DÉL-ALFÖLDI ÉVSZÁZADOK
28.

A KÖTETET TÁMOGATTA
SPONZORI

Csongrád Megyei Önkormányzat

nka
Nemzeti Kulturális Alap

DÉL-ALFÖLDI ÉVSZÁZADOK 28.

IMPÉRIUMVÁLTÁS A VAJDASÁGBAN (1944)

PROMENA IMPERIJE U VOJVODINI 1944 GODINE

SZEGED - ZENTA
2010

IMPÉRIUMVÁLTÁS A VAJDASÁGBAN (1944)
PROMENA IMPERIJE U VOJVODINI 1944 GODINE

Szerkesztette
Urednici

BIERNACKI KAROL
FODOR ISTVÁN

A szerb szöveg korrektora
Ispravljač

POPOVIĆ PREDRAG

Műszaki szerkesztő
Tehnički urednik

SZABADVÁRI TÜNDE

A borítót tervezte
Dizajn naslovne strane

VARGA ZOLTÁN

ISSN 0237-4587
ISBN 978-963-7237-78-2

Kiadja a Csongrád Megyei Levéltár és a Zentai Történelmi Levéltár
Izdavač: Arhiv Županije Čongrad i Istorijski Arhiv Senta

BEVEZETŐ

1944 végén, 1945 első hónapjaiban erőszak és kegyetlenkedés hulláma söpört végig a délvidéki falvakon és városokon. A történetírásban „a magyarok elleni partizán megtorlás" vagy a „még hidegebb napok" név alatt ismert eseménysorozat nem volt más, mint közönséges népirtás. A történteket évtizedeken át mély hallgatás övezte. A tényeket vagy elhallgatták, vagy eufemisztikusan és leegyszerűsítve „a magyarok elleni kilengéseknek" bélyegezték ezeket. Bár a magyarországi és szerbiai történészek és kutatók egy része foglalkozott a témával, azonban nem mindig jutottak a megfelelő publikálási lehetőségekhez. Az 1990-es évektől kezdődően a helyzet némileg megváltozott, egyre többet tudtunk meg a vérengzések politikai hátteréről, a döntési mechanizmusokról, azonban az egyik legfontosabb tisztázásra váró kérdés: az áldozatok számára vonatkozóan mind a mai napig megválaszolatlan maradt. Ezzel kapcsolatban több elmélet is született, sőt bizonyos mértékű „számháború" zajlik a szakmán belül, de amíg az illetékes szerb levéltárak nem nyílnak meg a történészek, kutatók előtt, amíg nem lesz módunk a tudományos és kritikus szempontokat figyelembe véve az ott tárolt forrásanyagot feldolgozni, addig az áldozatok számáról nem lehet felelősségteljesen nyilatkozni. Ugyanakkor érdemes elmerengeni az emberiség akkori helyzetén, s azon, hogy miféle ideológia jegyében, s zászlaja alatt követték el a borzalmas tetteket.

Szomorú tény, hogy a 65 évvel ezelőtti véres eseménysorozat — mely árnyékot vetett a két nagy történelmi múlttal rendelkező nemzet viszonyára — alig, vagy egyáltalán nem kap helyet a mai magyar oktatásban. Az igazságot — bármennyire fáj is — ki kell mondani. Az igazság nem állhat meg az amúgy is egyre átjárhatóbb országhatáron.

Jelen kötet anyaga a 2009. október 15-én Zentán elhangzott előadásokból áll. A konferencia szervezőit: a Csongrád Megyei és a Zentai Történelmi Levéltárat az a cél vezérelte, hogy elősegítse a kutatásokat, valamint ismertesse a legújabb eredményeket. A kötetet elsősorban a fiatal generációnak szánjuk, hisz tudniuk kell, hogy a történelmet nem tudjuk megváltoztatni, a múltat nem felejthetjük el, de a mi kezünkben van a közös és békés jövő biztosítása a következő nemzedékeknek.

Szerkesztők

A. SAJTI ENIKŐ

A MAGYAROK ELLENI PARTIZÁN MEGTORLÁS A DÉLVIDÉKEN: A TÖRTÉNETÍRÁS EREDMÉNYEI ÉS KÉRDŐJELEI

A jugoszláviai, a szerbiai, de a rendszerváltás előtti magyar történetírásban is, az 1944/1945-ös magyarok elleni partizán megtorlásokat, a *„még hidegebb napokat"* évtizedekig mély hallgatás vette körül. A *„győzelem mindent igazol"* tételéből kiindulva a jugoszláv politika által szoros pórázon tartott történetírás *letagadta*, illetve szükséges igazságtételként állította be a *„fasiszta magyarok"* és a kollektív bűnösnek nyilvánított németek elleni megtorlásokat. Szerbiában még a Jugoszlávia szétbomlása utáni évtizedekben is mindent megtettek, hogy marginalizálják és meghamisítsák a megtorlásokat. Így jelent meg a korszakról szóló ottani történeti diskurzusban *„a magyarok elleni kilengések"* eufemisztikus kifejezés. A hallgatás és a tagadás kezdettől fogva azt a célt szolgálta, hogy átrajzolják, tisztára mossák és heroizálják az új partizán elit hatalomra kerülésének és kisebbségpolitikájának keletkezéstörténetét. E hamis történetszemlélet politikai üzenete az volt, hogy az új politikai elittől, azaz magától a rendszertől ab ovo idegen a bosszú és a megtorlás. Tehát a büntetés és számonkérés igazságos volt, az kizárólag a háborús bűnösök és a *„nép ellenségei"* ellen irányult és *„Jugoszlávia népeit szolgálta"*.[1] Az új, kommunisták vezette jugoszláv állam és a magyarokkal kapcsolatos kisebbségpolitika keletkezéstörténete tehát *„tiszta fogantatású"*.

A második jugoszláv állam széthullásával párhuzamosan, mintegy ennek reakciójaként, a jugoszláv államból kiváló új nemzetállamokban egy ezzel radikálisan szembenálló nézőpont jelent meg: a Tito-korszak Jugoszláviája *„bűnben fogant"*, a kommunista rendszer története az ország népein elkövetett permanens *„hatalmi erőszak"*, a *„társadalom szőnyegbombázásának"* története. A saját identitásukat kereső új államok történészei viktimológiai párbajt vívtak és részben vívnak még ma is egymással, és komoly erőket mozgósítottak *„a ki szenvedett többet"* és kitől a háború alatt historiográfiailag értelmetlen és megválaszolhatatlan, de nemzeti szempontból minden bizonnyal hatásos kérdésének vizsgálatára.[2] Ekkor, a szerb, a horvát és a szlovén stb. történetírás egymás elleni *„rekonkisztája"* közepette jelentek meg a vajdasági magyar sajtóban azok az első írások, amelyek az új partizán hatalom ártatlan magyar áldozatainak, a kivégzetteknek, táborokba hurcoltaknak, a kitelepítetteknek próbáltak emléket

---

[1] A *„nép ellensége"* lényegében bármeddig tágítható fogalom volt. Ennek korabeli hivatalos értelmezését tárgyalja MOMČILO MITROVIĆ: Narodni i državni neprijatelji u Srbiji posle Drugog svetskog rata. In: Hans Georg Fleck, Igor Graovac (red.): Dijalog povjesničara – istoričara 4. Zagreb, 2002. 249–266.

[2] A vita összefoglalására lásd DR BOGOLJUB KOČOVIĆ: Nauka, nacionalizam i propaganda. (Izmedju gubitaka i žrtava Drugog svetskog rata u Jugoslaviji) Pariz, 1998., valamint VLADIMIR ŽERJAVIĆ: Yugoslavia – Manipulations with the number of Second World War Victims. www.hir.hr/books/manipulations/p06.htm A letöltés ideje 2009. 08. 20. Jugoszlávia 1941–1945 közötti közvetlen emberveszteségét Kočović 1 014 000 főre, Žerjavić pedig 1 027 000 főre teszi.

állítani és az 1942-es újvidéki razzia áldozataira történő tisztelgés mintájára a nyilvános megemlékezés jogát követelték.[3]

Ezek a 90-es években megjelent vajdasági magyar munkák főként a halotti anyakönyvek és a visszaemlékezések forrásbázisán alapultak, és hosszú ideig a kivégzett ártatlan magyar áldozatok *létszámának* megállapítására és a visszaemlékezések összegyűjtésére koncentráltak. A visszaemlékezések összegyűjtésével megkezdődött a drasztikus megtorlást szenvedett ártatlan emberek tragikus sorsának történelmi emlékezetbe történő beemelése is. Így e munkák egyik legfontosabb eredményét abban látjuk, hogy megtörték a magyarok elleni partizán megtorlásokkal kapcsolatban felépített hazugság falát, szakítottak a korábbi rendszer kisebbségtörténeti szemléletével, és megnyitották az utat egy új délvidéki magyar történeti emlékezet, történeti tudat felépítése előtt.[4] Érdemes utalnunk arra is, hogy a *„még hidegebb napokról"* szóló visszaemlékezések összegyűjtése szinte az utolsó utáni pillanatban indulhatott csak meg, ezért korántsem lehetett olyan átfogó és széleskörű, mint például a táborokba zárt, majd kitelepített vajdasági németek esetében. A nyugat-német területeken létrehozott egyesületeik révén ugyanis az ő kálváriájukról szóló történetek összegyűjtése szinte közvetlenül táborba gyűjtésük és kitelepítésük után már megkezdődhetett. Az időbeli megkésettség ellenére is a Matuska Márton, Mészáros Sándor, Teleki Júlia, Szloboda János és mások munkái[5] jelentős eredményeket hoztak, a kutatások ugyanakkor, éppen az általuk legfontosabbnak tartott kérdésben, az áldozatok létszámának vonatkozásában egy bizonyos ponton túl már nem hoztak új eredményeket. Elsősorban azért, mert továbblépni csak a korabeli források, különösen a megtorlásokat végrehajtó belügyi, OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda – Népvédelmi Osztály) és a szervezetet létrehozó és működtető párt iratainak szisztematikus feltárásával, elemzésével lehetne. A levéltári anyagok kutatása azonban, különösen az OZNA iratoké, Szerbiában nem csak, hogy komoly akadályokba ütközik, de mindmáig lehetetlen.

[3] Lásd MATUSKA MÁRTON cikksorozatát a *Magyar Szó* 1990- es évfolyamában, illetve a VMDK-nak a Vajdasági és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia elnökéhez intézett felhívását a *Magyar Szó 1990. április 20-ai* számában. Mint a felhívásban olvashatjuk: *„elérkezett az az idő, amikor tudományos módszerekkel kell kivizsgálni a vajdasági történéseket a megszállás alatt és közvetlenül a felszabadulás után."*

[4] Korábban a délvidéki megtorlásokról két kis füzet jelent meg az Egyesült Államokban, emigránsok tollából, az egyik magyarul, a másik pedig angolul. SZIGETHY GYÖRGY: Szemtanúja voltam Tito délvidéki vérengzéseinek. Cleveland, Ohio, 1956.; ELEMER HOMONNAY: Atrocities Committed by Tito's Communist Partisans in Occupied Southern-Hungary. Clevelend, (Ohio), 1957.

[5] A teljesség igénye nélkül: MATUSKA MÁRTON: A megtorlás napjai. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1991.; Uő: Hová tűntek Zsablyáról a magyarok? A VMDP Történelmi Bizottsága, Temerin, 2004. Uő: A délvidéki magyarság tragédiája. *Rubikon,* 2009. 5. sz. 46–47.; MÉSZÁROS SÁNDOR: Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum. I. Újvidék. 1991.; Uő: Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–1945. Bánság. Szerémség. Baranya. Muravidék. H. n. é. n. : Uő: Újvidéki hideg hetek 1944-ben. *Regio.* 1994. 1. sz. (internetes PDF változat); TELEKI JÚLIA: Keresem az apám sírját. Visszatekintés a múltba – II. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1999. Uő: Hol vannak a sírok? Óbecse, 2007. MOJZES ANTAL: Halottak napja Bajmokon. Cnefa Kiadó, Bajmok, 1994.; TELEKI BÉLA: Becse történetéből. Becse, 1995.; SZLOBODA JÁNOS: Zentán történt 1944-ben. Újvidék, 1997. Miért? Zakaj? Lendavski zveski. Lendvai füzetek 16. Szerk. SILVIJA KULČAR, MIRA UNGER, DR. BENCZE LAJOS, GÖNCZ LÁSZLÓ. Lendva–Lendava, 1998.; ÁDÁM ISTVÁN–CSORBA BÉLA–MATUSKA MÁRTON–TERNOVÁCZ ISTVÁN: A temerini razzia. A VMDP Történelmi Emlékbizottsága, Temerin, 2001. Rémuralom a Délvidéken. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellenes atrocitásokról. Szerk. CSORBA BÉLA, MATUSKA MÁRTON, DR. RIBÁR BÉLA. Atlantis, Újvidék, 2004.; FORRÓ LAJOS: Jelöletlen tömegsírok Magyarkanizsán, Martonoson, Adorjánban. Szeged, 2007.; Uő: Jelöletlen tömegsírok. *Rubikon,* 2009. 5. sz. 40–44.

A hazai levéltárak eddig feltárt anyagai sajnos kevés kapaszkodót nyújtanak ebben a kérdésben. E sorok írója hosszú évek óta kutatja a délvidéki magyarok történetét, és a magyar levéltárak alapján e problémának elsősorban azt a vonatkozását tudta rekonstruálnia, hogy tudott-e Budapest az 1944 őszi magyarellenes megtorlásokról, ha igen, az erről szóló információk mit tartalmaztak, illetve hogyan, kik által, milyen csatornákon keresztül jutottak el a magyar közvéleményhez és a kormányzati szervekhez. Mi történt a beérkező információkkal a hivatali bürokrácia útvesztőiben, az adott esetben főként a miniszterelnökség kisebbségi osztályán és a külügyminisztériumban. Milyen helyet foglalt el Jugoszlávia a magyar kormány békeelőkészítő törekvéseiben és általában külpolitikai törekvéseiben, hiszen ez meghatározó módon befolyásolta Budapest kisebbségvédő politikáját. Miért nem váltottak ki tiltakozást a partizán megtorlásokról szóló hírek Budapesten, miért igyekeztek már-már szándékosan *„elfeledkezni"* róla? Nyújtott-e, nyújthatott-e az adott helyzetben Magyarország az ismét kisebbségi sorsba került több mint félmilliós vajdasági magyarságnak bármilyen védelmet a rájuk zúduló hatalmi represszióval szemben? Ha igen, milyen kérdésekben emelte fel a szavát és milyen eredménnyel. E kutatások eredményét először egy angol nyelvű monográfiában összegeztem, majd ennek bővített változata magyarul is megjelent. Legutóbb két tanulmányban összegeztem az ezzel kapcsolatos legfrissebb eredményeket.[6] Ezek alapján néhány fontosabb mozzanatot idéznék fel csupán.

A partizánok délvidéki kegyetlenkedéseiről szóló első hírek még a háborús összeomlás előtt, a Lakatos-kormány idején, 1944. augusztus 31-én érkeztek a miniszterelnökség II. kisebbségi osztályára az akkor már felbomlóban lévő, de még működőképes délvidéki magyar közigazgatási apparátustól. Az első ismert jelentés a muraközi csendőrségtől, illetve Nagy Iván országgyűlési képviselőtől érkezett.[7] A komoly politikai pályát befutó hajdani zágrábi diákvezér, a visszacsatolás után kinevezéssel képviselői mandátumhoz jutott Nagy Iván a Csáktornyán élő Lajkó Rózsi 1944. augusztus 7-én kelt eredeti levelét jutatta el a minisztériumba, amelyben az asszony Doroszlón élő testvérének írta meg apjuk halálának körülményeit. A megrendítő levél szerint 1944. július 23-án éjjel partizánok törtek be a faluba, összeszedtek 68 embert, kihajtották őket a falu szélére, egy mocsaras részhez, az idősebbeket ott agyonlőttek, köztük a Lajkó testvérek édesapját is. Az erős tájszólással és helyesírási hibákkal íródott levélből mai köznyelvi szöveggé átírva idézek: *„... és dalolni kellett nekik és ütötték, szurkálták, fejbe lövöldözték őket és a bozótban összekötve benne hagyták, még pedig éltek, akkor meg úgy fulladtak meg (...), több halott nem volt, csak ezek az öregebb emberek, de nem tudjuk miért kellett így csinálni. Kedves öcsém, mi árvák vagyunk, nekünk jó apánk nincs, a gyász a szívünkön."* A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága ugyanerről az eseményről így számolt be: július 30-án Csáktornyára 50 fős partizán

[6] ENIKŐ A. SAJTI: Hungarians in the Vojvodina 1918–1947. Atlantic Studies on Society in Change No. 110. Columbia University Press, New York. 2003. 405–488., valamint A. SAJTI ENIKŐ: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Bp., 2004. 319–386.; Uő: A „kommunizmus mostoha gyermekei": a magyar kisebbség elleni megtorlások a Délvidéken – a kutatás eredményei és kérdőjelei. *Létünk.* Társadalom, tudomány, kultúra. XXXVIII. évf., 2008. 3. sz. 28–42.; Uő: Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken. *Rubikon,* 2009. 5. sz. 30–38.

[7] Magyar Országos Levéltár (MOL) K-28 Miniszterelnökség (ME) Kisebbségi osztály. 1944-R-25 965.

egység tört be, 53 jómódú magyart összeszedtek (az áldozatok száma nem azonos, de nagyságrendileg nem, tér el egymástól – S. E.), elvitték lovaikat és egyéb vagyontárgyaikat, a rokonok később 37 áldozat holttestét találták meg a közeli erdőben. A kisebbségi osztály az ügy kapcsán a szokásos szolgálati úton arra kérte a külügyminisztert, hogy *„méltóztassék a független horvát állam kormányánál szót emelni a horvátországi magyarság élete és vagyona ellen utóbbi időben mind sűrűbben megismétlődő partizán támadások miatt..."* Kérték egyúttal a külügyminisztert, ha ezek az atrocitások tovább folytatódnak, *„tegyen haladéktalanul intézkedést a község magyar lakosságának Magyarországra való költöztetése érdekében."*[8] A kisebbségi osztály tehát, a korabeli politikai gyakorlatnak megfelelően, külpolitikai síkra terelte a kérdést, és a magyar és a horvát kormány között ekkor érvényben lévő áttelepítési szerződést próbálta volna felhasználni a horvátországi magyarok védelmében. Az összeomló magyar közigazgatás és a végnapjait élő usztasa rezsim azonban már nem volt képes érvényt szerezni ennek az elképzelésnek.[9]

A Horthy-rendszer összeomlása után, a Debreceni Ideiglenes Kormány számára készített, általunk ismert első jelentés a megtorlásokról 1945. január 16-án készült. Kutatásaim során összesen hét, 1945, 1946 folyamán keletkezett olyan iratot találtam, amelyekben magánszemélyek, egyházi méltóságok, vagy valamelyik kormányzati szerv, többnyire a kisebbségi osztály a megtorlásokra hívta fel a külügyminiszter, vagy éppen a miniszterelnök figyelmét. Ezekben a forrásokban jelentek meg az *áldozatok számára* vonatkozó első *becslések* is, amelyek aztán különféle csatornákon keresztül rögzültek a magyar köztudatban.

A legkorábbi jelentés névtelen írója a Bácskából szökött át, s mint írja, *„a magyarok sorsa a megszállás első heteiben a kényszermunka (1883–1929-ig született férfiak, sőt nők is tömegesen), a súlyosabb esetekben nagyarányú lemészároltatás, (lásd a vonatkozó jelentést) esetleg az anyagi kiraboltatás és erkölcsi tönkretétel (magyar nők megbecstelenítése) volt."*[10] Sajnos a jelentés nincs az iratok között, így nem tudjuk, hány kivégzettről értesült először az Ideiglenes Kormány. Azt azonban tudjuk, hogy 1945. július végén megérkezett a külügyminisztériumba a partizánok által kivégzett, illetve fogva tartott katolikus papok névsora is. A lista 22 nevet tartalmazott, közülük 13-ról már ekkor biztosan tudták, hogy megölték őket.[11] Minden bizonnyal ezek a hírek Mindszenthy József hercegprímáson keresztül jutottak el a kormányhoz, mint ahogyan a hercegprímás küldte el 1946. július 17-én Gyöngyösi János külügyminiszternek

[8] Uo.

[9] Magyarország és Horvátország 1942 áprilisában szerződést írt alá *„a partizán veszélynek kitett"* boszniai magyarok hazatelepítéséről. A szerződés a polgárháború sújtotta Gunja, Vučnjak, Brčko és Bjelina boszniai falvak magyar lakosságát érintette. Az áttelepülők teljes vagyonukat magukkal vihették. Az áttelepítés 395 családot érintett, 15 552 főt, akiket a magyar kormány a Bácskába, a volt dobrovoljác községekbe, a már korábban odatelepített bukovinai székelyek közé telepítettek. A. SAJTI ENIKŐ: Magyar-horvát államközi kapcsolatok (1941–1944) In: Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Szerk. KRAUSZ TAMÁS ÉS SZVÁK GYULA. Pannonica, Bp., 2003. 9–13.

[10] MOL A nemzeti kormány miniszterelnökségének iratai. 1944/1945–1949-XIX-A-1-j-XXIII-112-1945. 21.doboz. Sajnos a jelzett mellékletet nem találtuk az iratok között.

[11] MOL Külügyminisztérium (KÜM) Békeelőkészítő osztály iratai XIX-J-1-a-IV-109-40 178/Bé-1945. 55. doboz. A kérdésre részletesen lásd: MATUSKA MÁRTON: Vajdaság mártír papjai. In: S nem törődtök vele, a holnap mit őröl... Források a Délvidék történetéhez 3. Szerk. CSORBA BÉLA. Hatodik Síp Alapítvány, Bp., 1999. 219–221.

azt a hozzá délvidéki menekültek által eljuttatott beszámolót is, amelyben a feljegyzés ismeretlen szerzői drámai módon ecsetelték a jugoszláviai magyarok helyzetét, illetve azért bírálták a magyar kormány békeelképzeléseit, mert nem akarnak területi követeléseket támasztani Jugoszláviával szemben. Közismert, hogy Mindszenthy 1945 októberében drámai hangú pásztorlevélben tiltakozott a szlovákiai magyarok, valamint a magyarországi németek kitelepítése ellen, a jugoszláviai magyarok kapcsán azonban elégségesnek tartotta eljuttatni a kormányhoz a hozzá intézett jelentéseket, amelyhez mindössze egy meglehetősen rövid és semleges hangú kísérőlevet mellékelt csupán.[12] E feljegyzés készítői 50-60 ezerre becsülték az áldozatok számát. Egy korábban, 1945. október 16-án a külügyminisztérium számára békeelőkészítés céljából készített elemzés 40 ezerre tette az áldozatok számát, egy novemberben készült iratban pedig azt olvashatjuk, hogy *„állítólag"* 20 ezer magyart végeztek ki a partizánok.

Mindszenthy hercegprímás 1946 júliusában juttatta el Gyöngyösi János külügyminiszterhez egy délvidéki küldöttség által személyesen hozzá eljuttatott *„Magyar sors a Délvidéken"* illetve *„A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban"* című anonim jelentéseket. Ennek készítői 50 ezerre tették a kivégzett magyarok számát, és 30 ezer deportáltról tudósítottak. Külön is utaltak a bezdáni magyarok kivégzésére, Csurog és Zsablya magyar lakosságának deportálására, és Reök Antal volt szabadkai főispán tragikus halára. Mint a jelentésben olvashatjuk: *„Dr. Reök Andor volt szabadkai főispánt átcsalták és pár hét múlva az újvidéki báni palota erkélyéről ledobták. Dr. Bogner József lapszerkesztőt hosszas kínzás után kivégezték. A torontáloroszi plébánost Tito Gestapója a pincében agyonverte, Virág István 84 éves horgosi apátplébános a kivégzés helyén szörnyethalt, Varga Lajos moholyi plébánost kocsi után vonszolták kilométereken, míg ki nem szenvedett. Ezután holttestét megcsonkították. Köves István mozsori lelkészt magyar területről hurcolták le Újvidékre."*[13] Hírt hoztak a vrdniki bányában szabotázs vádjával kivégzett magyarokról, és megemlítették az újvidéki hírhedt „rabszolga piacot" is. *„A táborba hajnali 5 órakor menetbe állnak különkülön a férfiak és nők. 1/2 6-kor kilépnek a munkaadók elé. Válogatnak köztük és elviszik őket. Jönnek olyan munkavállalók, akik már csak lányokat, nőket keresnek. Ezek a munkaadók rendesen egyik vagy másik katonaságból valók. Szörnyű nagy a vérbajosok száma. Április vége felé hajnali 1/2 4-kor katona jött a táborba a nők hálótermébe, kiválasztott magának egy lányt azzal, hogy 'csak két órára van szükségem rá!' Valóban, 6 órakor félholtan vánszorgott vissza. (...) Felszentelt papokat W. C. tisztításra, hónapokon keresztül nyers ló-, marha-és disznóbőr sózására használnak. Misézniök, betegeket szentségekkel ellátniok (mivel ez reakciós munka), sőt utcára menniök nem szabad."*[14] E megrázó információkat tartalmazó iratokat a külügyminisztériumból Rex József délszláv referens, későbbi belgrádi követségi titkár a következő megjegyzéssel küldte át a miniszterelnökségre: *„Mindent összevetve a magyarság helyzete Jugoszláviában nem fényes, de számításba kell venni, hogy sokkal rosszabb is lehetett volna."*[15]

[12] MOL KÜM XIX-J-1-a-IV-109-1981/Bé-1946. 55. doboz

[13] Uo.

[14] Uo.

[15] Uo. Rex József (1920-?) jugoszláv kommunista kifejezetten a szovjetek nyomására került a külügyminisztérium állományába 1945 tavaszán, majd a belgrádi magyar követségen beosztott diplomataként dolgozott 1947–1948-ban. A Rajk-per kapcsán letartóztatták és hűtlenség vádjával első fokon életfogytiglani fegy-

Egy későbbi, 1946. október 20-án Nagy Ferenc miniszterelnök számára készített feljegyzés 30-35 ezer áldozatról tesz említést.[16] Az információk illegális úton, rokonokon, ismerősökön, illetve a táborokból Magyarországra szökött, illetve Jugoszláviából kiutasított magyaroktól származtak és jutottak át az ekkor már szigorúan lezárt határokon. A diplomáciai csatornák még nem működtek, a kapcsolatok ekkor még nem álltak helyre a két ország között.

Az eddig idézett dokumentumok tehát egyértelműen azt bizonyítják, hogy a magyar kormányok kezdettől fogva tudtak a magyarellenes megtorlásokról, a kivégzésekről, a táborokról, a kitelepítésekről, a kényszermunkáról és kényszertoborzásokról, a kitoloncolásokról. Az áldozatok számáról ugyanakkor csak nehezen ellenőrizhető *becslések* jutottak el hozzájuk, ezek a számok, mint láttuk, 20 és 60 ezer között mozogtak.

A megtorlásokról szóló hírek eljutottak a SZEB angol és amerikai delegációjához is. Amint azt egy ezzel kapcsolatban nemrég előkerült iratban olvashatjuk, az angolok és az amerikaiak több alkalommal is érdeklődtek a kérdésről a magyar külügyminisztérium tisztviselőinél, akik minden alkalommal azt válaszolták, hogy *„hivatalosan"* nincs értesülésük a megtorlásokról, és az ezzel kapcsolatos értesülések *„légből kapottak"*. A külügyminisztériumot egy 1945 júniusában *„igen baráti hangnemben"* folytatott beszélgetés során a SZEB jugoszláv delegátusának gazdasági vezetője, Gavrilović egyenesen arról biztosította, hogy *„a Bácskában semmiféle magyar üldözés nincs és nem volt."* Mint mondta: *„csupán két községből, Csurogról és Zsablyáról utasítottak ki tömegesen magyarokat, innen is azonban saját érdekükben, az ismeretes újvidéki eseményekből kifolyólag. Nyugat-Bácska, Hódság, stb. svábok által elhagyott részeibe csoportosítják a magyarokat. Óbecsén, stb. például voltak népbírósági tárgyalások és ennek folyamányaképpen tényleg voltak kivégzések is, de csak olyan esetekben, ahol rablás, vagy gyilkolás, vagy az újvidéki eseményekben való részvétel bebizonyosult."* Majd nyomatékosan még hozzátette: *„a magyaroknak nagy szerencséje, hogy Tito került hatalomra, különben rettenetes lett volna az újvidéki események miatt való visszahatás és bosszú. A magyaroknak egyáltalában igen jó sorsuk van..."*[17]

Pár évvel ezelőtt látott napvilágot az a dokumentumkötet, amely a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945 és 1947 között keletkezett jegyzőkönyveit tartalmazza.[18] E források arról tanúskodnak, hogy a megtorlások nem szerepeltek a SZEB üléseinek napirendjei között, habár, mint láttuk, az angol és amerikai delegátusoknak voltak ezzel kapcsolatos információik.

A magyarok elleni megtorlásról nemcsak a hivatalos körök szereztek tudomást, de a rokonokon, ismerősökön keresztül a szélesebb közvélemény is azonnal tudomást szerzett róla. Erre utal például Sulyok Dezső volt kisgazdapárti képviselő az emigrációban írt visszaemlékezésében, de említést tesz róla naplójában Grősz József kalocsai érsek is. Illyés Gyula író 1945. május 27-én azt jegyezte fel naplójába, hogy 30 ezer

házra ítélték, majd büntetését 15 évre mérsékelték. 1955-ben perújítás során felmentették a kémkedés és hűtlenség vádja alól. 1956-ban az Egyesült Államokba emigrált. Tevékenységére részletes lásd A. Sajti Enikő: Egy kommunista káder a külügyben 1945–1948. Rex József. *Forrás,* 2009. július-augusztus. 89–109.

16 MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia – 16/b-1874/1946. 22. doboz.

17 Uo.

18 A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947. Szerk. Feitl István. Napvilág Kiadó, Bp., 2003.

magyart öltek meg a Délvidéken, június 5-én pedig arról ír, hogy legutóbb már 40 ezer áldozatról hallott.[19] A kérdés a korabeli magyar sajtóban tabu témának számított, a megtorlásról szóló hírek tehát csak informális csatornákon keresztül terjedtek.

A mai magyar közvéleményben Cseres Tibor *Vérbosszú a Bácskában* c. munkája révén a 40 ezres szám rögzült, annak ellenére, hogy nem sokkal a könyv megjelenése után, az Írószövetség lapjában, a *Magyar Naplóban* írott tanulmányomban már felhívtam a figyelmet az általa közölt adatok pontatlanságára és bizonytalanságára.[20] Mivel Cseres könyvét a világ több nyelvére, köztük angolra és horvátra is lefordították, így nemzetközileg is ez a szám rögzült. Annak ellenére, hogy a vajdasági magyar nyelvű irodalom is túlzásnak tartja ezt a számot, mert mint Matuska Márton a megtorlásokkal kapcsolatos egyik összegző tanulmányában rámutatott, *„a könyvében közölt adatok szerint Csurogon 3000, Zsablyán 2000 áldozat esett. Egyik faluban sem volt ennyi magyar lakos."* Arról nem is szólva, teszi hozzá, hogy könyve kizárólag a *„bácskai történéseket taglalja"*, a bánáti, baranyai stb. megtorlásokról nem tesz említést.[21]

A közvetlenül a kivégzések után készült becsléseket nem azért idéztem fel, mert úgy gondolom, hogy azok közelebb visznek bennünket az áldozatok számának pontosításához. Mindössze azt kívántam dokumentálni, hogy a magyar kormányoknak kezdettől fogva tudomása volt a megtorlás tömeges méreteiről, azokról eltérő adatok, nem hivatalos úton jutottak el hozzájuk, és becsléseken alapultak, illetve ettől datálható az áldozatok számáról szóló több tízezres becslések magyar közvéleményben történő elterjedése.

Történészek között, de különösen a közvéleményben máig tartja magát az a nézet, hogy a kivégzésekről nem készültek feljegyzések, listák, az ártatlan áldozatok akárcsak megközelítően pontos létszámának megállapítása tehát eleve reménytelen vállalkozás, illetve el kell fogadjuk a háború után keletkezett híreket, becsléseket, amelyek legalább 30 ezer, de inkább 40 ezer kivégzettről szólnak. Ezt a mítoszt törte meg Aleksandar Kasaš újvidéki történész 1996-ban megjelent könyve, illetve az időközben a vajdasági levéltárakból előkerült helyi kivégzési (likvidálási) listák, amelyeket sorra jelentek meg a délvidéki magyar publikációkban is.[22] Kasaš a Kommunista Szövetség volt tartományi levéltárában több korabeli, az OZNA, illetve a háborús bűnöket kivizsgáló tartományi bizottság által készített kimutatást, listát talált az 1944/45-ben *„likvidált"*, azaz kivégzett *„háborús bűnösökről"*. Az általa közölt források megerősítették, hogy a második világháború végén, illetve a háború után a partizán hatalom nyilvántartást vezetett, jelentéseket készített a belügyi és a párt apparátus részére a letartóztatásokról, a fogva tartottakról és kivégzésekről, az internáló táborokba hurcolt németekről és magyarokról, a kitelepítésekről, a bírósági eljárásokról stb. Tudjuk azonban, hogy különösen a *„likvidálásokról"*, kivégzésekről készített statisztikáik, jelentéseik sok esetben hiányo-

19 Sulyok Dezső: A magyar tragédia. I. rész. A szerző kiadása, 1945. 156–157. Grősz érsek naplója 1944–1946. Sajtó alá rendezte: Török József. Szent István Társulat, Bp., é. n. 56.; Illyés Gyula: Napló-jegyzetek 1929–1945. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1986. 364., 366.

20 Cseres Tibor: Vérbosszú a Bácskában. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1991. 248.; A. Sajti Enikő: Döbbenet és hitelesség. *Magyar Napló*, II. évf. 12. sz. 1991. október 4. 36–38.

21 Matuska Márton: Számvetés. www.hunsor.se/hhrw A letöltés ideje: 2009. április 12.

22 Aleksandar Kasaš: Madari u Vojvodini. Novi Sad, 1996. Lásd különösen a 156–184. oldalakat. Ilyen kivégzési listák készültek például Zentán, Bezdánban, Újvidéken, de más helységekben is. E listák ugyanakkor nem tartalmazzák minden kivégzett nevét.

sak, pontatlanok, különösen az államapparátus, a közigazgatás kiépítésének kezdeti szakaszában, éppen abban az időszakban, amikor a legtöbb ítélet nélküli, illetve bírói ítélettel végrehajtott kivégzést végrehajtották. Véleményünk szerint ezzel együtt is, az OZNA iratok megismerése, beleértve a belügyi szervek által készített korabeli nyilvántartásokat, statisztikákat, nélkülözhetetlen források a magyarok elleni megtorlások valós dimenzióinak megismeréséhez.

A kivégzett magyarokról az Aleksandar Kasaš által e nyilvántartások alapján közölt számokat a vajdasági magyar közvélemény és sajtó kemény kritikával fogadta. Kasaš ugyanis a vajdasági magyar irodalom által addig *feltételezett* mintegy 20 ezer kivégzettnél (a magyar közvéleményben már-már megkérdőjelezhetetlenül rögzült 40 ezer áldozatról nem is szólva) elterjedt lényegesen kevesebb ártatlanul kivégzett áldozatról ír — létszámukat az általa ismert OZNA források alapján 5 ezerre teszi. Pontosabban azt állítja, hogy kutatásai során eddig jutott, az általa átnézett iratok ennyi áldozatról szólnak, ezt a számot azonban ő sem tartja véglegesnek.

Eközben a Matuska Márton és Mészáros Sándor által elkezdett kutatásokban egyre több délvidéki magyar helytörténész is bekapcsolódott, akik arra törekedtek, hogy a változatlanul zárt levéltárak forrásait pótolva, a még élő szemtanúk, a magán kézben lévő iratok és a kollektív emlékezet segítségével minél pontosabban összeállítsák egy-egy helység ártatlanul kivégzett magyarjainak névsorát. Tudomásom szerint eddig 33, elsősorban bácskai helység áldozatainak többé-kevésbé pontos névsora készült el, ennek alapján 3426 *„likvidált"* személyről szereztek bizonyosságot.[23] E jelentős eredmények mellett a kutatásoknak ebben a szakaszában már jól látszik, hogy szükséges volna a lelkes amatőrök által végzett munkát módszertanilag és koncepcionálisan is összehangolni. Miről beszélünk földrajzilag? Csak a Magyarországhoz visszacsatolt délvidéki területek magyar áldozatairól van szó, avagy a jugoszláviai magyarok egészén belül szeretnénk megtudni az áldozatok számát? Mennyire egységes szempontokat alkalmaznak az adatgyűjtés során? Sikerült-e egyeztetni az adatokat az áldozatok lakóhelye, illetve a kivégzés helye szerint, hogy egyéb módszertani problémákról ne is szóljunk.

Jelentős előrelépésként értékelhetjük, hogy Csorba Béla temerini néprajzkutató, költő ez év januárjában megkezdhette a kutatók elől eddig elzárt járeki (Tiszaistvánfalva) tábor halotti anyakönyvének tanulmányozását és megjelent az ezzel kapcsolatos első publikációja is. Kutatásai lehetővé teszik, hogy Mészáros Sándor korábban megkezdett munkája befejezést nyerjen és pontosabban lehessen meghatározni a járeki táborban elhunyt magyarok számát. Csorba adatai szerint 1944 decembere és 1945. február 28-a között (tehát a tábor fennállásának első három hónapjában) Járekon 234 deportált halt meg, közülük a szerző nevük és a szülők neve alapján 44 magyar áldozatot nevez meg, ami azt jelenti, hogy az adott időszakban a táborban elpusztultak 19,05%-a lehetett magyar, a többiek németek voltak.[24]

[23] MATUSKA MÁRTON: Számvetés. www.hunsor.se/hhrw Az internetes publikáció nem tartalmaz oldalszámot.

[24] CSORBA BÉLA: Adalékok a járeki haláltábor első negyedévének történetéhez (1944. december–1945. február) *Aracs,* IX. évf. 1.sz. 2009. március 15. 37–47.

Ha időben megkésve is, de a szerb történetírás is egyre nagyobb erőfeszítéseket tesz a háború utáni megtorlások feltárására,[25] eredményeiknek azonban kemény korlátokat szab, hogy a belügyi iratokat őrző szerbiai levéltárak még ma is zárva vannak a kutatók előtt. Ennek még most is elsősorban politikai okai vannak. De még a korszak szabad kutathatósága esetében is keserű csalódásra számíthatnak a lelkes kutatók. Mert mint Srđan Cvetković belgrádi történésztől, a téma nemzetközileg is ismert kutatójától nemrég megtudhattuk, Alexandar Ranković belügyminiszter leváltása után, majd a 80-as években, legutóbb pedig 2000-ben az addig keletkezett belügyi iratok döntő részét, főként a személyi dossziékat, de más dokumentumokat is, megsemmisítették. Az általa közölt adatok szerint 1966 és 1968 között a belügy saját kezelésben lévő 2 754 923 dossziéjából (9620 folyóméter) 2 141 155 (!) dossziét (5454 folyóméter) semmisítettek meg, égettek el. Ekkor a megmaradt iratok 5%-át adták át a szövetségi, illetve a köztársasági levéltáraknak, a többi anyag a belügyminisztérium kezelésében maradt. A 80-as években, de még 2000-ben is jelentős iratmegsemmisítés történt, illetve ellenőrizetlenül kerültek fontos iratok magánkézbe. 2003-ban a belügyminisztérium mindössze 64 327 dossziét és mintegy 30 000 oldalnyi egyéb dokumentumot adott át Szerbia Levéltárának, azonban ez az anyag sem kutatható mindmáig.[26]

Ennek ellenére az OZNA és a megtorlások történetének, mozgatórugóinak megismerése mégsem reménytelen vállalkozás. Ezt bizonyítja a Horvát Történeti Intézet munkatársai által pár évvel ezelőtt kiadott két dokumentumkötet is, amelyek a vajdasági, köztük a magyarok elleni megtorlásokról is releváns iratokat tartalmaznak.[27] Gondolunk itt elsősorban a Vajdasági OZNA 2., kémelhárító osztályának a letartóztatottak, börtönbe zártak, bírósági eljárás alatt állók és kivégzettek létszámáról szóló egyik összesítő jelentésére, amelyre még részletesebben is kitérünk, illetve azokra az iratokra, amelyek a baranyai magyarok kitelepítések és vagyonelkobzások elleni egyéni tiltakozásaira, az új hatalommal szembeni ellenállás eddig ismeretlen formáira vonatkoznak.[28] Szlovéniában még a kilencvenes évek elején *állami szintre* emelték a megtorlások ki-

[25] PETAR KAČAVENDA: Nemci u Jugoslaviji 1918–1945. Beograd, 1991.; ŽARKO S. JOVANOVIĆ: Nova vlast u Srbiji. 1941–1945. Beograd, 1993.; SLOBODAN MARIČIĆ: Susedi, dželati, žrtve. Folksdojčeri u Jugoslaviji. Beograd, 1995.; ZORAN JANJETOVIĆ: Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans. Beograd, 2000.; ZORAN D. JANJETOVIĆ: Neslovenske nacionalne manjine krajem drugoga svetskog rata. In: Hans Georg Fleck, Igor Graovac (red.): Dijalog povjesničara – istoričara 3. Zagreb, 2001. 389-401.; MOMČILO MITROVIĆ: Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945. Beograd, 2007.; SRĐAN CVETKOVIĆ: Između srpa i čekića – represija u Srbiji od 1944 do 1953. Beograd, 2006.; Uő: Uloga OZN-e u likvidaciji „narodnih neprijatelja" 1944–1945. Šta kriju arhivi OZN-e o revolucionarnom teroru 1944/1945. *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore,* 2006. 1-2. 127–136.

[26] SRĐAN CVETKOVIĆ: Kako je spaljeno pet kilometara dosijea UDB-e. Velika revizija dokumentacije Službe državne bezbednosti posle smene Aleksandra Rankovića i Brionskog plenuma 1966. *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore.* 2008. br. 1-2. 75., 76., 79.

[27] Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Priredili: ZDRAVKO DIZDAR, VLADIMIR GEIGER, MILAN POJIĆ, MATE RUPIĆ. Slavonski Brod, 2005.; VLADIMIR GEIGER (red.): Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946: dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja. Knjiga 2. Slavonski Brod, 2006.

[28] Uo. Knjiga I. 110. sz. irat, 324–326. A zágrábi területi OZNA 1944 szeptemberében végén arról értesítette a kémelhárító osztályt, hogy a Moslavina és Bjelovár környéki a magyarok Magyarországra készülődnek szökni, mivel kitelepítik és elkobozzák azok vagyonát, akiknek bármely hozzátartozója *„ellenséges katonai egységekben"* szolgált, vagy szolgál. Az egyik magyar gazda a kitelepítés ellen úgy tiltakozott, hogy a kitelepítést végző partizánok szemébevágta, inkább felgyújtja a házát, semhogy a kezükre adja. Ezért letartóztatták, de többször megszökött, ezért halálra ítélték. Uo. 3., 4. sz. irat, 44–47.

vizsgálását, a belügyminisztérium bevonásával állami bizottságot hoztak létre a tömegsírok felkutatásra, és nagy erőkkel folyik az áldozatok azonosítása is. Sőt. 2005-ben Szlovénia Levéltárából előkerült bizonyítékok alapján vádat emeltek Mitja Ribičić volt szlovén politikus, a Szövetségi Végrehajtó Tanács (jugoszláv kormány) és a jugoszláv Kommunisták Szövetsége volt elnöke ellen, aki közvetlenül a háború után az OZNA magas rangú tisztjeként több mint 200 fogságba esett horvát sorkatona (domobrán) és civil ítélet nélküli kivégzését írta alá.[29] A ma Szlovéniához tartozó, 1941 után Magyarországhoz csatolt, így a visszacsatolt Délvidék fogalmába tartozó Mura menti területek magyar áldozataira vonatkozóan nincsenek adataink. Az ezzel kapcsolatban megjelent egyetlen kötet néhány megrendítő visszaemlékezést közöl a magyar katonaság szlovének és a partizánok magyarok elleni megtorló akcióiról, magyar és szlovén nyelven, de erre a kérdésre a kötet szerkesztői nem térnek ki.[30]

Annak ellenére, hogy a fent említett dokumentumkötetekbe a zágrábi Történeti Intézet munkatársai bevallottan horvát szempontból válogatták a forrásokat, a közzétett mintegy háromszáz irat alapján máris általában érvényes következtetéseket vonhatunk le a tisztogató akciók országos jellege, mikéntje, intenzitása, célja vonatkozásában is. Hiszen a háború után Jugoszlávia, mint ismeretes, ismét egységes államként működött, területe egységes belügyi igazgatás alá tartozott. E források egyértelműen azt bizonyítják, hogy racionális érvek alapján ma már nem vitatható: a tisztogató akciókat országszerte *központilag, a legfelső katonai-politikai körökben tudatosan tervezték meg és irányították.* A kegyetlen, válogatás nélküli megtorlás célja a háború utolsó szakaszában minden lehetséges és feltételezett ellenség megsemmisítése, a politikai ellenfelek hatalomból történő kiszorítása, illetve a gyenge új állami szervek félelem pszichológiájával történő megszilárdítása volt. (A szerbiai szakirodalom ennek kapcsán egyenesen ún. erdei pszichózisról ír.) Az OZNA egységei Jugoszlávia egész területén személyesen Aleksandar Ranković belügyminisztertől, az OZNA vezetőjétől kaptak erre parancsot, a politikai és az osztályellenség, a hadifoglyok és civilek, a kollaboránsok, az usztasák, a csetnikek, a németek és magyarok stb., vagyis az aktív partizánokat leszámítva az ország bármely népéhez, nemzetiségéhez, a társadalom bármely rétegéhez tartozó *„nép ellenségeivel" történő drasztikus leszámolásra, a bírói ítélet nélküli, minél rövidebb idő alatt végrehajtandó tömeges kivégzésekre.* Mint Rankovic egyik 1945. május 15-én az OZNA horvátországi vezetőihez intézett táviratában írta, elégedetlen az ottani belügyi szervek tevékenységével, mivel a Zágráb felszabadítása óta

28 http://www.rtvslo.si/slovenija/mitja-ribicic-oveden-za-genocid/37066, valamint www.prah.net/slovenija/justice/ribicic/index.htm A szlovéniai megtorlásokra újabban lásd TADIJA TOMINŠEK RIHTER: The victims of the Second World among the Sloveniens in the hinterlands of Goritia and Triest. Contributions to Contemporary History (Ljubljana) 2003. 2. sz. 5–63.: JERA VODUŠEK STARIĆ: Kako su komunisti osvojili vlast 1944–1946. Zagreb. 2006.; MILKO MIKOLA: Delo kot kazen. Izrekanje in izvrševanje kazni prisilnega, poboljševalnega in druzbeno koristnega dela v Sloveniji v obdobju 1945–1951. Zdodovinski arhiv Celje, 2002.; UŐ: (ubral in uredil) Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. II. del. Studijski centar zarodno sprav, Ljubljana, 2008.; MITJA FERENC: Secret World War Two mass graves in Slovenija. In: Crimes Commited by Totalitarian Regimes. Editor PETER JAMBREK. Ljubljana, 2008. 155–161.; MILKO MIKOLA: Comunist repression of „interior enemies" in Slovenia. Uo. 161–173.

30 Miért? Zakaj? Lendavski zvezik, Lendvai füzetek 16. Szerkesztő bizottság: SILVIJA KULČAR, MIRA UNGER, DR. BENCE LAJOS, GÖNCZ LÁSZLÓ. Lendva, 1998. A kötet csak az 1941-ben Sárvárra internált szlovének névsorát közli, a magyar áldozatokét nem. 34–48.

eltelt tíz napban, parancsa ellenére, *„mindössze 200 banditát"* végeztek ki, s ezért a *„nem kielégítő munka"* miatt leváltja annak egyik vezetőjét.[31] E levél és a kötetben közölt egyéb források alapján a történész joggal feltételezi, hogy az OZNA egységeknek nem a kivégzések, a megtorlások elhallgatása, éppen ellenkezőleg, azok *„büszke vállalása"* volt az érdeke, parancsnokaik ezt várták el tőlük, az általuk végrehajtott kemény megtorlások a hadseregen belüli presztizsüket is kijelölték. Az általuk készített korabeli jelentésekben tehát, véleményünk szerint, nem az áldozatok számának eltitkolására, csökkentésére törekedtek, ellenkezőleg. A hatalmi vákuum és a hatalmi struktúra kialakulatlansága ugyanakkor e statisztikák bizonytalansága irányába mutatnak.

A belügyi feladatokat ellátó OZNA-t, mint ismeretes, szovjet minta alapján, a *„forradalom kardjaként"*, Josip Broz Tito főparancsnok 1944. május 13-án kiadott parancsára hozták létre. Feladata a külső és a belső ellenség felderítése, illetve elhárítása volt. Kezdetben négy ügyosztálya működött: a felderítő, a kémelhárító, a katonai kémelhárító, illetve az ún. statisztikai-technikai osztály. 1944 augusztusában kifejezetten a *„nép ellenségeinek"* likvidálására hozták létre a híres-hírhedt OZNA hadtestet, amelynek 7 hadosztálya és több brigádja működött Jugoszlávia szerte. E kivégző-brigádok tevékenységét a vegyes nemzetiségű vidékeken, így a Vajdaságban is a helyi szláv lakosság támogatta, illetve számos esetben ők is részt vettek a leszámolásban.[32]

Több irat utal arra is, hogy számos alkalommal csak a *kivégzések után, kifejezetten központi utasításra* kreálták meg a katonai rögtönítélő bíróságok kivégzésről szóló, a kivégzettek háborús bűnösségére utaló ítéleteket. A korabeli rendeletek, törvények lehetővé tették, hogy háborús bűnössé, a nép ellenségévé lehetett valakit nyilvánítani szóbeli feljelentés alapján is, az ezzel kapcsolatos bizonyítékok felmutatását pedig különösen 1944/1945 elején mellőzni lehetett.[33] Jellemző adatként említjük, hogy a háborús bűntettek lakosság által történő bejelentésére buzdító felszólítás hatására Jugoszláviában a Háborús Bűnöket Kivizsgáló Állami Bizottság (Državna komisija ratnih zločinaca i pomogača) szövetségi és köztársasági szerveihez 938 828 feljelentés érkezett. Ennek alapján a bizottság 66 420 főt nyilvánított háborús bűnösnek, köztük 899 magyart is. Hogy közülük kik ellen folytatták le a bírósági eljárást és kiket ítéltek halálra, ma még nem tudjuk pontosan.[34] E listában ugyanis számos olyan ismert és kevésbé ismert magyar politikus neve is szerepel, akik ellen tudjuk, hogy különböző okoknál fogva nem folytatták le az eljárást, nem ítélték el őket. Hogy csak néhány névre utaljak: ezen a sokat emlegetett háborús bűnös listán szerepel Horthy kormányzó is, akit, mint ismeretes, a jugoszlávok végül nem kértek ki és nem folytattak ellene eljárást. Említhetnénk Nagy Iván délvidéki kisebbségi politikust, aki 1941 és 1944 között par-

31 Partizanska i komunistička represija is zločini... – Knjiga I. 28. sz. irat. 113.

32 A jugoszláv belügyi szervek történetéről mindmáig nem jelent meg tudományos igénnyel íródott munka. Sajnos az egyetlen összefoglaló munka, MARKO LOPUŠINA újságíró munkája sem ilyen, amely 1997-ben jelent meg Belgrádban Ubij bližnjeg svog. Jugoslovenska tajna policija 1945/1997 címmel. 1946-ban az OZNA második, kémelhárító osztályából létrehozták az Államvédelmi Hatóságot (Udruženje državne bezbednosti – UDBA), a katonai kémelhárító osztály átszervezésével pedig a Kémelhárító Szolgálatot (Kontra-obaveštajna služba – KOS).

33 Partizanska i komunistička represija i zločini... Knjiga. I. 14. sz. irat, 91.

34 SRĐAN CVETKOVIĆ: Broj i struktura optuženih domaćih ratnih zločinaca i kolaboracionista prema fondu Državne komisije i njena instrumentalizacija. *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore*. 2004. br. 2. 83.

lamenti képviselő volt, aki a letartóztatás elől Dél-Amerikába szökött, vagy a Sztójay-kormány belügyi államtitkárát, Baky Lászlót, akit itthon ítéltek halára. Az ő neve, azonos számú háborús bűnösséget megállapító határozati számmal és foglalkozással, kétszer is szerepel a listán (Baki, Baky). Újvidék volt főispánjának neve is szerepel, de Fernbach Péter ellen nem folytatták le a bírói eljárást, és Deák Leó főispánnal szemben őt nem ítélték halálra. Minderre azért tértünk ki ilyen részletességgel, mivel a szakirodalomban ezt a forrást gyakran hibásan idézik és 899 kivégzett magyar háborús bűnösről beszélnek. Holott ez a névsor csak azoknak a nevét tartalmazza, akikkel kapcsolatban megszületett a háborús bűnösséget megállapító határozat, az ellenük lefolytatott eljárás és ítélet, még kevésbé kivégzésük tekintetésben ez a forrás nem igazít el.

Háborús bűntettnek számított a megszállókkal történő *bármiféle* együttműködés, kollaboráció, a háború időszakában létrehozott állami-politikai formációkban, a más országokhoz csatolt területeken működő szervezetekben, intézményekben, fegyveres testületekben végzett munka, de háborús bűnösnek nyilvánították például a Londonban székelő emigráns jugoszláv kormány valamennyi tagját, a Független Horvát Állam funkcionáriusairól nem is szólva. Hasonló sorsa jutottak a katolikus klérus tagjai is, élén Stepinac érsekkel, a horvát katonaság, a német megszállókkal együttműködő szerb politikusok, fegyveres testületek tagjai, de még a királypárti szerb fegyveres ellenállás, a csetnikek vezetői és tagjai is.

A háborús bűntettek, illetve a nép ellensége fogalmának szinte korlátlan kiterjesztése politikai célt szolgált, az új rezsim ellenségének tartott személyekkel, társadalmi és nemzetiségi csoportokkal történő radikális leszámolás hatékony eszközeként funkcionált. Így lettek háborús bűnösök a délvidéki magyar közigazgatás, politikai és kulturális élet 1941–1944 közötti különféle szintű szereplői, akik közül halálra ítélték Deák Leó főispánt, Krámer Gyulát, a Magyar Közművelődési Szövetség elnökét, vagy Nagy Miklóst, Újvidék polgármesterét. Korántsem extrém esetként említjük a verseci nyilvános ház magyar származású tulajdonosának esetét, akit a pancsovai katonai bíróság azért nyilvánított kollaboránsnak és ítélt halálra, mivel a német katonák és tisztek *„gyakran vették igénybe"* házának szolgáltatásait, *„kizsákmányolta dolgozóit"*, valamint *„erkölcstelen életre biztatta őket"*.[35] Úgy tűnik, előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz, hogy szembenézzünk a korszak jugoszláviai háborús bűntettekre vonatkozó felfogásával, sőt ítéleteivel és mérlegre tegyük azokat.

A jugoszláv katonai, politikai vezetés, köztük a vajdasági kommunisták is úgy ítélték meg, hogy az új hatalmi szervek a Vajdaság frissen visszafoglalt, soknemzetiségű régióiban igencsak gyengék, ezért javasolták *a katonai közigazgatás* bevezetését a Bácska, a Bánát és Baranya területén (a rendeletet Josip Broz Tito főparancsnok 1944. október 17-én írta alá). ami kétség kívül a hatalom militarizálását jelentette a Délvidéken. S bár a hadsereg kezdetben Jugoszlávia egész területén túlhatalommal rendelkezett az éppen csak formálódó új néphatalmi szervekkel szemben, katonai közigazgatást ezen kívül csak Koszovóban vezettek be egy fegyveres lázadást követően. A Bácska, Bánát, Baranya katonai közigazgatás bevezetésének egyik alapvető célja a Délvidék *„szláv jellegének"* biztosítása volt, amit legvilágosabban Ivan Rukovina vezérőrnagy, a katonai közigazgatás parancsnoka fogalmazott meg. Mint egy helyen írta: erre a *„nemzeti jövő és a területek délszláv jellegének megőrzése"*[36] miatt volt szükség.

[35] SRĐAN CVETKOVIĆ: im. 95.

A partizán megtorlások magyar áldozatainak pontos számáról folytatott vita lezárásáról véleményünk szerint még ma is szakmai felelőtlenség beszélni. A megalapozottabb adatok irányába történő lépésként értékelhetjük , hogy a komolyabb hazai és vajdasági szakmai körök ma már megkérdőjelezik a honi közvéleményben és bizonyos politikai, valamint a magukat nyilvánosan is *„jobboldali történészként"* meghatározó körökben mindmáig kőbevésettnek hitt számot, a 40 000 ezer áldozatot. Többen elfogadják Arday Lajos formuláját, aki Matuska Márton és Mészáros Sándor kutatásai és *„más megfontolások alapján"* úgy véli, hogy *„a megtorlásoknak áldozatul esettek száma nem haladhatja meg a 20 ezret"*. A második világháborús magyar emberveszteségek és migrációs folyamatok elismert kutatója, Stark Tamás azt hangsúlyozza, hogy a 20 ezres számot Kocsis Károly és Hódosi Eszter jugoszláv népszámlálási adatai *„megerősítették"*.[37] E sorok írója egyenlőre azt tartja szakmailag leginkább elfogadhatónak, ha kilépünk a régi és új politikai szándékok által diktált viktimológiai párbaj, számháború szűk keretei közül, türelmesen folytatjuk a korszak egészére vonatkozó anyaggyűjtést, kutatásokat, és kritikailag elemezzük, józanul mérlegre tesszük az eddig megjelent munkákat.

A szerb és horvát nyelvű szakirodalomban ennél is alacsonyabbra teszik a megtorlások magyar áldozatainak számát. Csak néhány fontosabb, ezzel kapcsolatban az utóbbi időben megjelent publikációra, illetve ismertté vált OZNA forrásra utalok. Aleksandar Kasaš újvidéki professzor már említett OZNA listája mellett (csak emlékeztetőül: ő ennek alapján 5 ezer főben valószínűsítette a magtorlások magyar áldozatainak számát) a horvát történészek tették közzé minden kommentár nélkül azt a dátum nélküli, de valószínű, hogy 1946-ban íródott összesítő vajdasági OZNA jelentést, amely a vajdasági OZNA területén *„likvidált"* magyarok számát 1776 főben adja meg, de neveket nem tartalmaz. Az iratból az sem derül ki, hogy mely időszak kivégzési listáit összesítették. Az azonban csaknem bizonyos, hogy ún. részjelentésről lehet szó, ez a szám sem tükrözi az áldozatok akárcsak megközelítően pontos számát.[38] Arról nem is szólva, hogy ez az OZNA statisztika csak a kivégzettekre vonatkozik, a táborokban elpusztultak számát még részelegesen sem tartalmazza.

[36] A kérdésre bővebben lásd A. SAJTI ENIKŐ: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken. 319–324., illetve UŐ: A jugoszláviai helyzet: bosszúakciók, lakosságcsere. Az engedékeny jugoszláv kisebbségpolitikai gyakorlat kezdete. In: BÁRDI NÁNDOR, FEDINEC CSILLA, SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2008. 216–218.

[37] ARDAY LAJOS: Magyarok a Délvidéken. Jugoszláviában. Bp., 2002. 223. Romsics Ardayra hivatkozva tartja reálisnak e számot. ROMSICS IGNÁC: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó. Bp., 2006. 83. STARK TAMÁS: Migrációs folyamatok a második világháború alatt. *Kisebbségkutatás*. 11. évf., 2001. 4. sz. http://epa.oszk.hu/00400/00462/00012/4.htm A letöltés ideje: 2005. 11. 18.; KÁROLY KOCSIS, ESZTER KOCSIS-HÓDOSI: Ethnic Geography of the Hungarian Minorities int he Carpathian Basin. Geographical Research Institut, Research Centre for Earth Sciences and Minority Studies Programme of the Hungarian Academy of Sciences. Bp., 1998. 153. Szerbiai szerzők viszont éppen jugoszláv népszámlási adatokra hivatkozva tartják túlzónak még a 20 ezres számot is.; DRAGAN CVETKOVIĆ: Ljudski gubici Vojvodine u Drugom svetskom ratu. In: Dijalog povjesničara – istoričara. 9. Zagreb, 2005. 489–508. UŐ: Pregled stradanja sranovništva Vojvodine u Drugom svetskom ratu. *Istorija 20. veka*. 2005. br. 1. 91–108.

[38] Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Knj. I. 110. sz. irat. 325.

A jugoszláviai kisebbségek történetéről pár éve fontos monográfiát közlő Zoran Janjetović belgrádi történész például egy magyarul is olvasható tanulmányában logikai úton próbálja megközelíteni a problémát. Mint írja, *„nehéz elhinnünk”*, hogy az ártatlanul kivégzett magyarok száma meghaladta a *„főbűnös”* német kisebbség kivégzett áldozatainak számát, ami bizonyítottan 10 ezer körül mozgott (a táborokban ennek a többszöröse, mintegy 50-60 ezer német pusztult el az éhség és a járványok következtében).[39] A második világháború alatti és utáni partizán megtorlásokról az utóbbi időben Michael Portmann osztrák történész jelentetett meg több tanulmányt, illetve monográfiát.[40] Portmann-nak a magyar veszteségek kapcsán mindössze egy már Kasaš által is látott forrást sikerült tanulmányoznia, a Vajdasági Levéltárban található, a vajdasági háborús bűnöket megállapító bizottság által összeállított 1686 nevet tartalmazó nyilvántartási jegyzéket, amelyből 1000 áldozat magyar, 211 csetnik (azaz szerb), 468 horvát, 65 fő pedig egyéb nemzetiségű, főként orosz fehéremigráns. Ez a lista véleménye szerint sem tükrözi a megtorlás magyar áldozatainak valós számát, és a Kasaš által valószínűsített 5 ezres adatot tartja elfogadhatónak. Ekkehard Völklre hivatkozva utal arra is, hogy a vajdasági magyarok 7,5%-a, mintegy 30 ezer fő közvetlenül a háború után megjárta a munkatáborokat, illetve a börtönöket.[41]

S végül e historiográfiai összefoglaló végén feltétlenül szólnunk kell a Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának 2000. december 11-i határozata alapján a Vajdaság második világháborús veszteségeinek kutatatására létrehozott bizottság munkájáról. A Képviselőház határozata szerint a bizottság létrehozásának célja az volt, hogy a jövőben elkerüljék *„az ezekkel az eseményekkel történő rosszindulatú napi politikai manipulációkat”*.[42] A munkába bevonták a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiát is, a munkálatokat Dragoljub Živković akadémikus vezette. A bizottság sok éves kutató munkájának eredményét ebben az esztendőben elektronikus kiadásban, összesen kilenc kötetben tették közzé, amely sajnos csak szűk politikai és szakmai körökben érhető el. Az első kötet nyolc tanulmányt tartalmaz, köztük e sorok írójának tanulmányát is, amelyek részletesen, a Vajdaság egészére és egyes területeire lebontva (Bácska és Baranya, Bánát, Szerémség) elemzik a háború alatt különféle megtorlás áldozataivá váló vajdaságiak adatait, illetve a megtorlások nemzetközi, elsősorban magyarországi visszhangját. A kötetet a Nenad Maurić által készített szemléletes statisztikai táblázatok, diagrammok zárják, szám szerint hatvan (!), amelyek korcsoportok és nemek

[39] ZORAN JANJETOVIĆ: A német és a magyar kisebbség kiűzése a Vajdaságból a második világháború végén. *Regio*, 2003. 1. sz. 103.

[40] Ezek közül különösen lásd MICHAEL PORTMANN: Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory during and after WWII (1943–1950). *Tokovi istorije*, 2004. 1-2. sz. 45–74. és Uő: Die Kommunistische Revolution in Der Vojvodina 1944–1952. Wien, 2009.

[41] MICHAEL PORTMANN: Communist retaliation and persecution... 65–66.; PORTMANN EKKEHARD VÖLKL: Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen. München, 1991. c. munkájának 189. oldalára hivatkozik. A táborokba zárt magyarok számáról egyébként mindmáig egy hivatalos adat áll rendelkezésünkre. Eszerint 1945 májusában, amikor már jórészt befejeződött a jugoszláviai németek Szovjetunióba hurcolása, illetve kitelepítése, a 75 128 német mellett 3779 magyart tartottak fogva az internáló táborokban. Az 1943 és 1950 között különböző megtorlásoknak kitett katonai és civil áldozatok számát Portmann 180 ezerre teszi , ebbe a számba tehát egyebek mellett nem számítja bele az 1942 januári újvidéki és délbácskai razzia zsidó és szerb áldozatainak számát. Uo. 74.

[42] DRAGOLJUB ŽIVKOVIĆ: Rad na projektu stradanje stanovnika AP Vojvodine 1941–1948. In: Na putu ka istini. Novi Sad, 2009. (elektronski optički disk) 1.

szerint, nemzetiségi összetétel, területi és kronológiai eloszlásban stb. elemzik a bizottság által felkutatott adatokat. Három kötet területenként (Bácska és Baranya, Bánát, Szerémség), a többi öt kötet pedig nemzetiségi megoszlásban (szerbek, zsidók, németek, magyarok és egyéb nemzetiségek) közlik az áldozatok névsorát, a születési évre, a nemre, a halál helyére és évére vonatkozó adatok megjelölésével. Érdemes utalnunk arra is, hogy földrajzi értelemben ezek a kutatások terjedtek ki a legnagyobb, magyarok által lakott területekre, bár a Vajdasághoz az adott korban hozzátartozó néhány helység adatai itt is hiányoznak.

A bizottság kutatásai szerint a Vajdaság korabeli területén (Bácska, Bánát, Baranya és Szerémség) 1941 és 1948 között igazolhatóan, *név szerint azonosítva, 83 881 fő* vált a háború alatt és közvetlenül utána különféle indíttatású megtorlások áldozatává. Ezt a számot a kutatócsoport elsősorban azért nem tartja véglegesnek, mivel például nem jutottak hozzá az egyik legnagyobb bácskai internálótábor, a járeki tábor irataihoz sem, bár más források segítségével igyekeztek számolni a feltehetően ott elhunytakkal, akik elsősorban németek és magyarok voltak. A kutatási eredmények bizonytalanságának másik oka, mint már korábban is utaltam rá, hogy az OZNA iratok döntő része mindmáig nem kutatható. E hiányosságokat úgy próbálták meg pótolni, hogy a név szerinti listákat a helyi forrásokkal vetették össze, sőt magával a helyi lakossággal is ellenőriztették. Ezekben az esetekben az áldozatok neve alapján állapították meg nemzetiségüket, ami újabb módszertani bizonytalanságot jelent. A források hiányosságai és a kutatás módszertani bizonytalanságai miatt azt feltételezik, hogy az áldozatok száma, köztük a magyaroké is ennél mindenképpen nagyobb kell legyen, és az összes vajdasági áldozatok száma *elérheti a 100 000 főt* az adott periódusban. A kötetben regisztrált 83 881 főből a szerb áldozatok száma 42 283 fő, a zsidóké 15 495, a németeké 15 419, *magyarok száma 4624 fő*, a horvátoké pedig 2702 fő volt. A többiek a szlovák, a cigány, a ruszin, a cseh stb. népcsoportból kerültek ki.[43]

Maradva a magyar áldozatokra vonatkozó adatok felidézésénél, ellentétben a szerbekkel, illetve a zsidókkal, de hasonlóan a németekhez, az ellenük irányuló megtorlások történelmi okoknál fogva (a Délvidék Magyarországhoz történő visszacsatolása 1941-ben) kizárólag 1944 és 1948 közé estek, vagyis az ellenük irányuló megtorlásokat kizárólag az új jugoszláv hatalom, a partizánok követték el. A vajdasági szerbek, bár más-más okok miatt, mind az 1941-es, mind pedig 1944-es impériumváltás után, veszélyeztetve voltak. A zsidók, mint ismeretes, kizárólag az 1941–1944 közötti időszakban váltak a német, a horvát és a magyar hatóságok által elkövetett gyilkosságok és deportálások áldozataivá. A megtorlások magyar áldozatai közül legtöbben, 2667 fő 1944 őszén, telén halt meg, 1945-ben 1126-an. 1946-ban, jelentősen csökkent a számuk, a bizottság adatai szerint a represszió következtében ebben az évben elhunyt magyarok száma 330 fő volt. Ez megfelel annak az országos tendenciának, hogy bár a kiépülő szovjet típusú államszocialista rendszer társadalomra gyakorolt nyomása nem csökkent, de más formákat és jogilag is szilárdabb formákat öltött. A magyar áldozatok döntő többsége férfi volt, a bizottság által közzétett statisztika szerint a 4160 férfi mellett a nők száma ennek csaknem a tizede, 456 fő volt.[44]

[43] Na putu ka istini... 209.

[44] Uo. 63.

A lassan két évtizedes múltra visszanyúló kutatások tehát még sok kérdésre nem adtak választ, továbbra is pontosításra szorul a partizán megtorlások áldozatává vált magyarok számának kérdése is. A téma azonban, mint láttuk, már nemcsak a Vajdaságban, de Szerbiában is elvesztette tabu jellegét, mind politikai, mind pedig tudományos értelemben. Egyre alaposabban megismerjük a megtorlások rendszerspecifikus jellegét, karakterét, politikai és egyéb céljait, és lassan feltárulnak a represszió időben változó méretei és módszerei is ebbe a vonulatba illeszthető.

Úgy vélem, hogy az újabb, bár korántsem lezárt kutatások tükrében mindenképpen felül kell vizsgálnunk a magyar közvéleményben rögzült 40 ezer, sőt úgy tűnik, és további pontosításra szorul a szakirodalom 20 ezer magyar áldozatra vonatkozó álláspontja is. S bár a szerbiai levéltárak, különösen a mindmáig zárt belügyi iratok még mindig sok titkot rejtenek — a belügyi fondokban végrehajtott nagyfokú pusztítás miatt azonban, annak ellenére, hogy ma már tudjuk, készültek az áldozatokról különféle statisztikák, sőt névsorok is, óvnám magunkat, a történészeket és a közvéleményt egyaránt a túlzott optimizmustól.

ENIKŐ A. SAJTI

PARTIZANSKA ODMAZDA PROTIV MAĐARA U VOJVODINI: REZULTATI I UPITNICI ISTORIOGRAFIJE

U jugoslovenskoj, srpskoj, ali i u mađarskoj istoriografiji je partizansku odmazdu protiv Mađara 1944/45, *„još hladnije dane"* pre promene sistema, desetlećima obavijalo ćutanje. Polazeći od teze da *„pobeda opravdava sve"* istoriografija, koju je jugoslovenska politika držala na kratkoj uzici, negirala je, odnosno predstavljala je represalije kao nužno deljenje pravde protiv „mađarskih fašista" i Nemaca koji su kolektivno proglašeni za krivce. Srbija je i u desetlećima posle raspada Jugoslavije činila sve da marginalizuje i falsifikuje odmazde. Tako se u odašnjim istorijskim razgovorima koji su se takli ove epohe pojavio eufemističan izraz *„ispadi protiv Mađara"*. Ćutanje i negiranje od početka je koristio cilju da se istorija stupanja nove partizanske elite na vlast i njena manjinska politika precrta, opere i heroizira. Politička poruka ovog lažnog pogleda na istoriju je bila ta da su osveta i retorzija od strane nove političke elite, odnosno od samog sistema strana *ab ovo*. Znači, kazna i podnošenje računa su bili pravedni, bili su upereni protiv ratnih zločinaca i *„narodnih neprijatelja"*, oni su *„služili narode Jugoslavije"*.[1] Znači, nova jugoslovenska država koju su vodili komunisti i istorija nastanka manjinske politike vezane za Mađare je *„čistog začeća"*.

Paralelno sa raspadom druge jugoslovenske države, kao reakcija na to, u novim nacionalnim državama koje su se izdvojile iz jugoslovenske države pojavio se radikalno suprotan stav: Jugoslavija Titove ere je *„začeta u grehu"*, istorija komunističkog sistema je permanentano *„nasilje vlasti"* nad narodima države, istorija *„tepih-bombardovanja društva"*. Istoričari novih država, koje su tražile sopstveni identitet, vodile su viktimološke duele i delimično ih vode i danas između sebe, mobilisale su značajne snage u istraživanju pitanja *„ko je patio više"* i od koga za vreme rata, koja su sa istoriografskog stanovišta bezvezna i nemoguća za odgovor, ali su sa nacionalnog stanovišta svakako korisna.[2] Tada, u jeku *„rekonkviste"* srpske, hrvatske, slovenačke itd. istoriografije, u vojvođanskoj mađarskoj štampi pojavili su se prvi članci koji su pokušavali da postave spomenik nedužnim mađarskim žrtvama nove partizanske vlasti,

[1] Pojam „narodnog neprijatelja" je u stvari bio rastegljiv po želji. Zvanično objašnjenje ovoga iz tog perioda razmatra MOMČILO MITROVIĆ: Narodni i državni neprijatelji u Srbiji posle Drugog svetskog rata. In: Hans Georg Fleck, Igor Graovac (red.): Dijalog povjesničara – istoričara 4. Zagreb, 2002. 249–266.

[2] Rezime rasprave vidi DR BOGOLJUB KOČOVIĆ: Nauka, nacionalizam i propaganda. (Izmedju gubitaka i žrtava Drugog svetskog rata u Jugoslaviji) Pariz, 1998.; odnosno VLADIMIR ŽERJAVIĆ: Yugoslavia – Manipulations with the number of Second World War Victims. www.hir.hr/books/manipulations/p06.htm Datum 20. 08. 2009. Direktne ljudske žrtve između 1941–1945 Kočović procenjuje na 1 014 000 osoba, a Žerjavić na 1 027 000 osoba.

Mišljenja sam, da u vidu novih, ali nikako završenih istraživanja svakako moramo revidirati stanovište prema kojem se u mađarskoj javnosti fiksirala brojka od 40 hiljada žrtava, a mora se utanačiti i stav literature o 20 hiljada mađarskih žrtava. I mada srbijanski arhivi, naročito sve do današnjeg dana zatvoreni dokumenti organa unutrašnjih poslova skrivaju još puno tajni — zbog visokostepenog pustošenja sprovedenog u fondovima organa unutrašnjih poslova — ja bih, uprkos tome što danas već znamo da su o žrtvama sastavljane različite statistike, čak i imenične liste, branila nas, istoričare i javno mjenje podjednako, od prekomernog optimizma.

ZORAN JANJETOVIĆ

A MAGYAROK HELYZETE VAJDASÁGBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Az egyébként nyugodt, a mai Vajdaság Autonóm Tartomány területén élő népek számára is szenvedést hozott a második világháború. Jellemző volt erre a területre, hogy az egyes nemzetek nem egyenlően szenvedték meg a háborút, de a háborús cselekmények befejezését követő időszakot sem, és a második világháború Európában és a világban történő formális befejezése utáni időket sem. Az 1941–1944-es évek kárvallottjai a szerbek és zsidók voltak, míg a németek és magyarok esetében fordítva történt: a legtöbb áldozatuk 1944 októberétől, azaz a vörös hadsereg és a jugoszláv kommunisták hatalomra jutásának időszakában volt. Beszámolónkban a vajdasági magyarok sorsával foglalkozunk, akik néhány év alatt tették meg az utat a diszkriminált kisebbségitől (Szerb Királyság idején), az államalkotó nép (Bácskában a magyar fennhatóság idején), illetve a kedvezményezett kisebbségen át (Bánátban a német megszállás alatt), az üldözött nemzeti kisebbségig, amelynek megmaradása egy bizonyos pillanatban hajszálon múlott (újra területi különbségekkel Bácskában és Bánátban), majd egy olyan kisebbség, amelyet többségük kívánsága ellenére, integrálni kívántak az új társadalmi rendszerbe és állam kereteibe. Érdeklődésünk középpontjában a Vajdaságban élő magyarok helyzete áll 1944 októberétől a háború utáni első évekig. Ezt eseményekkel, jelenségekkel és folyamatokkal kíséreljük megmagyarázni, amelyek a tárgyalt időszak előtt történtek.

A második világháború végén Vajdaságban élő magyarok sorsa több síkban szemlélhető. Az első a magyarok és szerbek közötti nemzeti viszony, történelmi távlatból nézve. Ez mindkét népnél a nemzeti öntudat fejlődésével majd a negatív értelemben vett nacionalizmus megjelenésével kapcsolatos. Noha az egymászhoz fűződő viszony története a középkorba nyúlik vissza, mégis az utóbbi kettőszáz évben kapott nemzeti jelleget, melynek hatására az előző viszonyt — amelynek többnyire államközi, konfesszionális és osztály jellege volt — nemzeti kulcs alapján értelmezték.[1] A Habsburg Monarchia idejében a magyar elit a függetlenségért vívott küzdelemben a magyar nemesség történelmi jogaira hivatkozott. A nemzeti korszakban a magyar nemességet — amely tradicionálisan a magyar nemzetet képezte — hallgatólagosan magyar etnikumú nemzetként értették, amelybe be kellett olvasztani Magyarországon élő minden etnikai csoportot. Egyidejűleg a magyar nép széles tömegei politikai és szociális vonatkozásban jogfosztott kellett hogy maradjon. A XIX. században a — liberális dicsfény és a szociális felemelkedés lehetősége miatt — ez a koncepció megnyerte a kisebbségi népe-

[1] Još uvek upotrebljive preglede v. kod: DUŠAN J. POPOVIĆ: Srbi u Vojvodini, I–III, Novi Sad, 1990.; IOVAN RADONITCH: Histoire des Serbes de Hongrie, Paris, Barcelona, Dublin 1918.; F. ALMAŠ: Srbi i Mađari, I–II. Beograd s. a.

ket, nem változtatva a szociális struktúrát: a jelentős iparosodás ellenére is Magyarország a második világháborúig megtartotta archaikus szociális felépítését. A magyar nemzet mindinkább magyar etnikumú nemzetté lett, de a beolvadókkal és karrieristákkal megújuló elit társadalmi tekintetben nem azonosította magát a magyar tömegekkel. A terv megvalósításától, az ilyen fogyatékosságok ellenére sem tagadható meg az inkluzív jelző.

Másrészről a szerbek a középkortól jelen vannak a Vajdaságban, de államot ezen a területen kívül hoztak létre. Ez nyilvánvalóan hátrány volt, amelyet a cári előjogok nem tudtak eltörölni a magyar osztályjellegű államban. Az osztályellentétekkel párosult a vallási ellentét is,melyet a nacionalizmus időszakában a nemzeti különbségekkel magyaráztak. A szerbek nemzetállamukat Szerbiában, Koszovón sőt Macedóniában építették „történelmi jogok"-ra hivatkozva, ezzel ellentétben azokon a területeken amelyek soha nem voltak a középkori szerb állam részei (Bosznia és Hercegovina, Határvidék, Dél-Magyarország) modern, etnikai jogokra hivatkoztak, ütközve azokkal a népekkel, amelyek szintén etnikai és történelmi jogot formáltak e területre. 1918-ban a Jugoszláv állam e két elv kombinációja alapján jött létre: a történelmi, az etnikai és végezetül a háborús győzelem, valamint Franciaország azon igényének megfelelően, hogy Kelet-Európában kliens rendszert építsen ki a maga számára.

Úgy tűnt, hogy az elsősorban etnikai alapú „modernebb" nacionalizmus aratott győzelmet és meghódította Magyarország déli területeit. Ez a benyomás azonban csalóka volt: a szerb vezetők tisztában voltak azzal, hogy Vajdaság túlnyomó többségben nem szláv és nem szerb ezért a kisebbségeket nehéz lesz az új állam mellé állítani.[2] Különösen a magyarokra volt ez igaz, ahol az értelmiség teljes egészében megtartotta a Szent István-i állam hagyományait. A hatalom részéről a hivatalokban kizárólag a szerb nyelv használatának erőszakos és kicsinyeskedő erőltetése, az előző kormányzat minden nyomának eltüntetése, a háború előtti magyar iskolai rendszer túlméretezettségének redukálása, egyidejűleg a magyar nemzetiségű szegények mellőzése az agrárreformnál, az arányos politikai befolyás akadályozása és számos apró diszkriminatív lépés az újonnan létrejött kisebbséget nem állította az új állam mellé.[3] A szerb hatalom bebizonyította, hogy nem okult elődje, a magyar hatalom példájából. Ez a konszolidáció és a nemzeti megbékélés helyett elégedetlenséghez és a helyzet kiéleződéséhez vezetett. Egyidejűleg megkönnyítette Budapest és a magyarországi nacionalista szervezetek revizionista politikájának terjedését a két háború közötti időszakban.

Nem csoda, hogy 1941. április 10-én a vajdasági magyarság többsége Magyarország pártjára állt, amikor megtámadta a széthullóban levő Jugoszláv Királyságot.[4] Várható volt, hogy a magyar kisebbségi vezetők (akik közül többen nehezen titkolták irredentizmusukat a két háború közötti időszakban) Bácskában a magyar, Bánátban a német hatóság szolgálatába lépnek. A magyar tömegek részére, különösen Bácskában

[2] Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), F. 398. f. 1.; DAKA POPOVIĆ: Banat, Bačka i Baranja. Savremeni nacionalni, politički i društveni profil, Novi Sad, 1935. str. 33–37.; PETAR PEKIĆ: Povijest oslobođenja Vojvodine, Subotica, 1939. str. 29.

[3] O Mađarima u Vojvodini između dva svetska rata v.: ŠANDOR MESAROŠ: Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929. Novi Sad, 1981.; ISTI: Mađari u Vojvodini 1929–1941. Novi Sad, 1989.; ENIKÖ SAJTI: Hungarians in the Vojvodina 1918–1947. Boulder/Colorado 2003.

[4] ALEKSANDAR KASAŠ: Mađari u Vojvodini 1941–1946. Novi Sad, 1996. str. 25–37.

és Baranyában úgy tűnt ütött a felszabadulás órája.[5] Ami a Bánátban élő magyarságot illeti, meg kellett elégedniük egy formálisan jól értelmezhető nemzeti kisebbségi helyzettel, abban reménykedhetve, hogy belátható időn belül az anyaországhoz lesz csatolva. Még ha Bánátban a „magyar csoport" helyzete papíron erősebb is volt mint a valóságban, ez mégis javulást jelentett a háború közötti időszakhoz képest.[6] Rosszabb volt a magyarok helyzete Szerémségben, ahol igen korlátozott kulturális jogokkal rendelkeztek (nem volt anyanyelvi iskola) és a Magyarországhoz való csatolásban reménykedtek.[7] A magyar kormány csupán kis létszámú magyar kitelepedését támogatta a háborús veszélyekkel fenyegetett boszniai területekről Bácskába, de a Szerémségből való kitelepedést nem támogatta, azt remélvén, hogy egyszer Magyarországhoz fog tartozni.[8]

A magyarok részvétele a megszálló igazgatási apparátusában és egyesek együttműködése a szerbek elüldözésében (különösen Bácska déli részén az 1942-es évi razziában),[9] a nemzetek közötti viszony felforrósodásához vezetett. Ez lesz az egyik fő tényező a magyarok sorsának alakulásában 1944 októberében és az elkövetkező hónapokban és években. A szerb lakosság bosszújától való félelem erős tényező volt, amely a magyarságot Bácskában a magyar rezsimhez, Bánátban a németekhez kötötte. A személyes és nemzeti egzisztenciáért való aggodalom erősebb volt azoknál a zavaros reményeknél, melyeket a kommunisták kínáltak fel a szociális helyzet javítására. Így az 1944-es őszi események egy újabb „menetnek" tekinthetőek a két nemzet közötti összetűzésben.

A második sík, amelyben a vajdasági magyarok sorsát szemléljük a második világháború végén, a Jugoszláv Kommunista Párt ideológiája és politikája, amely a háború után átvette a hatalmat az országban. Sem az egyik sem a másik nem volt egydimenziós és állandó. A harmincas évek közepéig a JKP — Moszkva utasításai alapján — Jugoszláviának mint „burzsoá képződménynek" a szétverésén dolgozott. A nemzetek és nemzeti kisebbségek elégedetlenségének alkalmas fegyverként kellett szolgálnia a burzsoá állam megdöntéséhez. Amikor azonban Moszkva a fasizmus elleni harcra rendezkedett be, elállt Jugoszlávia szétverésétől és jugoszláviai kirendeltsége új vonalat követett, nem mondva le a kisebbségek jogainak érvényesítéséről.[10] Ez összhangban volt az internacionalizmussal, amelyért a Komintern és a soknemzetiségű Szovjetunió vezetése síkraszállt, de a JKP érdekeivel is.

A JKP az egyenlőség jelszavával indult harcba, amelyeknek azonban taktikai jellege volt. A JKP-nak azonban a kényszerűségből választott taktikája stratégiává kellett válljon, mert a kommunistaellenes erők nemzeti jegyekkel dolgoztak és a kis létszámú kommunista párt csak úgy tudta felülmúlni erejüket, ha minden nemzet és nemzeti kisebbség soraiból támogatókat gyűjt. Ha áttekintjük a párt jelszavait Jugoszlávia terü-

[5] KASAŠ, n. d., 37–113.

[6] SANDOR VEGH: Le systeme du puvoir d'occupation dans le Banat Yougoslave 1941–1944. u: Les systemes d'occupation en Yougoslavie 1941–1945, Belgrade, 1963.; EKKEHARD VÖLKL: Der Westbnat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen, München 1999, passim.

[7] VÖLKL, n. d., 76-78, 100–123.; KASAŠ, n. d., 115–123.

[8] KASAŠ, n. d., 125–128.

[9] ZVONIMIR GOLUBOVIĆ: Racija u južnoj Bačkoj 1942. godine, Novi Sad, 1992.

[10] JANKO PLETERSKI: Nacije, Jugoslavija, revolucija, Beograd, 1985. str. 244–374.; BRANKO PETRANOVIĆ: Istorija Jugoslavije, I, Kraljevina Jugoslavija 1918–1941. Beograd [1988.], str. 214–254; Istorija Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985. str. 98–102., 129–175.

letén a háború idejében, láthatjuk, hogy azok minden nemzet „tisztességes" tagjaihoz szólnak. A fogadtatás nemzetenként különböző volt és attól függött, hogy az adott nemzetiség tagjai konkrétan milyen helyzetben voltak. Bácskában a háború előtti kommunisták passzivitásba vonultak vagy az 1941. évi hatalom intézkedéseinek áldozataivá váltak.[11] A Népfelszabadító Mozgalomhoz Szlavóniában csatlakoztak tömegesebben, ahol ehhez a feltételek megfelelőbbek voltak.[12] Vajdaságban nem volt olyan tömeges a magyarok, németek és szlovénok részvétele a Népfelszabadító Mozgalomban, amilyet a párt vezetői szerettek volna. Mint láttuk, az egyértelmű történelmi okok és a propaganda hatása vezetett oda, hogy a magyarság nagy többségben Magyarország és német szövetségese mellé állt.

A Kommunista Párt külpolitikájában és belpolitikájában arra törekedett, hogy befolyását kiterjessze. Külföld irányában ezek a Szövetségesek kormányai és a Londonban tartózkodó Jugoszláv Királyság kormánya voltak, valamint a nem kompromittálódott hazai polgári politikusok. Ez utóbbi a Népfelszabadító Mozgalom alapjai szélesítésének célját szolgálta. 1943-ban a Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanács második ülésén[13] ugyanezt a szerepet töltötte be a nemzeti egyenjogúság hangsúlyozása, mely a nemzeti kisebbségekre is vonatkozott.

Felvetődik a kérdés, hogy a kinyilatkoztatott egyenjogúságot mennyire vették komolyan. Visszamenőlegesen tekintve a dolgokra, úgy tűnik nagyrészt igen — különösen a jugoszláv népek jogainak vonatkozásában. Így a macedónt és a montenegróit külön nemzetként ismerték el, a bosznia-hercegovinai muzulmánoknak pedig lehetőségük volt szabadon dönteni, hogy a szerb vagy horvát nemzetiséget vagy egyetlen nemzetiséget sem választanak.[14] Azonban a nemzetiségi kérdésben az egyenjogúság és az egyenlőség elvének alkalmazása kapcsán a jugoszláv kommunisták megmutatták következetlenségüket a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács második ülését követően a folksdeutscherek esetében, ugyanis 1943-ban vagy 1944-ben, határozatot hoztak, hogy a háború után kitelepítik őket az országból.[15] Sajnos nem ismerjük a határozat meghozatalának részleteit és a tényezőket, amelyek döntően befolyásolták a németek iránti politikát — szlovén entellektüelek, szerb nemzetiek, Moša Pijade (ahogyan egyes német források állítják), stb.

A háború alatt a Tartományi Pártbizottság minden népet felhívott a megszállók elleni harcra, hangsúlyozva, hogy a háború után csak azok a népek élvezhetnek jogokat akik a harcban részt vesznek. Ugyanakkor bosszúval fenyegette azokat, akiknek kezéhez szláv vér tapad,[16] amit a nem lojális nemzeti kisebbség elleni fenyegetésként lehetett értelmezni. Tény, hogy a partizán mozgalom vezetése már 1944-ben gondolkodott

[11] KASAŠ, n. d., 68., 72–73.

[12] KASAŠ, n. d., 184–185.

[13] BRANKO PETRANOVIĆ: Istorija Jugoslavije 1918–1988. II, Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945, Beograd, 1988. str. 284.

[14] SREĆKO M. DŽAJA: Die politische Realität des Jugoslawismus (1918–1991). Mit besonderer Berücksichtigung Bosnien-Herzegowinas, München, 2002, str. 75–132., 210–261.

[15] BOŽO REPE: »Nemci« na Slovenskem po drugi svetovni vojni, u: Dušan Nećak (ur.), »Nemci« na Slovenskem 1941–1955, Ljubljana, 1998. str. 147.

[16] Slobodna Vojvodina, 10. IV 1944.; Isto, 5.VI 1944.; Isto, 12. VIII 1944; Lj. Vasilić, PK KPJ za Vojvodinu 1941–1945. godine, Novi Sad, 1971. str. 122., 240–244., 335–336.; J. POPOV: Glavni narodnooslobodilački odbor (GNOO) Vojvodine 1943–1945. godine, Novi Sad, Sremski Karlovci 1977. str. 6.

azon, hogy a kiélezett nemzetiségi viszonyok rendezése céljából és a háború folytatásához[17] a tartomány gazdasági erejének hasznosítása érdekében Vajdaságot katonai igazgatás alá helyezi, ami azt bizonyítja, nem hitte, hogy megnyeri a kisebbségi lakosságot, azaz, az internacionalista deklarációk ellenére arra készült, hogy hatalmának alapját a szláv lakosság támogatására alapozza.[18]

Ez a világossá vált a gyakorlatban is, amikor 1944 októberében a német és a magyar csapatok és igazgatás kivonult Bácskából és Bánátból. Az új hatalom első napjaiban a német és magyar lakosság tömeges gyilkosságnak, kínzásnak, letartóztatásnak, erőszakolásnak és fosztogatásnak volt kitéve. Noha a terror a partizánok ellenségei és vélt ellenségei ellen irányult, az adott körülmények között egyértelműen kisebbségellenes jegyei voltak. Ez látható a Népvédelmi Osztály által meggyilkoltak számából. A 9668 meggyilkolt személyből, 6763 német származású, 1776 magyar, míg 1129 egyéb nemzetiségű volt.[19] Az áldozatok számában az új hatalom szerinti „bűnösök" egyértelmű hierarchiája tükröződik, amelyet hamarosan szavakban is kifejeztek.

Kérdés, hogy az igen egyértelmű, „bűnösök" sorrendjét előre kitervelték-e — mint ahogyan egyes szerzők állítják[20] — vagy spontán bosszú volt ahogyan mások állítják.[21] Nem bátorkodhatunk kategorikus választ adni erre, noha Aleksandar Kasaš, adatai alapján feltételezhető, hogy e kettő keveréke lehetett, ugyanis azokban az esetekben, amelyekben a gyilkosság oka ismert, ott többségben nyilaskeresztesekről, a Turáni Vadászok Magyar Kultúregyesület (Bácska-Bánát) tagjairól van szó, vagy volt hivatalnokokról és felekezetbeliekről.[22] Egyértelmű, hogy előre meghatározták a kivégzendők és üldözendők csoportját, a választást pedig a helyi körülmények határozták meg.[23]

Az, hogy a kivégzettek többsége egy bizonyos kategóriába tartozott, úgy értékelhető, hogy megvalósult a Népfelszabadító Mozgalomnak az „árulók" és a megszállókkal együttműködők iránti fenyegetése. Noha a megtorlást nem lehetett tagadni, erről nyilvánosan évtizedekig nem lehetett beszélni. Ez az áldozatok számára vonatkozólag, a jugoszláv népeknél is legendák kialakulásához szolgáltatott alapot. Gyakorlatilag minden nemzet és nemzeti kisebbség eltúlozta a háborús és a háború utáni emberáldozatok számát, s ez alól a magyarok sem képeztek kivételt. Ennek több oka volt. Egyrészt, hogy a háború után az új hatalom a nyilvánosság előtt felnagyította a háború áldozatainak számát. Ez számítási manipuláció volt a Németországtól követelhető minél

[17] KASAŠ, n. d., 158.

[18] GOJKO MALOVIĆ: Vojna uprava u Banatu 1944–1945. godine (magistarski rad u rukopisu), Beograd, 1979. str. 47., 66., 80., Prilog III.

[19] MICHAEL PORTMANN: Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944–1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur, Wien, 2008. str. 230.

[20] Up. npr. HANS SONNLEITNER: Aktion Intelligenzija in Karlsdorf. Tatsachen und Hintergründe. Reflexion zur Sinnfrage über Mord und Tod. Gedenkschrift 1944–1984 über die Ermordung von 36 Karlsdorfern, München, 1986.

[21] PORTMANN, n. d., 267.; VÖLKL, n. d., 187.

[22] KASAŠ, n. d., 160–174. Neki podaci o ubijenim folksdojčerima ukazuju da ubijanje nije bilo sasvim neselektivno: ljudi su ubijani na osnovu „sagrešenja" ili onoga što je viđeno kao takvo, na osnovu denuncijacija ili zbog posedovanja oružja i delova vojne opreme. (Up. Sonnleitner, n.d., 119, 133, Himatbuch der Stadt Weißkirchen im Banat, Salzburg, 1980. str. 241.) Neki su, kako to često biva u sličnim situacijama, ubijeni zabunom. (Heimatbuch der Stadtweißkirchen, 243.)

[23] Po Mihaelu Portmanu, na pojedinim mestima vlasti su pokušavale da spreče pljačku, nasilja i samovoljna hapšenja. (PORTMANN, n. d., 268.)

nagyobb kártérítés érdekében.[24] Az 1,7 millió áldozat megszentségteleníthetetlen szám volt, melyben kételkedni sem volt szabad.[25] Mivel sem az áldozatok számát sem a nemzetiségi hovatartozását nem állapították meg, így „szabad teret" adott minden nemzetnek, hogy veszteségeiket eltúlozzák.[26] Ez meg is történt — természetesen nem azokban a publikációkban amelyek Jugoszláviában jelentek meg.

Mi az oka e felnagyításnak a magyarok esetében? A magyarság körében ez az ok a rémület volt, amit a tömeges kivégzések és megtorlások váltottak ki a szemtanúkból. A rémület szűkíti a tudatot, és lehetetlenné teszi a pontos megfigyelést, a kortársak számára a terror nagyobb méretűnek tűnik, mint amilyen az valójában volt. A híresztelések tovább növelik a számokat. A dokumentumok hiánya és a nem megbízható emlékezet jó alapot szolgáltatnak a legendák kialakulásához. Másrészt viszont sokkal tisztességtelenebb okai is vannak annak, hogy felnagyítják az áldozatok számát. A nacionalista gyűlölet, amelyet a tömeggyilkosságok mindig felszítanak, így a tömeges szenvedés a propaganda céljaira használható. A propaganda megteheti, hogy az ellenséget csupán befeketíti, de azt is, hogy az ellenség (felnagyított) bűncselekményeire rámutatva elfedje vagy legalább is kisebbítse a saját nemzettársai által elkövetett bűncselekményeket.[27] Ily módon a saját nemzet az agresszorból és bűnösből áldozattá válik. Tekintettel arra, hogy Magyarország elveszítette a háborút (amelyben megtámadta Jugoszláviát és nem fordítva) a nem kielégítően megállapított tények a nemzeti politikusoknak és publicistáknak jó alapot szolgáltattak a magyar érdekek védelmére a győztes szövetségesek előtt és a jugoszláv hatalom előtt is, amelynek pozícióit hosszú távon gyengítette a saját bűnének tudata — a történelem ítélete előtt is.

Tehát, hány magyar áldozat volt a Vajdaságban 1944 őszén? Láttuk milyen adatokat szolgáltatott a Népvédelmi Osztály. Azonban felvetődik a kérdés, hogy mennyire pontosak a Népvédelmi Osztály adatai az áldozatok számát illetően? Feltételezhető, hogy ez a szervezet nem jegyzett fel minden általa likvidált személyt, valamint az is, hogy más alakulatok is gyilkoltak. Ahhoz, hogy teljes számot kapjunk a magyar áldozatokról, ehhez a számhoz hozzá kell adni a gyűjtőtáborokban elhunyt személyek számát is. Mint mindig, ha Jugoszláviában a háború és háború utáni időszak emberáldozatainak számáról van szó, drasztikus az eltérés. Aleksandar Kasaš, aki e témakörrel foglalkozott a hozzáférhető de nem teljes levéltári anyagok alapján úgy véli, a magyar

[24] Referat o pitanju reparacija Odseka za pripremu mirovne konferencije, 23. jun 1945. (AJ, F. 54. f. 44.)

[25] Taj broj je u javnost lansirao lično Tito u maju 1945, učinivši u startu nemogućom svaku sumnju u njegovu verodostojnost. (VLADIMIR ŽERJAVIĆ: Population Losses in Yugoslavia 1941–1945. Zagreb, 1997. str. 55.) Saveznicima je serviran jedva nešto umanjeni broj od 1 685 000 mrtvih. (Mémorandum du Gouvernement de la Yougoslavie démocratique fédérative au sujet des demands de réparations yougoslaves à l'Allemagne, str. 2 (AJ, F. 54. f. 44.) Iznos *demografskih* gubitaka nastalih usled rata koji su predstavljeni kao fakti;ki gubici, je izračunao tadašnji student matematike Vladeta Vučković. (ŽERJAVIĆ, n. d., 55.)

[26] Pokušaji iz 1946. i 1964. nisu dali očekivane rezultate. (ŽERJAVIĆ, 55., 67–69.)

[27] To je na kraju utisak koji bude dela kao što je knjiga Tibora Čereša: on doduše nije porekao zločine mađarskih vlasti za vreme „Racije" u Šajkaškoj i Novom Sadu, ali je nekritičkim preuzimanjem mnogo preuveličanog broja mađarskih žrtava komunističkog terora na kraju Drugog svetskog rata praktično učinio žrtve „Racije" neznatnima u odnosu na stradanje Mađara. (Up. TIBOR ČEREŠ: Krvna osveta u Bačkoj. Zagreb, 1992. Vreme i mesto objavljivanja prevoda, čak i bez predgovora, jasno govore o višekratnoj upotrebljivosti autorovih tvrdnji.)

áldozatok száma 5000 lehet,[28] Mihael Portmann, akinek szintén volt rálátása e dokumentációra a magyar áldozatok számát 2000-re becsüli.[29] A magyar szerzők, mint várható is volt, lényegesen nagyobb számot említenek: Cseres Tibor 40 000 áldozatról beszél, Kocsis Károly és Sajti Enikő 20 000, Mészáros Sándor és Matuska Márton 15-20 000 áldozatról.[30] 1945-ben és 1946-ban a magyar kormánykörökben a 20 000 és 60 000 közötti számok forogtak.[31] Ezzel ellentétben a szerb nacionalisták a maguk részéről csökkentik az áldozatok számát. Így, Jovo Pejin állítja, hogy a háború végén 600-900 „magyar háborús bűnöst" öltek meg, e minősítéssel igazolva a gyilkosságokat.[32] Az igen eltérő állításokat mennyire lehet bizonyítani? A magyar források tanúk nyilatkozataira építik a számokat — melyeket az ilyen nyilatkozatokra jellemző gyengeségek terhelnek. Másrészről nem teljesek azok a dokumentumok, amelyek kétséget kizárólag bemutathatnák az áldozatok valós számát. Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának Vizsgáló Bizottsága a következő adatokat találta: a magyar áldozatok száma 1944-ben 2667, 1945-ben 1126, 1946-ban 330,[33] de a vizsgált időszakban legalább 4913.[34] Ily módon a teljes létszám némelyest megközelíti Aleksandar Kasaš értékelését. Más szóval, az áldozatok pontos száma még ismeretlen és kérdés, ismert lesz-e valaha is. Úgy tűnik azonban, hogy az áldozatok számát nagy valószínűséggel jelentősen lefelé lehet korrigálni az előző értékeléshez viszonyítva. Ez összhangban van a háborús és háború utáni áldozatok számának korrekciójával Jugoszlávia minden nemzetiségének vonatkozásában.[35]

Azonban nem csupán a tömeges kivégzések sújtották a magyarságot a bácskai és bánáti hatalomváltást követően. 1944. október 17-én bevezették a Katonai Igazgatást, és másnap döntést hoztak arról, hogy kezdődjön meg a németek majd később a magyarok fogságba hurcolása.[36] Ez az intézkedés nem csak azokra vonatkozott, akiről feltételezhető volt, hogy valamilyen szervezet tagjaként bántalmazták a szláv lakosságot, hanem — tekintet nélkül a bűnösségre — mindenkire alkalmazták. Amíg a bácskai és bánáti németeket nem különböztették meg területi hovatartozás szerint addig a magyarokat igen. A magyar fennhatóság alá tartozó bácskai magyarság — kik közül egyeseknek a megszállókkal való együttműködés során vér tapadt a kezéhez — bűnösebbnek ítéltetett mint a bánáti magyarság, akik passzív szemlélői voltak a németeket terhelő bűn-

[28] KASAŠ, n. d., 178.

[29] PORTMANN, n. d., 268.

[30] PORTMANN, n. d., 268–269.; Na putu ka istini, Novi Sad, 2008. str. 101.

[31] SAJTI: Hungarians, str. 413–416.; ISTA: Odmazda protiv Mađara i politika mađarske vlade u periodu od 1944. do 1947. godine, u: Na putu ka istini, 106.

[32] Na putu ka istini, 101.

[33] Na putu ka istini. 101.

[34] Na putu ka istini. 63.

[35] Tako su se procene broja folksdojčera koji su stradali u prvom talasu odmazde i tokom tri ipo godine logorisanja ranije kretale od 97 612 kod Johana Višta (Johann Wüscht), preko 183 000 kod Gerharta Volframa (Wolfram), 260 000 kod Vilfrida Kralerta (Willfried Krallert) do fantastičnih 395 000 kod Gotholda Rodea (Gotthold Rhode). (Johann Wüscht, Vertereibung der Deutschen aus Jugoslawien, u: Josef Schmidt (ur.), Die Donauschwaben 1944–1964. Beiträge zur Zeitgeschichte, München, 1968. str. 68.) Najnovija istraživanja samih jugoslovenskih Nemaca su te brojeve svele na 8094 ubijenih i nestalih pre logorisanja i na 47 654 umrla tokom boravka u logorima — uz dakako izvesnu mogućnost korekcije na gore. (Arbeitskreis Dokumentation, Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien. Stationen eines Völkermordes. München, 1998. str. 314.)

[36] KASAŠ, n. d., 160.

cselekményeknek. Ez az álláspont világosan látszik a Népfelszabadító Bizottság Észak-Bánáti Körzeti Bizottságának 1944. október 30-i rendeletéből. Ebben a következőket mondják: „E mellett nem tévesztjük szem elől az egyes kisebbségek felelősségi fokát. Amíg pl. Bánátban a németek a fő bűnösök a többi kisebbség csak segített vagy passzívan szemlélt, addig Bácskában a magyarság az aki ugyanolyan felelős, ezért azonos eljárást érdemelnek mint a németek".[37] Ez a megkülönböztetés hosszú ideig fennmaradt, a megtorlás első hulláma után is, amelynek idején főleg bácskai magyarokat öltek meg.[38] Azonban Bácska területén belül is volt különbség, így csurogi, zsablyai, mozsori magyarokat, ahol a razzia a legfájóbb nyomokat hagyta maga után, kollektív háborús bűnösnek tekintették. Nyilvánvaló volt az új hatalom azon célja, hogy kielégítse a szerb lakosság bosszú iránti igényét.[39] Ez később is látható lesz.

A németek és magyarok fogságba hurcolásának két alapvető oka volt: az egyik e két nemzetiség „kollektív bűnössége" miatti tömeges megtorlás, a másik ok gyakorlati, a munkaerő kihasználását célozta. Ez összhangban volt azzal az általános tervvel, hogy Vajdaság gazdasági adottságait, úgy anyagi mint emberi vonatkozásban, a háború folytatására használják fel a még fel nem szabadított jugoszláv területeken. Ez volt az oka annak, hogy fogságban tartották azokat a románokat is akik ellen nem lehetett a „kollektív bűnösség" vádját emelni.[40]

A németek vonatkozásában világos volt a hatalom azon célja, hogy vagyonukat megszerezzék. A magyarság esetében nem volt egyértelmű, hogy akár az elején is a hatalom szemet vetett-e vagyonukra. Tény, hogy az új rezsim első napjaiban e kisebbség néhány tagja anyagi veszteséget szenvedett, de nem világos, hogy milyen mértékben volt ez alkalmi és milyen mértékben szisztematikus rablás. A politika változásával a hatalom jelét adta annak, hogy ki szeretné javítani ezt a magyarokkal szembeni igazságtalanságot.[41]

A magyarokkal szemben aránylag hamar bekövetkezett az irányváltás — különösen ha figyelembe vesszük a vajdasági svábság ezt követő három és fél éves meghurcolását — de ez nem vonatkozott a megtorlással sújtott magyar kisebbség minden tagjára. Ellenkezőleg, azokkal szemben, akiket azzal vádoltak, hogy részt vettek a razziában ez hamarosan felerősödött. 1944. november 21-én a Katonai Igazgatás jelezte, hogy különbséget kell tenni a tisztességes magyarok és a másikak között — a háborúban a szláv lakosság irányában tanúsított magatartásuk szerint és a partizán egységekhez való csatlakozás hajlandósága alapján. Elrendelték, hogy gyűjtőtáborokból engedjék ki azokat, akik nem bűnösök.[42] Ez a folyamat a hónap végén kezdődött és december 1-én a Katonai Igazgatás parancsnoka Ivan Rukavina ezredes, rendeletet adott ki, hogy szabadon kell engedni azokat akik feltételezhetően nem követtek el bűncselekményt. Elrendelte, hogy a bűnösöket ítélkezés végett a katonai hatóságnak kell átadni, míg a

[37] Vojni arhiv (dalje: VA), mikrofilm Istorijski arhiv Saveza komunista Vojvodine (dalje: IASKV), 2/654–655.
[38] KASAŠ, n. d., 160. Ta regionalna razlika se videla i tokom sprovođenja agrarne reforme: za razliku od Banata, u Bačkoj je jako mali broj Mađara agrarnih interesenata dobio zemlju. (KASAŠ, n. d., 197.)
[39] KASAŠ, n. d., 167.
[40] IAPKSKV, 2/83.
[41] PORTMANN, n. d., 275.
[42] IAPSKV 2/654–655.; MALOVIĆ, 82.

többieket önkéntesként kell mozgósítani.[43] Hogy az önkéntességet mennyire kellett feltételesen értelmezni bizonyítja a további rendelkezés, miszerint a 18 és 30 év közötti férfiakat munkaalakulatokba kell mozgósítani.[44] Mivel egyidejűleg a szláv lakosság mozgósítása is megkezdődött, ezzel a magyarság bizonyságot kapott az egyenjogúságáról oly módon amelyből vélhetően nem kért.

Ezzel a korszakalkotó fordulattal nem csitultak azok a hangok, amelyek a magyarságnak más sorsot szántak. 1944 őszétől datál Vasa Čubrilović memoranduma, amely szerint a háborús zűrzavar nyújtotta lehetőség közepette a kisebbségi kérdést kitoloncolással kell megoldani.[45] Čubrilović, aki a Ferenc Ferdinánd főherceg elleni merényletben való részvételével szerezett dicsőségét, később kiemelkedő „politikai munkás" volt. Mint ilyen, már 1937-ben szorgalmazta az albánok kitelepítését Koszovóból[46] A Sajkás környéki szerb lakosság elégedetlen volt a magyarok iránti engedékenység miatt és már 1945 januárjában követelték száműzésüket Csurogról és Mozsorról. Ez be is következett. A magyarságot e helységekből a járeki (Bačk Jarek), szépligeti (Gajdobre), bukini, stb. gyűjtőtáborokba hurcolták, és kényszermunkára alkalmazták.[47]

Ebben az időben a tartományi vezetőség élesebb álláspontja ellenkezett a jugoszláv vezetés politikájával, amely a magyar kisebbséget a kialakulóban levő szocialista rendszerbe kívánta beépíteni. Amíg a tartományi vezetés a magyarság kitoloncolását szorgalmazta — bírva az elkeseredett szerb lakosság támogatását — a jugoszláv vezetés külső nyomásra cselekedett: 1945 januárjában Jugoszláviába érkezett Rákosi Mátyás a Magyar Kommunista Párt főtitkára és követelte Titotól, hogy szűnjön meg a magyarság elleni megtorlás. A Jugoszláv kommunisták fő szövetségese a szovjet vezetés is e követelés mögött állt, mert már úgy tervezte, hogy Magyarország szocialista állam lesz. Ezért meg kellett kímélni a menekültek beáramlásától és a szomszédos országokkal szembeni feszültségektől, melyeknek szintén szocialistává kellett lenniük. Világos, hogy a jugoszláv vezetés nem tehette meg, hogy figyelmen kívül hagyja az ilyen magas helyről jövő követelést.[48]

Noha a jugoszláv vezetés fordulatot ígért a magyar kisebbség iránti politikájában és noha külső nyomásra cselekedett, mégis számításba kellett vennie a szláv lakosság hangulatát, különösen a szerb lakosságét valamint a kommunisták egy részéét akik még mindig a megtorlás megszállottjai voltak. Ami 1945-ben és 1946-ban történt, az taktika volt amellyel eleget kívántak tenni a szovjet külpolitikának, a JKP vezérkara irányvonalának de a nép és párttagság hangulatának is. 1945 március végén határozatot hoztak, amely szerint minden magyar hivatalnoknak és székelynek — akiket a második világháború alatt telepítettek a Bácskába — családostól ki kell települnie.[49]

A megtorló intézkedésekkel párhuzamosan folyt a magyarság lassú integrálása a kiépülőben levő politikai rendszerbe. Azon dolgoztak, hogy bevonják őket a Nép-

[43] KASAŠ, n. d., 178–179.
[44] VA, Vojne oblasti, k. 1661, f. 1, d. 1; KASAŠ, n. d., 180.; PORTMANN, n. d., 274–275.
[45] Nedeljni telegraf, 18. i 25.IX 1996.
[46] VASA ČUBRILOVIĆ: Iseljavanje Arnauta, u: Bože Čović (ur.), Izvori velikosrpske agresije. Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi, Zagreb, 1991, str. 106–124.
[47] KASAŠ, n. d., 182.; PORTMANN, n. d., 270–271.
[48] KASAŠ, n. d., 182.; PORTMANN, n. d., 276.
[49] PORTMANN, n. d., 272.

frontba és a Kommunista Pártba, de a magyar lakosság bizalmatlanságából eredően e próbálkozásokat is gyanakvás kísérte. Így a magyar többségű településeken a hatalmat szerbek gyakorolták, a szavazati jogot minden apróságért megvonták, stb.[50] 1945 tavaszán még nem engedtek ki minden magyart a gyűjtőtáborokból. Vélhetően 1945. májusából származik az a lista, amely szerint ekkor még 74 918 német (volksdeutscher) és 4638 magyar volt fogságban különböző helyeken. Közülük 3632-en a járeki gyűjtőtáborban, 147-en a pašićevói (Zmajevo, régebben Ókér) tiszta magyar táborban voltak.[51] Ezek mindenképpen a csurogi és mosorini valamint sajkás vidéki magyarok. Mi több, magyar hatóságok adatai szerint 1946-ban még 42 székely volt kényszermunkán a bóri bányában.[52]

A magyarsággal szembeni új magatartás bejelentése ellenére és annak dacára, hogy a németek elleni harchoz nagy számban vonták be őket a Jugoszláv Néphadseregbe,[53] a legmagasabb politikai körökben sem fogadták el ezt az új politikát. Ennek oka az a tény volt, hogy a forradalmi változásokat követően is fontos helyeket töltöttek be a háború előtti nacionalista polgári politikusok. Közülük a legfontosabb Sreten Vuksanović Mezőgazdasági és Betelepítésügyi miniszter, aki kisebbségellenes álláspontjaival már a két háború közötti időszakban is kitűnt.[54] Már 1945 szeptemberében elemzést küldött Milovan Djilasnak és a Külügyminisztériumnak, amelyben tiltakozik azon elmélet ellen, hogy a kisebbségek hidat képezzenek a szomszédos (szocialista) országok felé és szorgalmazta, hogy telepítsék ki a kisebbségeket a határmentéről. A németeken kívül 80 000 magyar kitelepítését szorgalmazta és kész volt területi engedményekre is ha Magyarország 200 000 vajdasági magyart befogad. Érvei között szerepelt, hogy a hamarosan sorra kerülő földreform keretében a magyarokat, mint teljes jogú állampolgárokat földhöz kell juttatni, ezáltal megtörténne a tartomány elmagyarosítása. Másik ok, hogy nem maradna elég föld a betelepülőknek. A magyarság kitelepítésével megszűnne az irredentizmus veszélye, és jó államközi kapcsolat alakulhatna ki az északi szomszéddal. Ezt az időszakot megfelelőnek tartotta a magyaroknak a szerbek iránti bűntudata miatt és ha a kitelepítés gyorsan és felesleges gorombaság nélkül lebonyolódik, akkor az egész gyorsan feledésbe merül.[55]

Folytatódott a magyar kisebbség integrálása az új Jugoszlávia társadalmi, politikai rendszerébe, de nem volt zökkenőmentes. A hatalom és a szerb lakosság bizalmatlan volt, de ellenállás volt a magyarság részéről is. A magyarok részt vettek a választásokon de nem mindig szavaztak úgy, ahogyan a hatalom ezt szerette volna. A földreform idején nem vették kellően figyelembe a magyar agrárérdekeket, különösen Bácskában, amikor a szegény családoknak földet osztottak.[56]

[50] KASAŠ, n. d., 191–192.
[51] AJ, F 513, k. 25, III-3/139.
[52] ŠAJTI, Odmazda, 109.
[53] KASAŠ, n. d., 186-189.
[54] BOGUMIL HRABAK: Sreten Vukosavljević — politički aktivista i narodni poslanik 1919–1927, u: Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića, XVIII, 1996, Prijepolje 1998.; ZORAN JANJETOVIĆ: Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918–1941. u: Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika. Zbornik radova, Beograd, 2007. str. 137–138.
[55] AJ 97, 3/35; Up. i KASAŠ, n. d., 194; SAJTI, Hungarians, 444–454.
[56] KASAŠ, n. d., 195–197.

A hiányos integráció és nemzeti előítéletek miatt, amelyek az új helyzetben fennmaradtak és a jó szándék ellenére, hogy a magyarságot az új rezsim mellé állítsa, maga a jugoszláv vezetés sem mondott le egészen a régi stílusról. Tito táviratot küldött az 1946. július 15-i párizsi békekonferencián résztvevő jugoszláv küldöttség vezetőjének, Edvard Kardeljnek, amelyben jelezte, hogy Jugoszláviának nincs területi igénye Magyarországgal szemben, de meg kell, oldani a részleges lakosságcserét és azoknak a kitoloncolását, akik együttműködtek a megszállókkal. A Szovjet külügyminiszter Vječeslav Molotov azt tanácsolta a jugoszlávoknak, hogy tartózkodjanak a kollaboránsok kitoloncolásától, hacsak az a jugoszláv érdekek szempontjából nem lényegbevágó.[57] Azt, hogy a jugoszláv vezetés mégis szeretett volna bizonyos számú magyart eltávolítani az országból, bizonyítja az 1946. szeptember 22-én megkötött magyar–jugoszláv egyezmény. Az egyezmény értelmében 1947-től[58] három éven belül — kölcsönösen — 40 000 ember cserélne házát. Mihael Portmann szerint ez a szám megegyezett azzal a számmal amennyi magyart és székelyt már addig kitoloncoltak Jugoszláviából.[59] Ez arra enged következtetni, hogy a Jugoszláv fél ily módon szándékozott törvényesíteni a már megtörtént kitoloncolásokat. Megjegyzi, nem ismeretes, hogy az akkor Magyarországon élő mintegy 20 000 horvát és 6000 szerb közül hányan telepedtek át Jugoszláviába. Mi azt gondoljuk, hogy a jugoszláv fél további 40 000 magyar kitelepítésére gondolt — tekintettel arra, hogy az addig kitelepített személyek nem mindegyike volt 1941-ben jugoszláv állampolgár, így a nemzetközi jog értelmében a háború alatt nem is tartózkodhattak volna Vajdaságban. Továbbá úgy gondoljuk, hogy a jugoszláv hatóság vélhetően a Magyarországon élő délszlávok hazatelepítésére gondolt, akik révén „javulna" a nemzetiségi összetétel azokon a vidékeken ahonnan a magyarok kitelepülnek. Az a tény, hogy Jugoszlávia hasonló egyezményt kötött a lengyelekkel, ukránokkal, csehekkel és szlovákokkal,[60] azt bizonyítja, hogy a kommunista hatalmak az internacionalizmusra esküdtek ugyan, de mégis nemzeti egységességre törekedtek. Mivel az említett szláv kisebbség nem „ellenséges" lakosság volt, feltételezhetjük, hogy a Magyarországgal kötött egyezményt is ilyen szélesebb értelemében vett nemzetpolitikaként kell értelmezni. Ez megint arra utal, hogy a magyarokkal kötött egyezményben további 40 000 magyarra gondoltak, akiket a Magyarországon élő szlávokkal „cserélnek" fel.[61] Magyar adatok szerint 1946-ig Jugoszláviából 84800 magyart telepítettek ki, akik közül sokan őslakosok voltak. Ez azt is jelenti, hogy a kitelepítettek és a menekültek száma kétszerese volt az I. világháború utáninak.[62]

[57] PORTMANN, n. d., 273–274.
[58] KASAŠ, n. d., 194.; PORTMANN, n. d., 274.
[59] PORTMANN, n. d., 274.
[60] DUŠAN DRLJAČA, Kolonizacija i život Poljaka u jugoslovenskim zemljama. Od kraja XIX do polovine XX veka, Beograd, 1985.; SLOBODAN SELINIĆ: Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955 (doktorat u rukopisu), Beograd, 2009, str. 349–367.; Enciklopedija Jugoslavije 3. Zagreb, 1984. str. 264. (Enciklopedija Jugoslavije govori o iseljavanju Čeha, ali ne i o sporazumu iz 1948.)
[61] Verovatno je da su jugoslovenske vlasti računale da u Mađarskoj ima nešto više južnih Slovena nego što su pokazivali službeni mađarski popisi.
[62] ŠAJTI, Odmazda, 109. Ista autorka u jednom drugom radu navodi da je 1950. u Mađarskoj bilo registrovano 65 877 izbeglica i prognanika iz Jugoslavije. (SAJTI, Hungarians, 434., 440.) Treba pretpostaviti da je do pada broja došlo usled povratka dela emigranata u Jugoslaviju, iseljavanja u druge zemlje ili smrti.

A második világháború utáni első hónapokban és években a Vajdaság területének ilyen alapos „megtisztítása” a gyanús és megbízhatatlan elemektől nem könnyítette meg a magyar kisebbség integrálódását az új politikai és társadalmi rendszerbe. Azon könnyítések ellenére, amelyet a magyarok az oktatás és kultúra,[63] valamint a kisebbség jogainak törvényes védelme terén kaptak az új hatalomtól, és amelyek elképzelhetetlenek[64] voltak a háború előtti Jugoszláviában, az integráció lassan haladt. Az okokat a hatóságok — különösen alacsonyabb szinten — bizalmatlanságában és mindkét fél nacionalizmusában kell keresni: mindkettő a történelem maradványaiból táplálkozott a magyarok pedig magyarországi és részben a nyugati propagandából is. Az 1944-es megtorlás emléke semmiképp nem növelte a magyar kisebbségben az új hatalom iránti ragaszkodást. Igen korlátozottan vettek részt a politikai életben, de emiatt kevésbé is váltak áldozatául az 1948-as Tito–Sztálin szakításnak. Mégis, a második világháború után még sokáig csupán passzív maradt a magyarság lojalitása a Vajdaságban.[65]

[63] Došlo je do otvaranja velikog broja mađarskih odeljenja po školama i preparandijama, kulturnih društava i pozorišta u Subotici. (KASAŠ, n. d., 197–199.; ĐORĐE BAJIĆ: Škole i školski sistem, u: Vojvodina 1944–1954, Novi Sad, 1954. str. 320; Udruženja nacionalnih manjina, 19. novemar 1949. (AJ, 507, XVIII-k.3/1-36); O kulturno-prosvetnim pitanjima nacionalnih manjina, 5. februar 1960. (AJ, 507, XVIII-k. 2/1-16)

[64] LJUBIŠA STOJANOVIĆ: Miloš Martić, Nacionalne manjine u Jugoslaviji, Beograd, 1953. str. 64–68.; Nacionalne manjine u Narodnoj republici Srbiji [1962.] (AJ, 507, XVI-II-k. 2/1-16.)

[65] ZORAN JANJETOVIĆ: Die ungarische Minderheit in Jugoslawien 1944–1956, u: MARIANA HAUSLEITNER (ur.), Vom Faschismus zum Stalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1941–1953, München, 2008. str. 163–164.

ZORAN JANJETOVIĆ

POLOŽAJ MAĐARA U VOJVODINI NA KRAJU DRUGOG SVETSKOG RATA I NJEGOVI UZROCI

Drugi svetski rat je doneo stradanja i narodima inače uglavnom mirne teritorije današnje Autonomne pokrajine Vojvodine. Ono što je bilo karakteristično za ovaj prostor bilo je nejednako stradanje pripadnika pojedinih naroda tokom rata i nakon završetka ratnih dejstava na teritoriji Pokrajine, kao i posle formalnog okončanja Drugog svetskog rata u Evropi i Jugoslaviji. Tako su Jevreji i Srbi najviše stradali između aprila 1941. i oktobra 1944, dok je sa Nemcima i Mađarima bio obrnut slučaj: oni su najveći broj žrtava imali baš u periodu od oktobra 1944, odnosno od dolaska Crvene armije i uspostavljanja vlasti jugoslovenskih komunista. U našem izlaganju pozabavićemo se sudbinom vojvođanskih Mađara, koji su u roku od nekoliko godina prešli put od diskriminisane nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, do dela državotvornog naroda (u Bačkoj za vreme mađarske vlasti), odnosno povlašćene manjine (u Banatu tokom nemačke okupacije), do progonjene nacionalne manjine čiji opstanak je u jednom trenutku visio o koncu — ponovo uz regionalne razlike u Bačkoj i Banatu — do manjine koju se, čak i protiv volje većine njenih pripadnika, htelo integrisati u novouspostavljeni društveni sistem i državni okvir. U središtu našeg interesovanja će biti položaj Mađara u Vojvodini od oktobra 1944. do prvih posleratnih godina. Njega ćemo pokušati da objasnimo događajima, pojavama i procesima iz perioda koji su prethodili ovom razdoblju.

Sudbina Mađara u Vojvodini na kraju Drugog svetskog rata se može posmatrati u nekoliko ravni. Prva bi bila ravan nacionalnih odnosa Mađara i Srba, sagledana u dugoročnijoj istorijskoj perspektivi. Ona se tiče razvoja nacionalne svesti, a potom i nacionalizma (u negativnom značenju) kod oba naroda. Iako istorija međusobnih odnosa seže u Srednji vek, ona je tek u poslednjih dvestotinjak godina dobila prvenstveno nacionalni predznak, učinivši da se i raniji odnosi - koji su bili prevashodno međudržavni, međukonfesionalni i klasni, počnu tumačiti u nacionalnom ključu.[1] Boreći se za samostalnost unutar Habzburške Monarhije, mađarska elita se pozivala na istorijska prava ugarskog plemstva. U eri nacionalizma, ugarsko plemstvo (koje je tradicionalno sačinjavalo „ugarsku naciju”) je prećutno počelo da se razume kao mađarska etnička nacija, u koju je trebalo utopiti sve druge etničke grupe koje su živele u Ugarskoj. Istovremeno, široka masa mađarskog naroda je trebalo da ostane politički i socijalno obespravljena. Tokom XIX veka zbog svog „liberalnog” oreola i mogućnosti socijalnog uspona, ovaj koncept je uspeo da pridobije mnoge pripadnike manjinskih

[1] Još uvek upotrebljive preglede v. kod: DUŠAN J. POPOVIĆ: Srbi u Vojvodini, I–III. Novi Sad, 1990.; IOVAN RADONITCH: Histoire des Serbes de Hongrie, Paris, Barcelona, Dublin, 1918.; F. ALMAŠ: Srbi i Mađari, I–II. Beograd s. a.

Ovako temeljno „čišćenje" sumnjivih i nepoćudnih elemenata u prvim mesecima i godinama po završetku Drugog svetskog rata na tlu Vojvodine, međutim, nije olakšalo integraciju mađarske manjine u novi društveni i politički poredak. Uprkos olakšicama koje su Mađari od novih vlasti dobili na polju prosvete i kulture[63] i zakonskoj garanciji manjinskih prava kakva je u predratnoj Jugoslaviji bila nezamisliva,[64] integracija je sporo napredovala. Razloge je trebalo tražiti u nepoverenju organa vlasti — posebno na nižim nivoima — i nacionalizmu na obe strane: oba su se hranila istorijskim resentimanima, a mađarski i propagandom iz Mađarske, a delom i sa Zapada. Sećanje na represiju iz jeseni 1944. svakako nije olakšavalo da se kod pripadnika mađarske manjine razvije osećaj privrženosti novim vlastima i državi. Njihovo učešće u političkom životu je bilo vrlo ograničeno, ali su zato oni manje i postradali prilikom Titovog raskida sa Staljinom 1948. Pa ipak, lojalnost Mađara u Vojvodini je još dugo posle završetka Drugog svetskog rata bila samo pasivna.[65]

[63] Došlo je do otvaranja velikog broja mađarskih odeljenja po školama i preparandijama, kulturnih društava i pozorišta u Subotici. (KASAŠ, n. d., 197–199.; ĐORĐE BAJIĆ: Škole i školski sistem, u: Vojvodina 1944–1954. Novi Sad, 1954. str. 320; Udruženja nacionalnih manjina, 19. novemar 1949. (AJ, 507, XVIII-k. 3/1-36); O kulturno-prosvetnim pitanjima nacionalnih manjina, 5. februar 1960. (AJ, 507, XVIII-k. 2/1-16)

[64] LJUBIŠA STOJANOVIĆ: Miloš Martić, Nacionalne manjine u Jugoslaviji. Beograd, 1953. str. 64–68; Nacionalne manjine u Narodnoj republici Srbiji [1962.] (AJ, 507, XVI-II-k. 2/1-16.)

[65] ZORAN JANJETOVIĆ: Die ungarische Minderheit in Jugoslawien 1944–1956, u: Mariana Hausleitner (ur.), Vom Faschismus zum Stalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1941–1953, München, 2008. str. 163–164.

MOLNÁR TIBOR

A ZENTAI NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE 1944 OKTÓBERÉBEN

A HATALOMVÁLTÁS ELŐZMÉNYEI

A II. világháború hadműveletei Magyarország számára 1944 augusztusában vettek visszafordíthatatlan fordulatot: a szovjet Vörös Hadsereg támadása megtörte a német-román csapatok ellenállását. Ezt kihasználva 1944. augusztus 23-án Mihály román király parancsára letartóztatták Antonescu marsallt, ezután Románia kivált a német szövetségi rendszerből, hadat üzent a Német Birodalomnak és szövetségeseinek. Az immáron együtt harcoló szovjet és román csapatok hamarosan magyar területre léptek.

A magyar hadvezetés 1944. szeptember 5-én támadó hadműveletet rendelt el, melynek célja a Kárpátok déli hágóinak birtokbavétele és lezárása volt. Ezzel azonban már elkéstek: a szovjetek lendületes támadása hamarosan védekezésre kényszerítette a magyar csapatokat. A szovjet 46. hadsereg alakulatai október elejére Temesvár irányából elérték a háború előtti jugoszláv-román határt, és hamarosan elfoglalták az egész Bánságot.[1]

1944 őszére a délszláv térségben már világossá vált, hogy nem lesz visszatérés a régi társadalmi berendezkedéshez, hogy a háborút követően a jugoszláv állam és társadalom gyökeres, forradalmi rendszerváltozáson fog átesni. A változás fő letéteményesei a Jugoszláv Kommunista Párt, a Jugoszláv Antifasiszta Népfelszabadító Tanács, a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg, és a karizmatikus Josip Broz Tito voltak. Ezt az elhatározást az ideiglenes nemzetgyűlés — az AVNOJ — 1943. november 29-én megtartott határozatai is szavatolták, amelyek közül a legfontosabbak:

- a király trónfosztása, és az országba való visszatérésének megtiltása,
- népi kormány megalakítása,
- harc az ország teljes felszabadításáért, és a háborút követően
- föderális alapú, demokratikus állam kiépítése.[2]

A szovjet csapatok 1944. október 6-án a Titeltől Szegedig terjedő széles szakaszon kijutottak a Tisza vonalára, és Óbecsénél átkelést kíséreltek meg. Azonban — mivel ebben a térségben erős német harccsoport foglalt el védőállást — ekkor még sikerült meghiúsítani szándékukat. Október 7-én a szovjetek Adánál kísérleteztek átkeléssel, itt már sikerrel. Az óbecsei és adai harcokban megsebesült német és magyar katonákat a zentai kórházba szállították.[3]

[1] MOLNÁR TIBOR: Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús hősi halottjai. Zenta, 2003. 62–63. (a továbbiakban: MOLNÁR II. vh.)

[2] MOLNÁR TIBOR: A zentai bíróság 135 éve (1872–2007). Zenta, 2007. 205. (a továbbiakban: MOLNÁR Bíróság)

[3] MOLNÁR II. vh. 63.

A Zentán állomásozó magyar katonai alakulatok 1944. október 8-án a kora reggeli órákban elhagyták a várost, a helyi kórházból evakuálták a szállítható sebesülteket is. A szovjet csapatok a kora délelőtti órákban, harc nélkül vonultak be Zentára.[4]

A HATALOMÁTVÉTEL: A NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE 1944. OKTÓBER 8-TÓL A KATONAI KÖZIGAZGATÁS BEVEZETÉSÉIG

Az 1944. október 8-án, vasárnap még megjelent Zentai Újság vezércikkének címe: „Menni? Maradni?" — az ismeretlen szerző a város magyar nemzetiségű lakosságát maradásra, a szülőföldhöz való ragaszkodásra buzdította. A leközölt haditudósítások rendre a szovjet támadások megállításáról, visszaveréséről szóltak, de a lap hírt adott a szesztilalom bevezetéséről, a fegyvertartó polgárok összehívásáról és arról, hogy az állami népiskolákban az oktatás majd csak október 16-án kezdődik meg. A lap érdekessége, hogy a nyomdászok — a nagy kapkodásban — fordítva, azaz fejjel lefelé nyomtatták ki...[5]

A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg főparancsnokságának és a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság 1944 szeptemberében kiadott utasítása alapján a felszabadított területen haladéktalanul meg kellett alakítani az ideiglenes jellegű népfelszabadító bizottságokat, mint a politikai hatalom egyedüli hordozóit. A bizottságok létrehozásával párhuzamosan helyi fegyveres népőrségek alakítását irányozták elő.[6]

A szovjetek bevonulásával azonban még nem dőlt el, ki veszi át a város irányítását. A zentai városházán gyülekezett a hatalom reménybeli várományosinak két frakciója. Az egyik oldalon a jugoszláv emigráns kormány elkötelezettjei, a másik oldalon az 1944 márciusában illegálisan megalakult Népfelszabadító Bizottság tagjai és hívei — mindkét oldalon szerb nemzetiségűek. A szóbeli összecsapás — melyet nagy valószínűséggel fizikai leszámolás is követett — eredményeként a népfelszabadító mozgalom szimpatizánsainak sikerült kiszorítaniuk a királypártiakat a városházáról.[7]

Ezt követően, délután 3 órakor, megkezdődhetett a zentai Népfelszabadító Bizottság alakuló ülése. Az illegalitásban megalakult hattagú bizottság[8] öt taggal[9] — közöttük két magyarral — való kibővítésével történt meg: a bizottság elnökévé Isa Nešićet, titkárává Dušan Milićevet választották.[10] Megalakulását követően a bizottság a következő határozatokat hozta:

[4] MOLNÁR II. i. m. 63.
[5] A lap eredeti példányát — Belecz Imre zentai lakos jóvoltából — a zentai Történelmi Levéltárban tárolt napi- és hetilapok gyűjteménye őrzi, melynek jelzete: TLZ, F. 385.; SZLOBODA JÁNOS: A zentai sajtó története. Zenta, 1995. 21. (a továbbiakban: SZLOBODA Sajtó)
[6] MÉSZÁROS SÁNDOR: Holttá nyilvánítva. Bp., 1995. 23–24. (a továbbiakban: MÉSZÁROS)
[7] SZLOBODA JÁNOS: Zentán történt '44-ben. 1997. 16–17. (a továbbiakban: SZLOBODA 44-ben.)
[8] Az illegális zentai Népfelszabadító Bizottság összetétele: Isa Nešić elnök, Jakov Sekulić titkár, Szabó Ferenc pénztárnok, Dušan Miladinov, Dušan Milićev, Aleksandar Stojkov tagok.
[9] Az új tagok: Radivoj Dragin, Lazar Rakić, Molnár Csikós János, Uroš Popović és Olajos Mihály.
[10] KATONA PÁL: Istorijat razvoja narodne vlasti u Senti 1944–1963. Senta, 1979. 10–12. (a továbbiakban: KATONA)

- kétnyelvű — szerb és magyar — kiáltványt intéznek a város lakossághoz, melyben a nyugalom és a közrend megőrzésére szólítanak fel,
- megalakítják a népőrséget,
- felszólítják a lakosságot a lőfegyverek beszolgáltatására,
- őrzés alá vonják a fontosabb városi létesítményeket,
- megszervezik a lakosság élelmezését,
- megszervezik a közigazgatást,
- alkoholtilalmat rendelnek el.[11]

Másnap, október 9-én, a Népfelszabadító Bizottság ismét összeült. Sürgősen tárgyaltak a frissen megalakult népőrségről: leszögezték, hogy a kétes személyeket el kell távolítani a testületből, illetve, hogy megszigorítják a belépési feltételeket — ennek érdekében bizottságot hoztak létre. Ez a napirendi pont azt sugallja, hogy a fegyveres testület alig egy napos tevékenysége során már lehettek visszaélések, kilengések.[12]

Gazdasági jellegű kérdések is szóba kerültek. Ezen az ülésen tárgyaltak először a várost érintő sertés-problémáról, ugyanis a Bánságból október elején — a várossal kötött szerződés értelmében — nagyszámú sertést tereltek Zentára. A gazdátlan jószágokat hadizsákmánnyá nyilvánították, sorsuk rendezésére külön bizottságot, illetve megbízottat neveztek ki, Verner Imre személyében. Előirányozták, hogy az állatok egy részét levágják, és a lakosság ellátására hasznosítják.

A másik „égető" kérdés a pékségek tűzifával való ellátása volt. A bizottság tájékozódott a városban kialakult pénzügyi állapotokról. Értesüléseik szerint a valuta-árfolyam a következő volt: 1 rubel 3 pengőt, illetve 54 dinárt ért.

A városi közkórház igazgatását dr. Prekajski Dejanra, a gimnáziumét pedig Vujović Milo tanárra bízták, aki a jugoszláv időszakban a zentai gimnázium utolsó igazgatója volt.[13]

Az ülést követően a városháza nagytermében nagygyűlést tartottak: 2-300 — főleg a népfelszabadító mozgalommal szimpatizáló — polgár jött össze, főleg szerbek, de magyarok is. Rövid beszédek hangzottak el szerb és magyar nyelven, majd a tömeg az utcára vonult. A tömeg „spontán" akciója volt, hogy ledöntötték a Royal Szálló előtt Horthy István kormányzóhelyettes szobrát, valamint a Főtér közepén álló országzászlót.[14]

Október 10-én a városháza kistermében ülésezett a Népfelszabadító Bizottság: a gazdasági ügyek mellett szó esett egy szélesebb körű fegyveres testület — a népi milícia — megalakításáról. Az indoklás az volt, hogy a népőrség, a meglévő szervezetében, képtelen ellátni a ráruházott feladatokat. A milícia szervezése körül kialakult vitában szóba kerül, hogy szükség van azoknak a tartalékos tiszteknek és tiszthelyettesek, valamint rendőröknek a mozgósítására, akik a jugoszláv időszakban teljesítettek szolgálatot.[15]

Az ülés közben a szomszédos nagyteremből zaj hallatszott: polgárok gyűltek össze — élükön a volt jugoszláv rendőrkapitánnyal — és a Népfelszabadító Bizottság fel-

[11] TLZ F. 121. 1. kötet, 1–2.
[12] TLZ F. 121. 1. kötet, 3.
[13] TLZ F. 121. 1. kötet, 3.
[14] SZLOBODA 44-ben. 18.
[15] TLZ F. 121. 1. kötet, 5.

oszlatását követelték. Azzal vádolták a bizottságot, hogy — állítólag — nem bünteti a háborús bűnösöket, hanem a népőrség keretében fegyvert ad olyanoknak, akik 1941 áprilisában nemzetőrök voltak. Erről természetesen szó sem volt, és a bizottság tagjainak érvekkel, valamint a népőrség részéről fegyveres fenyegetéssel is, sikerült „jobb" belátásra bírnia az elégedetlenkedőket. Ezt követően már senki sem kérdőjelezhette meg a néphatalom jogosultságát...[16]

Október 10-én, egyetlen napi szünet után, ismét újság jelent meg, ezúttal kétnyelvű: Senćanske novine — Sentai Ujság néven. Fejlécében ez állt: „Složan rad sa braćom madjarima — Békés munka szerb testvéreinkkel". Az egyetlen számot megért, egylapos, inkább röpiratra, mint újságra emlékeztető kiadványban ez volt olvasható:

„Stanovnici Sente! - Senta lakosai! Testvérek! A legyőzhetetlen Vörös Hadsereg felszabadított benneteket. A város ügyeit intéző ideiglenes Bizottság szerb és magyar sentai lakosokból magalakult. A Bizottság legfontosabb feladata, a lakosság teljes biztonságának fenntartása..." Ezt követően, egy-egy lapon a szintén kétnyelvű *Sloboda - Szabadság* következett két szám erejéig, majd a csak szerbhorvát nyelvű *Sloboda*, melynek csupán egyetlen száma ismert. Valamennyi lap alapvető feladata az volt, hogy a Népfelszabadító Bizottság, illetve később a városparancsnokság rendeleteiről tájékoztassa a polgárokat.[17]

A bizottság október 12-ei ülésén meghallgatta és elfogadta a városi közkórház állapotáról szóló jelentést, melynek értelmében „... mindent a legnagyobb rendben találtak."[18]

A városi kórház mellett a Vörös Hadsereg számára az Amerika-szálló épületében hadikórházat rendeztek be — ez képezte a bizottság és a „felszabadítók" közötti együttműködés egyik sarkalatos pontját, hiszen a szovjet katonákon végrehajtott műtéteket, orvosi kezeléseket a városi kórházban hajtották végre.[19]

A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg alakulatai — a VIII. Vajdasági Brigád — 1944. október 14-én vonultak be. felvonulást rendeztek a város központjában, amelyen sok helybeli polgár is részt vett. Az 1944 szeptemberében megalakult brigád tagjai közül többen magyarok voltak.[20]

A Népfelszabadító Bizottság elnöke az október 14-én megtartott ülés kezdetén tiltakozott az ellen, hogy a beérkezett katonák megvendégelése céljából a rendelkezésre álló sertésekből többet vágtak le, mint az indokolt volt. A bizottság kezdeményezte, hogy írják össze azokat az önkénteseket, akik „...a leigázott haza további felszabadításában" vesznek majd részt.[21] Az önkéntesek 42 fős első csoportja október 18-án „...a legnagyobb lelkesedéssel csatlakozott hős felszabadító hadseregünkhöz."[22]

16 SZLOBODA 44-ben. 18-20.
17 SZLOBODA Sajtó 21-22.
18 TLZ F. 121. 1. kötet, 6.
19 MILORAD ĆURČIĆ-TARI LÁSZLÓ-VÍGH ÁGOSTON: A zentai kórház története (1833-1998). Zenta, 1998. 103.
20 MÉSZÁROS 73.
21 TLZ F. 121. 1. kötet, 8.
22 TLZ F. 121. 1. kötet, 12.

A városi oktatási intézményekről a Népfelszabadító Bizottság október 14-ei ülésén tárgyaltak. Vujović megbízott beszámolóját meghallgatva a bizottság a következő határozatot hozta:

„...Vujović elvtárs beszámolóját a mind a nyolc osztályra kiterjedő gimnáziumi tanfolyam megindítására a Bizottság elfogadja, és elrendeli, illetve úgy határoz, hogy hívassanak fel az összes tanulók, tekintet nélkül nemzetiségükre."

A megbízott igazgató személye nem hagyott kétséget az iránt, hogy a bizottság a délszláv államiság talaján áll, de a Jugoszláv Királyság korábbi oktatáspolitikáját nem kívánja követni: minden tanulót felhív, tekintet nélkül nemzetiségükre. A határozat további része még inkább kidomborítja az új hatalom osztályjellegét:

„...A gimnáziumban előadandó tantárgyak tekintetében a Bizottság határozata az, hogy a német nyelv helyett az oroszt kell bevezetni. A hittanoktatást és a történelmet a további utasításokig az összes iskolákban beszüntetik. A latin nyelv is elesik, mint tantárgy."

Mivel azonban a gimnázium épületét — akár csak az I. világháború idején — kórháznak rendezték be, a tanítás csak december 11-én kezdődhetett meg.[23]

A Népfelszabadító Bizottság október 16-án megtartott ülésén szóba kerül, hogy a város körüli tanyavilágban elszaporodott a fosztogatás, lopás. Ennek megakadályozása céljából elrendelték, hogy a népi milícia (sic!) a Vörös Hadsereg helyben állomásozó alakulatának segítségével napi ellenőrzéseket, terepbejárásokat hajtson végre. Ez arra enged következtetni, hogy az említett bűncselekményekben szovjet katonák is részt vehettek...[24]

A bizottság október 18-án megtartott ülésén már meglehetősen komoly döntéseket hozott. Felmerült, hogy a városi kassza üres, és biztosítani kell az intézmények működéséhez szükséges pénzt. Ennek érdekében az adóhivatalt utasítják, hogy kezdje meg a polgárok adóhátralékainak behajtását.

A bizottság döntött a megszállás nyomainak eltüntetéséről. A magyar hatóságok által kinevezett hivatalnokokat állásukból felfüggesztették. A nyilvános feliratokat kizárólagosan „állami nyelven" lehetett kiírni. A lakosságot kötelezték kék-fehér-piros jugoszláv zászlók készítésére: a fehér mezőben ötágú vörös csillaggal...[25]

A NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG A KATONAI KÖZIGAZGATÁS IDŐSZAKÁBAN (1944. OKTÓBER 20-31.)

Az 1931-es népszámlálás szerint a Bácska és a Bánság területén 343 ezer német és 413 ezer magyar lakos élt.

1941-ben az 1920-1941 között betelepített délszlávokat kitelepítették a Bácskából. 1944 októberére a németek egy része elmenekült, a becslések szerint 200 ezren maradtak ezen a területen. A magyarok közül 40 ezerre tehető azok száma, akik úgy döntöttek, hogy nem várják be a Vörös Hadsereget — ezeknek jelentős részét az 1941/42-

23 DOBOS JÁNOS: A zentai gimnázium száz éve (1876-1976). Zenta, 1998. 51-52.
24 TLZ F. 121. 1. kötet, 10.
25 TLZ F. 121. 1. kötet, 12-13.

ben betelepített székelyek képezték. Azonban az így kialakult nemzetiségi viszonyok sem garantálták a délszlávok abszolút többségét.[26]

A háború előtti Jugoszlávia területén maradt németek sorsa már el volt döntve, ugyanis még az 1943. november 28-a és december 1-je között megtartott teheráni konferencián döntés született arról, hogy a háború után Közép-Kelet-Európa német lakosságát kitelepítik — a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács is magáévá tette ezt a döntést. A jugoszláviai magyarok sorsa azonban ekkor még csak körvonalazódott.

A Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoksága — Josip Broz Tito vezetésével — 1944. október 16-án a bánsági Versecen rendezte be főhadiszállását. A legfelsőbb szervek október 17-én megtartott ülésen döntés született a katonai közigazgatás bevezetéséről a Bánság, a Bácska és Baranya területén. A katonai közigazgatás bevezetése az általános biztonsági helyzet mielőbbi normalizálását, a gazdasági kapacitások és a termelés mielőbbi, a háború szolgálatába állítását volt hivatott biztosítani, valamint azoknak a gondoknak a felszámolását, amelyeket „...az ide telepített idegen elemek" okoztak. Az idetelepített idegen elemek alatt a nemzeti kisebbségeket — németeket, magyarokat, románokat — értették, és egyértelmű volt, hogy a katonai közigazgatás bevezetése elsősorban ellenük irányul, s a nemzetiségi kérdés sajátos, „forradalmi" megoldását célozza meg. A rendelet hangsúlyozta, hogy a katonai közigazgatás — melynek élére Ivan Rukavina vezérőrnagyot nevezték ki, aki közvetlenül Titonak volt alárendelve — ideiglenes jellegű, és Jugoszlávia teljes felszabadulásáig fog tartani. A rendelet értelmében a bírósági és végrehajtói hatalom teljes egészében a katonai közigazgatás szerveinek hatáskörébe került, a népfelszabadító bizottságok a katonai szervek alárendeltségébe kerültek, jobbára csak tanácsadói szerepet kaptak, illetve a katonai közigazgatási szervek utasításait hajtották végre.[27] Ez a rendelet a végrehajtó hatalmat teljesen militarizálta.[28]

A katonai közigazgatás bevezetésének lényegét Rukavina tábornok 1944. október 22-ei rendelete fejti ki, melyben hangsúlyozza a terület délszláv jellegének megőrzését és a délszláv lakosság felelősségét, hogy támogassa azon intézkedések végrehajtását, amelyeket a nemzeti jövő érdekében foganatosítanak.[29]

Rukavina vezérőrnagy 1944. október 25-ei keltezésű 1. számú napiparancsa részletezte — az akkor már gyakorlatilag működő — katonai közigazgatás szervezeti felépítését, hierarchiáját.[30]

A katonai közigazgatást területileg két igazgatási egységre — a bánsági és a bácskai-baranyai katonai körzetre - oszlott.[31]

Az igazgatási egységeken belül térségparancsnokságok hoztak létre: egy-egy térségparancsnokság 2-3 járás területére volt illetékes.

A járási székhelyeken és más városokban — járásonként 2-3 településen — városparancsnokságok alakultak.

[26] MÉSZÁROS 23.
[27] MOLNÁR Bíróság. 205.
[28] KASAŠ, ALEKSANDAR: Madjari u Vojvodini (1941-1946). Novi Sad, 1996. 158.
[29] A. SAJTI ENIKŐ: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Bp., 2004. 320. (a továbbiakban: SAJTI)
[30] TLZ F. 109. 2. doboz.
[31] SAJTI 322.

A városparancsnokságok a hozzájuk tartozó falvakban katonai állomásokat hoztak létre. A többségében délszláv lakosságú falvakban ezek a szervek szorosan együttműködtek a helyi népfelszabadító bizottságokkal. A nemzeti kisebbségek — németek, magyarok, románok — által lakott falvakban nem alakultak népfelszabadító bizottságok, ezekben egyedüli hatalmat a katonai szerv gyakorolt.

A helyi fegyveres alakulatok reguláris katonai egységnek minősültek, és a „népőrség" elnevezést kapták. Feladataik közé tartozott a közrend őrzése, a letartóztatások foganatosítása, az állami vagyon és a fontos létesítmények őrzése, a forgalom ellenőrzése, a fogolytáborok felügyelete, illetve a katonai közigazgatási szervek munkájának támogatása.

A népőrség alakulatainak telepítésénél szigorúan figyelembe vették azt, hogy az alakulatok ne származási helyükön, hanem más falvakban/városokban teljesítsenek szolgálatot.

A zömében délszláv lakosságú falvakban szakasznyi, a kisebbségek lakta falvakban század erősségű népőrség állomásozott — parancsnokuk a katonai állomás parancsnoka volt. A városparancsnokságok zászlóalj erősségű népőrséget szerveztek, melynek keretében készenléti századot állomásoztattak.[32]

A katonai közigazgatás bevezetését követően 1944. október 20-án, Zentán megalakult a Városi Népfelszabadító Bizottság. A népfelszabadító bizottságokra vonatkozó utasítások alapján a bizottságon belül elnökség alakult, melynek elnöke Isa Nešić, titkára pedig Dušan Milićev lett.[33]

Az október 20-ai ülésen már részt vettek a katonai közigazgatás legfelsőbb beosztottjai: a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság két küldöttje — dr. Slavko Kuzmanović és Stevan Doronjski pártfunkcionáriusok, — valamint Paja Gerenčević őrnagy, a katonai közigazgatás képviselője.[34]

Bevezetőjében Doronjski a következőket mondotta: „...A németeket el fogjuk innen kergetni. Mi a németekkel nem élhetünk ugyanazon országban, mindazon bűntettek után, amit elkövettek. Más kérdés, hogy minden német bűnös-e? A magyarok ügye még nincs eldöntve. Valószínű, hogy ugyanaz lesz az álláspont, mint a németekkel kapcsolatban. Ennek alapján tehát a magyarok nem tagjai a népfelszabadító bizottságnak."[35]

Ezt követően Kuzmanović küldött felhívta a tagok figyelmét a bizottság addigi munkája során elkövetett számos hiányosságra:

– a bizottság határozataiban megszabott feladatokkal konkrét személyeket kell megbízni, a feladatok végrehajtását követően pedig a megbízott beszámolót tart a bizottságnak,

– a továbbiakig nincs engedélyezve a magyar nyelv nyilvános használata,

– a nagygyűléseken nem lehet spontán beszédeket mondani, az elhangzó beszédeket előre meg kell írni és — cenzúrázás céljából — beterjeszteni a népfelszabadító bizottság propaganda ügyosztályának,

[32] Lásd a 26-os lábjegyzetet.
[33] TARI LÁSZLÓ: Zenta elöljárói, polgármesterei és elnökei. Zenta, 2001. 36.
[34] TLZ F. 121. 1. kötet, 16.
[35] MÉSZÁROS 73.

- a kollaboránsok vagyona konfiskálható,

- a rendőrség — aminek működése nem szabványos a népfelszabadító bizottságok mellett — a további parancsig a polgárok mozgására vonatkozó engedélyeket állítja ki, és az idegenek tartózkodását felügyeli a bizottság teljes ellenőrzése alatt,

- a tanítást a gimnáziumban nem lehet tanfolyamként megszervezni, viszont az elemi iskoláknak minél előbb meg kell kezdeniük a működésüket,

- magántanfolyamot csak orosz nyelvből lehet indítani, de ehhez szükséges a szovjet katonai parancsnokság jóváhagyása.

Ezt követően a bizottság döntött a következő ügyosztályok és bizottságok megalakulásáról:[36]

- a háborús bűnöket és bűnösöket kivizsgáló bizottság,[37]
- a háborús károkat megállapító bizottság,[38]
- a propaganda ügyosztály,[39]
- a gazdasági ügyosztály,[40]
- az egészségvédelmi ügyosztály és
- a közoktatási-művelődési ügyosztály.[41]

Még ugyanazon a napon — október 20-án — összehívták a bizottság újabb ülését, amelyen a tagok mellett részt vett a város katonai parancsnoka, és a parancsnokság politikai biztosa — komiszárja. A parancsnok követelésére a bizottság a következő döntéseket hozta:

- az 1941-et követően betelepített magyar nemzetiségű polgárokat a katonai hatóság rendelkezésére bocsátják, és a „bűnösöket" a legrövidebb időn belül kiszolgáltatják,

- az 1941-ben kitelepített, és most visszatérő telepesek számára lakást és háztartási felszerelést biztosítanak,

- az üzérkedés megakadályozása érdekében az üzleteket zárva tartják,

- a pénzcserét Szabadkán fogják lebonyolítani,

- a népi milícia is végezhet letartóztatásokat, és a raktárak őrzését is feladatul kapta. Az éjjel szolgálatot teljesítő katonai őrjáratokhoz egy-egy milícistát is beosztanak kisegítésül, hogy a terep ismeretével segítsék azok munkáját.[42]

Az október 21-ei ülésen a katonai parancsnokság mellett szükséges ügyosztályok — egészségügyi, gazdasági, mozgósítási — megalakításáról, és személyi ügyekről döntöttek: valamennyi ügyosztály élére megbízottat neveztek ki.

[36] KATONA 12–13.
[37] A bizottság tagjai: Isa Nešić, Dušan Milićev, dr. Radojka Mrkšić, Mata Joksimović, Aleksandar Stojkov.
[38] A bizottság tagjai: Isa Pejin, Isa Kečan, Radivoj Dragin.
[39] Az ügyosztály tagjai: Dušan Milićev, Milan Milić, Olajos Mihály, Nebojša Martinović, Vladimir Petkov.
[40] Az ügyosztály tagjai: Isa Pejin, Petar Piskunov, Mata Joksimović, Verner Imre, Uroš Popov, Sava Jajagin.
[41] Az egészségvédelmi és a közoktatási-művelődési ügyosztály tagjai ugyan azok voltak: dr. Radojka Mrkšić, Milica Lalić, Dušan Miladinov, Nebojša Martinović.
[42] TLZ F. 121. 1. kötet, 14.

Valamennyi javaslatot Andija Fabri parancsnok terjesztette elő, a bizottság pedig egyhangúlag elfogadta azokat. A városparancsnokság székhelyéül dr. Király Károly, királyi közjegyző Sándor király utcai házát jelölték ki.[43]

Az október 22-ei ülésen a Népfelszabadító Bizottság — a munkája során keletkező nagymennyiségű és felhalmozódó iratanyag miatt — irattárost volt kénytelen kinevezni.

Ezt követően főleg anyagi természetű kérdésekről esett szó, lévén, hogy a városi kassza üres volt. Jóváhagyták, hogy a közelgő katolikus ünnepekre — Mindenszentek Napja, Halottak Napja — való tekintettel, a városi kertészet munkásai koszorúkat készíthessenek, mivel ebből a városnak bevétele származik. Ezzel kapcsolatban a városi kertészet dolgozóinak napszámát megemelték, de az „igazságos" társadalmi rendszer még nem köszöntött be: a férfiakét 7-ről 8, a nőkét 6-ról 6,50 pengőre emelték.

A városháza földszintjén lévő üzletek bérlőit kötelezték, hogy az utolsó negyedév bérleti díját mielőbb fizessék be.

A Poljakov-féle raktárból történt lopás ügyének kivizsgálásával — 120 zsák gabona tűnt el — a milíciát bízták meg.[44]

A katonai közigazgatás hivatalos bevezetését a Bánság, a Bácska és Baranya területén a zentai népfelszabadító bizottság október 23-ai ülésén jelentette be Paja Gerenčević őrnagy. Magyarázatában Josip Broz döntésére hivatkozott, melyet a területen élő nemzeti kisebbségek tétlen, olykor elutasító magatartása indokolt. Megerősíti, hogy tilos a magyar nyelve nyilvános használata.

Dr. Kuzmanović is szót kért. Magyarázatában kitért arra, hogy a magyar hatóságoknak 1941-ben sokkal kevesebb okuk volt a katonai közigazgatás bevezetésre, és mégis megtették. Véleménye szerint, a magyar hatóságok 1941-ben „...sokkal kevesebb gonosztevőt örököltek, mint a mai jugoszláv hatóságok...". A magyarázatokat követően a zentai Népfelszabadító Bizottság egyhangúan tudomásul vette a katonai közigazgatás bevezetését.

Ezt követően sor került a bizottság újjászervezésére — ezúttal már a magyar tagok kizárásával.[45]

Az október 29-ei ülésen Nešić, a bizottság elnöke tájékoztatta a tagokat, hogy rendelet érkezett, amelynek értelmében el kell végezni a lakosság összeírását. Ehhez a munkához mozgósítani kívánják azokat az értelmiségieket, akik a városban maradtak és támogatják a népfelszabadító mozgalmat. A lakosság összeírásával egyetemben döntöttek, hogy felmérikk a lakosság rendelkezésre álló fűtőanyagot is.[46]

A bizottság október 30-ai ülésén már az újonnan kinevezett városparancsnok, Nikola Ninković vett részt. Rövid bemutatkozás után sor kerülhetett az érdemleges tárgyalásra. A városparancsnok közölte, hogy engedélyezik azon üzletek megnyitását, amelyek nem a katonaság ellátását hivatottak szolgálni, de az árakat szigorúan ellenőrizni fogják.[47]

Az október 31-ei ülésen már úgy határoztak, hogy az üzleteket meg kell nyitni, az árakat pedig a felszabadulás előtti szinten befagyasztják. Engedélyezték a pálinkafőzést

[43] TLZ F. 121. 1. kötet, 18.
[44] TLZ F. 121. 1. kötet, 20.
[45] TLZ F. 121. 1. kötet, 22.
[46] TLZ F. 121. 1. kötet, 26.
[47] TLZ F. 121. 1. kötet, 28.

is azzal, hogy egy-egy liter után öt pengő fogyasztási adó befizetését írták elő. A bizottság korábbi döntésével összhangban, — melynek értelmében megtiltották a magyar nyelv nyilvános használatát — határozatot hoztak, hogy csak szerb-horvát nyelvű plakátokat, falragaszokat lehet kiragasztani.

Visszavonták az összes engedélyt, amely lehetővé tette a Bánságba való átkelést - ezt a jogot csupán a kettősbirtokosok tarthatták meg.[48]

A NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG 1944. OKTÓBER 31-EI JELENTÉSE[49]

A Népfelszabadító Bizottság 1944. október 31-én jelentést állította össze októberi tevékenységéről. A jelentés kiemeli, hogy a szovjet csapatok bevonulását követően az illegális népfelszabadító bizottság sikeresen átvette a hatalmat a város felett. Legfontosabb feladatuknak a közrend és a béke megőrzését tekintették: ezzel kívántak hozzájárulni a Vörös Hadsereg „...győzedelmes előrenyomulásához". Ennek érdekében a rendelkezésre álló emberállományból és fegyverzetből megszervezték a helyi népi milíciát.

A jelentés a továbbiakban kitér a nemzetiségi és politikai helyzetre: „...mérlegelve a súlyos helyzetet, amely szerint Zentán a nemzetiségi viszony kedvezőtlen volt, és maradt számunkra, valamint figyelembe véve a különböző politikai áramlatokat..." a népfelszabadító bizottság kezdetben kénytelen volt „békülékenyebb" hangnemben fellépni.

A fennálló helyzet sokat változott, a bizottság számára kedvezőbbre fordult a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg alakulatainak bevonulását követően, illetve amikor a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság pártfunkcionáriusai megérkeztek a városba.

A megfelelő fegyveres támogatással a háttérben, és a küldöttektől kapott ideológiai-politikai utasítások alapján a bizottság már radikálisabb intézkedéseket foganatosíthatott.

A terepen uralkodó nehézségek felismeréseként értékelik a felsőbb vezetés döntését, hogy a Bánság, a Bácska és Baranya területén bevezették a katonai közigazgatást.

A jelentés fontos eredményeként értékeli, hogy hozzáláttak a „... fasiszta hatalom által örökségül hagyott kaotikus gazdasági állapotok" felszámolásához, ezzel elsősorban a lakosság egyenlőtlen szociális helyzetére céloztak.

A jelentés kiemeli, hogy végrehajtó hatalomként megalakultak a népfelszabadító bizottság munkáját támogató ügyosztályok, melyek élére politikailag alkalmas megbízottakat neveztek ki és alkalmazták a szükséges munkaerőt is.

Az üzemek, pénzintézetek, vállalatok, üzletek és intézmények élére is megbízottak kerültek. A megbízottak legfontosabb feladata az volt, hogy leltárt készítettek a rájuk bízott létesítmény vagyonáról, és gondoskodtak annak őrzéséről.

A bizottság megpróbált gondoskodni az őszi mezőgazdasági munkálatok időbeni elvégzéséről is. A mezőgazdaságban nagy gondot jelentett, hogy az átvonuló katonaságok rekvirálták az igavonó állatokat.

[48] TLZ F. 121. 1. kötet, 30.
[49] TLZ F. 109. 3. doboz, ikt. sz. 124/1944.

Gondoskodtak a visszatérő délszláv telepesek elhelyezéséről, akiket „... hazánk megszállását követően elüldöztek tűzhelyeiktől, és most nincstelenül térnek vissza". Összeírták az elhagyott lakásokat — házakat, és megkezdték azok kiosztását a rászorulóknak.

A bizottság betiltotta a textil-, a bőr- és vasárú forgalmazásával forgalmazó üzletek működését, mivel ezekre a fogyasztási cikkekre szüksége volt a népfelszabadító hadseregnek is.

ÖSSZEFOGLALÓ: A ZENTAI NÉPFELSZABADÍTÓ BIZOTTSÁG 1944 OKTÓBERÉBEN

A zentai Népfelszabadító Bizottság 1944. októberi tevékenysége két időszakra oszlik:

- az október 8-ai megalakulástól a katonai közigazgatás bevezetéséig,
- a katonai közigazgatás bevezetésétől a hónap végéig.

Az első időszakban a bizottság munkáját az önállóság, és — a helyzethez viszonyítottan — a mértéktartó határozatok meghozatala jellemezte. Ugyanakkor, az ideológiai-politikai útmutatások, és a tapasztalatok hiánya miatt a nem kellő határozottság és a pontatlanság is jellemezte.

A polgárok nemzetiségi alapon történő megkülönböztetése sem volt szembeötlő: a bizottságnak volt magyar tagja, a közlemények kétnyelvű falragaszokon jelentek meg, a magyar és a szerb nyelvet egyenrangúan használták a nyilvánosságban. Erre az időszakot a forradalmi internacionalizmus nyomta rá a bélyegét.

Bizonyos elmozdulás a bizottság hozzáállásában már tapasztalható volt a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg alakulatainak bevonulása után is, de radikális változásokra a katonai közigazgatás bevezetését követően került sor. A bizottságból eltávolították a magyar tagokat, a magyar nyelv használatát betiltották, létrehozták a háborús bűnöket kivizsgáló bizottságot, megkezdődött a népellenséggé nyilvánított személyek letartóztatása és vagyonának lefoglalása. A népfelszabadító bizottság munkája mindinkább a nemzeti kérdés radikális megoldása felé mozdult el, de fokozódott az osztályellenség elleni harc is.

1944. október 20-át követően megszülettek a feltételek ahhoz, hogy a katonai közigazgatás leple alatt a kommunisták - a „népellenség" bélyegző rásütésével - leszámoljanak mindazokkal, akiket az új társadalmi rendszer ellenségeinek véltek, legyenek azok osztályellenségek, vagy a nemzeti kisebbségek tagjai.[50]

[50] MATUSKA MÁRTON: A megtorlás napjai. Bp., é. n.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Történelmi Levéltár Zenta (TLZ)
F. 109 Városparancsnokság, Zenta 1944–1945
F. 121 Községi Népbizottság, Zenta 1944–1972
F. 316 Szent László Városi Közkórház, Zenta 1923–1965
F. 385 Zentai napi- és hetilapok gyűjteménye 1875–1953

FELHASZNÁLT IRODALOM

A. SAJTI ENIKŐ: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Bp., 2004.
ĆURČIĆ, MILORAD–TARI LÁSZLÓ–VÍG AGOSTON: A zentai kórház története (1833–1998). Zenta, 1999.
DOBOS JÁNOS: A zentai gimnázium száz éve (1876–1976). Zenta, 1998.
KASAŠ, ALEKSANDAR: Mađari u Vojvodini (1941–1946). Novi Sad, 1996.
KATONA PÁL: Istorijat razvoja narodne vlasti u Senti (1944–1963). Senta, 1979.
MATUSKA MÁRTON: A megtorlás napjai. Bp., é. n.
MÉSZÁROS SÁNDOR: Holttá nyilvánítva. Bp., 1995.
MOLNÁR TIBOR: A zentai bíróság 135 éve (1872–2007). Zenta, 2007.
MOLNÁR TIBOR: Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús hősi halottjai. Zenta, 2003
SZLOBODA JÁNOS: A zentai sajtó története. Zenta, 1995.
SZLOBODA JÁNOS: Zentán történt '44-ben. Újvidék, 1997.
TARI LÁSZLÓ: Zenta elöljárói, polgármesterei és elnökei. Zenta, 2001.

TIBOR MOLNAR

DELOVANJE SENĆANSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG ODBORA U OKTOBRU 1944. GODINE

UVERTIRA U PROMENU VLASTI

Ratne operacije Drugog svetskog rata su za Mađarsku definitivno uzele nepovoljan tok avgusta 1944. godine: nalet sovjetske Crvene armije slomio je otpor nemačko-rumunksih trupa. Iskoristivši to, po naređenju rumunskog kralja Mihaila uhapšen je maršal Antonesku. Rumunija se izdvojila iz nemačkog savezničkog sistema, objavila je rat nemačkom Rajhu i njegovim saveznicima. Sovjetske i rumunske trupe, koje su se sada zajedničke borile, ubrzo su stupile na tlo Mađarske.

Mađarsko vojno rukovodstvo je 5. septembra 1944. naredilo ofanzivne manevre, koji su imali cilj zauzeće i zatvaranje klisura južnih Karpata. Sa ovim su, međutim, već zakasnili: poletan napad Sovjeta ubrzo je naterao mađarske trupe na prelazak u defanzivu. Do početka oktobra, trupe 46. sovjetske armije dostigle su iz pravca Temišvara predratnu jugoslovensko-rumunsku garnicu i ubrzo su zauzele čitav Banat.[1]

Na jesen 1944. na jugoslovenskom prostoru je već bilo jasno da neće biti povratka na stari društveni sistem: po završetku rata jugoslovenska država i društvo će pretrpeti korenite, revolucionarne promene. Glavni akteri promena su bili Komunistička partija Jugoslavije, Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije, Jugoslovenska narodnooslobodilačka vojska i harizmatični Josip Broz Tito. Ovu odlučnost su garantovale i odluke privremenog parlamenta — poznatog kao AVNOJ — koje su donete 29. novembra 1943, a najvažnije su bile:

- detronizacija kralja i zabrana njegovog povratka u zemlju,
- osnivanje narodne vlade,
- borba do potpunog oslobađanja zemlje, a nakon rata
- izgradnja demokratske zemlje na federativnoj osnovi.[2]

Sovjetske trupe su 6. oktobra 1944. u širokom frontu od Titela do Segedina izbile na liniju Tise i kod Starog Bečeja su pokušale prelazak. Ali — pošto je u okolini jaka nemačka borbena grupa držala odbrambene položaje — njihov pokušaj je tada još bio osujećen. Sedmog oktobra Sovjeti su kod Ade pokušali prelazak, a taj pokušaj je bio uspešan. Ranjeni nemački i mađarski vojnici iz borbi kod Starog Bečeja i Ade dopremani su u senćansku bolnicu.[3]

Mađarske trupe koje su bile stacionirane u Senti povukle su se 8. oktobra 1944. u ranim jutarnjim satima, a iz mesne bolnice evakuisani su i pokretni ranjenici.

[1] MOLNÁR TIBOR: Zenta és Magyarkanizsa község II. világháborús hősi halottjai. Zenta, 2003. 62–63. str. (u daljem tekstu: MOLNAR II. Sr.)
[2] TIBOR MOLNAR: 135 godina senćanskog suda (1872–2007). Senta, 2007. 205. str. (u daljem tekstu: MOLNAR Sud)
[3] MOLNAR II. Sr. 63. str.

PÁL TIBOR

AZ IGAZSÁG ÚTJÁN. AZ 1941-TŐL 1948-IG TARTÓ IDŐSZAKBAN TÖRTÉNT ESEMÉNYEK VALÓSÁGHŰ FELTÁRÁSÁRA ALAKULT TARTOMÁNYI TÉNYFELTÁRÓ BIZOTTSÁG MUNKÁJÁRÓL

Kivonat: Ha vidékünk II. világháborús, és az azt közvetlenül követő időszak áldozatairól, különösen az ártatlan áldozatokról van szó, különböző nehézségekbe ütközünk a kutatás során és az ártatlan áldozatok (akár csak hozzávetőleges) számának meghatározásakor. Ennek oka részben a történelmi források hiánya (nem vezettek minden esetben nyilvántartást a cselekmények során, több forrás, illetve összeírás eltűnt egyes bűnelkövetők hibájából, illetve ösztönösen, és az idő múlásával mind kevesebb az élő szemtanú, akik közül többen a hosszú idő eltelte után sem akartak beszélni a szenvedésekről). Ellenben, mégis rendelkezünk elegendő adattal a történtekről, amelyek különböző helyeken találhatók (levéltárak, múzeumok stb.). Több mű is megjelent a témával kapcsolatban az elmúlt húsz évben, amelyeket gyakran csak fenntartásokkal és utólagos ellenőrzésekkel használhatunk, mert a nyilvánosságra hozott adatok gyakran vitathatóak és egyoldalúak, a hangsúlyt csak egyik fél szenvedésére fektetik. Az igazságot megállapító tényfeltáró bizottságot éppen azért alakították, hogy valós képet kapjunk a polgári lakosság szenvedéséről és az áldozatok számáról az 1941–1948 közötti időszakban.

Kulcsszavak: igazság, tényfeltáró bizottság, 1941–1948 közötti időszak, áldozatok, II. világháború.

A VALÓSÁGHŰ TÉNYFELTÁRÓ BIZOTTSÁG MUNKÁJÁRÓL

Több mint fél évszázaddal a II. világháború befejeződését követően és a 2000. október 5-ei események után, 2001. január 22-én, Újvidéken Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának épületében megalakult az 1941 és 1945 között a Vajdaságban lejátszódott eseményeinek valósághű feltárásának tényfeltáró bizottsága, mint Vajdaság AT Képviselőházának külön testülete.[1] A tényfeltáró bizottság alapvető feladata volt, hogy összegyűjtse az adatokat és összeállítsa a vajdasági polgári áldozatok listáját, ezzel egy időben pedig állapítsa meg azt is, kik voltak a bűnösök és a bűntettek elkövetői. Kezdetben, emellett, a tényfeltáró bizottságnak (szakértők bevonásával) szándékában állt, hogy kikutassa a lakosság szenvedésének körülményeit, illetve, hogy milyen körülmények között semmisültek meg emlékművek és kulturális javak. Ez az utóbbi feladat csak kisebb terjedelemben valósult meg.

[1] Az 1941 és 1945 között a Vajdaságban történt események valósághűségét megállapító tényfeltáró bizottságának jegyzőkönyve. Vajdaság AT Képviselőháza, 2001. január 22-én Újvidék.

A bizottság feladatainak meghatározásakor az indoklás az volt, hogy a II. világháború alatt vidékünkön történt események valóságának megállapítása azért szükséges, hogy ezekkel az eseményekkel soha többé ne lehessen manipulálni napi politikai sikerek megszerzésének érdekében. A bizottság alakuló ülésén kihangsúlyozták azt is, hogy *nincs kollektív bűnösség*, amivel egész etnikai vagy társadalmi közösséget lehetne terhelni az elkövetett bűntettek miatt, hanem a bűn egyedi és a bűnösök egyének.[2]

A tényfeltáró bizottság már alakuló ülésén meghatározta azokat az elveket, amelyek alapján dolgozni fog, ezek pedig:

- nincs kollektív felelősség nemzeti, vallási stb. alapon az 1941 és 1945 között történtekért,
- minden bűntett mögött tettes, vagy tettesek állnak, egyetlen áldozat, ahogy egyetlen bűnös sem képviseli az egész népet, nemzeti vagy vallási közösséget,
- az 1941 és 1945 között elkövetett bűncselekményeket elsősorban ideológiai okokból követték el,
- a kutatás célja az áldozatok és az elkövetők nevének megállapítása,
- a kutatás és az adatfeldolgozás során minden kétséget a tények alapján kell eloszlatni, félre téve az ideológiai és érzelmi okokat,
- a tényfeltáró bizottság nevében a közvéleménnyel annak elnöke, alelnöke, vagy a bizottság által megbízott tagja fog értekezni.[3]

A Tényfeltáró Bizottságnak 13 tagja volt, akik mindannyian Vajdaság AT Képviselőházának képviselői voltak. Összetétele párthovatartozás alapján meglehetősen tarka volt. A bizottságban képviselőiken keresztül a következő pártok képviseltették magukat: a Szerbiai Kereszténydemokrata Párt (SZKDP), az Új Demokrácia (ÚD), a Szociáldemokrácia (SZD), a Vajdasági Demokratikus Reformpárt (VDR), a Demokrata Párt (DP), a Vajdasági Magyarok Demokratikus Pártja (VMDP), a Szerbiai Demokrata Párt (DSZSZ), a Vajdasági Szociáldemokrata Liga (VSZL) és a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ). A bizottság elnökéül Vajdaság AT Képviselőháza dr. Dragoljub Živković (SZKDP) professzort nevezte ki, helyetteséül a bizottság saját soraiból Milan Micićet választotta.[4]

A bizottság munkájának első éve legnagyobb részben a bizottság munkamódszerének kidolgozásához kötődött, a kutatás megszervezéséhez és annak a tudományos intézménynek a felkutatásához, amely sikeresen dolgozhatott a meghatározott feladaton. Az első választás az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszékére esett, de már a kezdetektől a projekt lebonyolítójául a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiát (SZTMA) javasolták. A Történelem Tanszék kezdetben vállalta a projekt irányítását, de amint a tanszék által a bizottsághoz eljutatott javaslatból is kiderült, célul a magas szakmai színvonalú tudományos kutatást tűzték ki, melyhez szilárd anyagi hátteret igényeltek, illetve azt, hogy az eredményeket egy átfogó, részletes monográfiában jelentessék meg.[5] A Tényfeltáró Bizottság tagjai elvben elfogadták, hogy a projekt lebonyolítója az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszéke legyen, de amikor a részletes pénzügyi terv is megérkezett a szükséges pénzeszközökről, amelyet a bizottság negyedik ülésén a tanszék akkori vezetője, dr. Ranko Končar professzor ismertetett, a bizottság egyes tagjai egyet nem értésüket fejezték ki, vitatták a Történelem Tanszék illetékességét, felvetették a tanszék munkatársainak párt- és ideológiai elkötelezettségét elfelejtve azt, hogy egy tudományos intézményről van szó.[6] A gyanúsítások és vádaskodások miatt a Történelem Tanszék visszalépett, és a Tényfeltáró Bizottság projekt-lebonyolító nélkül maradt.

A Történelem Tanszék javaslatának elutasítása megnehezítette a bizottság munkáját, és hónapok teltek el a megoldás keresésével. A lapokban megjelentetett pályázati kiírásokra (2001 májusában) — melyben projekt-lebonyolítót kerestek —, nem jelentkezett egyetlen tudományos intézmény sem.[7] Végül a bizottság úgy döntött, hogy maga lesz a projekt lebonyolítója, és maga fog munkatársakat, valamint kutatókat alkalmazni. Így 2001 közepétől, de még inkább az év végétől, megkezdődött a kutatás és az adatok gyűjtése. A Tényfeltáró Bizottság munkája során kutatást végeztek a budapesti Hadtörténeti Levéltárban és a Magyar Országos Levéltárban, a zágrábi Állami Levéltárban, a Zsidó Áldozatok Múzeumában, a Genocídium Múzeumában, belgrádi Hadtörténeti Levéltárban és Jugoszlávia Levéltárában, Vajdaság Levéltárában, Újvidéken Vajdaság Múzeumában, Zombor, Szabadka, Nagybecskerek, Nagykikinda, Ruma, Mitrovica, Versec, Fehértemplom stb. levéltáraiban és múzeumaiban.[8] A hivatalos intézményekben végzett kutatások mellett a megbízott kutatók kérdőívek alapján a terepen is gyűjtöttek adatokat magánszemélyektől.[9] A fent említett intézmények közül egyesekkel az év folyamán megbízható együttműködés alakult ki, melyek közül kiemelkedett a Vajdasági Múzeum, ahol a projekt számára összegyűjtött adatok és anyag bázisa összpontosult. Fennállása és tevékenysége során a Tényfeltáró Bizottság kapcsolatot létesített a Duna-menti Svábok németországi szervezeteivel, melyekkel termékeny együttműködés alakult ki.

A bizottság tevékenysége során 130 ezer kérdőívet töltöttek ki, amelyek közül a Vajdasági Múzeum szakembereinek ellenőrzését 90 ezer „élte túl". A Tényfeltáró Bizottság munkája során bebizonyosodott, hogy az ártatlan emberek megfélemlítése, meghurcolása, kivégzése nem csupán az 1941 és 1945 közötti időszakra volt jellemző, mivel kimutatható, hogy egészen 1948-ig előfordultak hasonló esetek. A különböző táborok működése megkönnyítette a polgárokkal szembeni indokolt vagy többnyire indokolatlan fellépést — elsősorban a németek és a magyarok számára — hozták létre ezeket a Vajdaságban (pl. Apatin, Palánka, Verbász, Szeghegy, Újvidék, Hódság, Zombor, Szabadka, Szentfülöp, Tiszaistvánfalva, Gádor, Körtés, Tiszatarros, Aracs,

[2] Ua.

[3] Ua.

[4] A Vajdaságban 1941 és 1945 között történt események valósághű feltárására alakult Tényfeltáró Bizottság 2001. április 2-án Újvidéken megtartott 4. ülésének jegyzőkönyve.

[5] A Vajdaságban 1941 és 1945 között történt események valósághű feltárására alakult Tényfeltáró Bizottság 2001. február 22-én megtartott 3. ülésének jegyzőkönyve.

[6] A Vajdaságban az 1941 és 1945 között történt események valósághű feltárására alakult Tényfeltáró Bizottság 2001. április 2-án Újvidéken megtartott 4. ülésének jegyzőkönyve

[7] A Vajdaságban 1941 és 1945 között történt események valósághű feltárására alakult Tényfeltáró Bizottság 2001. május 14-én, május 21-én és június 12-én megtartott 5., 6. és 7. ülésének jegyzőkönyvei.

[8] PÁL TIBOR: *Jelentés a budapesti levéltárakban végzett kutatásokról.* Újvidék, 2001. augusztus 27. A Vajdaságban 1941 és 1945 között történt események valósághű feltárására alakult Tényfeltáró Bizottsága 2001. november 19-én megtartott 9. ülésének jegyzőkönyve. *Jelentés a bizottság 9. és 10. ülése közötti munkáról; A vajdasági múzeumokban és levéltárakban tett 2001. évi látogatás áttekintése.*

[9] *Az áldozatok adatainak összegyűjtésére szolgáló kérdőív; A Vajdaságban a II. világháború (1941-1945) áldozatainak állított emlékművek összeírása.* A kérdőíveket szerb és magyar nyelven állították össze.

Törökbecse, Nagykikinda, Nagybecskerek, Szerbcsernye, Versec, Fehértemplom, Fejértelep, Pancsova, Kevevára, Homokos stb.). Az igazság megállapításra alakított Tényfeltáró Bizottság munkáját hivatalosan azzal fejezte be, hogy alapítójának, Vajdaság AT Képviselőházának jelentést nyújtott be, amelyet a 2004. augusztus 10-én és 13-án megtartott ülésen elfogadtak.[10] A jelentés elfogadását követően, a bizottság szervezésében 2004. szeptember 13-án és 14-én Újvidéken nemzetközi tudományos tanácskozást tartottak, ezen bemutattak tizenhárom tanulmányt, amelyek a mai Vajdaság területéről származó ártatlan polgári lakosság meghurcoltatásáról szóltak.[11] Már a bizottság mandátumának idején látszott, hogy a munka nem befejezett, és szükséges lenne folytatni. Ez a tudományos tanácskozáson még jobban látszott és érződött. Így a tanácskozás végén hivatalosan is javasolták a leendő tartományi vezetőségnek, hogy a munkát a megkezdett úton haladva kell folytatni.

A tanácskozást követően Szerbiában hamarosan választások következtek (parlamenti és önkormányzati), így az egész elképzelés egy időre kérdésessé vált. Az új tartományi hatalom nem alakított új tényfeltáró bizottságot, hanem 2004 végén a kutatási projektet a Vajdaságban 1941 és 1948 között történt események feltárására az újonnan megalakított Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiára bízta. A projekt vezetője ismét dr. Dragoljub Živković professzor lett. Mivel az igazság kiderítése az adott időszakban, a 2004 őszén lebonyolított választásokat követően klasszikus tudományos projektté vált, ezért a következő időszakban úgy kezelték, mint más tudományos programokat, az állami szervek pénzelték, és gyakran pénzhiánnyal küzdött. Voltak pillanatok, amikor kérdésessé vált fennmaradása, továbbélése.

A munka mégis folytatódott, de már egy kisebb kutatócsoporttal és kevesebb munkatárssal, akiknek továbbra is feladatuk maradt az adatgyűjtés, de elsősorban a már begyűjtött adatok ellenőrzése és osztályozása, hogy végül összeálljon egy második gyűjtemény, amely az egész problémakörnek egyféle szintézisét kellett képeznie, melynek kutatása csaknem tíz éve kezdődött el. Az összegyűjtött adatbázis továbbra is a Vajdasági Múzeumban található, melynek szakemberei és munkatársai nagyban hozzájárultak a projekthez. A nagy nehézségek ellenére ezt a munkát is véghez vitték, és a beérkezett tanulmányokat, 2008 végén, egy újabb tanulmánykötetben jelentették meg.[12] A legnagyobb gond e második kilenc részes gyűjteménnyel, — amelyek közül az első a tanulmányokat tartalmazza, a többi nyolc pedig az áldozatok adatait tartalmazzák területi és nemzetiségi alapon —, az, hogy a könyveket mindössze tíz példányban (!) nyomtatták ki, s emiatt elérhetetlenek a nyilvánosság számára, de még a szakemberek számára is. Ez év elején kinyomtattak 120 CD-t is, amelyek mind a kilenc kötetet tartalmazzák, de ez is kevés ahhoz, hogy a szélesebb közvélemény megismerje a kutatás eredményeit. Az alacsony példányszám oka — ahogy az illetékesek állítják — a pénzhiány. Ennek ellenére a gyűjteménykötetet és a CD-kiadványt is bemutatták 2009. május 14-én Újvidéken, a Városi Közgyűlés épületében megtartott promóción. A következtetés erről a bemutatóról, és az azt követő sajtóvisszhangról is az, mint négy évvel korábban: a munka nincs befejezve, sok feltáratlan körülmény és részlet maradt, ezért az államnak módot kell találnia a projekt anyagi feltételeinek megteremtésére, hogy az 1941–1948 között történt eseményekkel kapcsolatban végre megbékélés alakuljon ki a népek között ezen a vidéken.

[10] Vajdaság AT Képviselőházának Újvidéken 2004. augusztus 10-én és 13-án megtartott 33. ülésének jegyzőkönyve.

[11] 2004-ben a tanácskozás idején megjelent egy tanulmánykötet Vajdaság AT Képviselőházának kiadásában: Nemzetközi tudományos tanácskozás. IGAZSÁG.... címmel, melynek fő- és felelős szerkesztője dr. Dragoljub Živković professzor. Újvidék, 2004 szeptember, 398. A tanulmányok szerzői azok a munkatársak, akik részt vettek a projektumban: dr. Željko Bjeljac, Jovan Mirković, Dragan Cvetković, mr. Milan koljanin, dr. Dušan Vuletić, Hadži Božidar Pauković, Đorđe Bošković, Milan Micić, dr. Dragoljub Živković professzor, Zvonimir Golubović, Matuska Márton és dr. Drago Njegovan.

[12] A többkötetes (összesen kilenc kötet) gyűjtemény címe: Úton az igazság felé. Vajdaság AT áldozatainak névlistája 1941–1948. Újvidék, 2009 májusa (elektronikus kiadvány PDF formátumban). A munka irányítója, fő- és felelős szerkesztő dr. Dragoljub Živković professzor. A gyűjtemény tanulmányainak szerzői: dr. Ljubivoje Cerović professzor, dr. Dragoljub Živković professzor, dr. A. Sajti Enikő professzor, dr. Dušan Vuletić, mr. Milan Micić i mr. Pál Tibor. A projektum titkára Đorđe Spernjak. Technikai előkészítés és statisztika Nenad Maurić.

A TÉNYFELTÁRÓ BIZOTTSÁG ADATAI

Mint már említettük, a Vajdaság AT Képviselőházának Tényfeltáró Bizottsága 2000 végén — több mint fél évszázaddal az események után — kezdte meg vidékünk a II. világháború során ártatlanul meghurcolt, bántalmazott, meggyilkolt polgári áldozatokra vonatkozó adatgyűjtést. Mandátumának négy éve alatt nagy munkát végzett el a Vajdasági Múzeum és a Vajdasági Levéltár munkatársainak, valamint a terepi munkatársak segítségével, tetemes anyagot összegyűjtve. 2004 szeptemberében történészek és más szakemberek közreműködésével az összegyűjtött adatokat tudományos tanácskozáson mutatták be, és ebben az évben meg is jelentették. Az elsődleges kutatások során az 1945-ig áldozatul esettek adatait gyűjtötték össze, azonban a további vizsgálódások eredményeként a kutatók számára világossá vált, hogy a feltárást a háború utáni időszakra is ki kell terjeszteni, hiszen ezekben az években is sokan váltak áldozattá. Nevezetesen, a táborok, amelyeket a szemtanúk gyakran haláltáboroknak neveztek, a háborút követően is léteztek, különösen az új hatalom ellenségei számára, azaz a kommunisták ellenfeleinek, akár nemzeti, akár osztály alapon. Ezekben, az első becslések szerint legalább annyi, ha nem több ember vesztette életét, mint a II. világháború alatt 1941–1945 között. Ezért igény jelentkezett arra, hogy a kutatás folytatódjon egészen a sorsfordító 1948. évig, amikor megszüntették a „nép- és államellenségek" számára felállított táborokat, és amikor az új Jugoszlávia összetűzésbe került az addigi szövetségesekkel, ill. a szocialista tábor vezető hatalmával, a Szovjetunióval. A kutatást az ártatlanul meghurcoltakról az utóbbi négy évben már az újonnan megalakult Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia keretében folytatódott, kevesebb munkatárssal.

A pillanatnyi állás szerint, a Tényfeltáró Bizottság és munkatársai által feltárt és leellenőrzött adatok alapján a Bácskában, a Bánátban, Szerémségben és Baranyában, illetve a mai Vajdaság területéről származó, de más országokban 1941 és 1948 között 86 881 polgári áldozat volt. Az áldozatok döntő többsége szerb nemzetiségű volt (több mint 40 ezer fő), ugyanakkor komoly veszteségek érték a németeket (több mint 20 ezer fő), a zsidókat (több mint 15 ezer fő), a magyarokat (5000 fő) körül, a horvátokat

(2700 fő körül), a szlovákokat (1000 fő körül), és mások.[13] Nemek szerint a 86 881 életét vesztett vajdasági közül 56 089 (66,87%) férfi, 27 719 (33,05%) nő volt. Az adatok között különösen érdekes adalék, hogy a zsidók esetében rendkívül magas a női áldozatok száma (49,90%). A németeknél is több nő vált áldozattá, hozzávetőlegesen 60% a 40%-hoz arányban. A magyar áldozatoknál fordítva volt, mert a férfi áldozatok százalékos aránya 90% a 10% nővel szemben, addig a szerbeknél az áldozatok 80%-a volt férfi és 20%-a nő.

Területi eloszlás szerint legtöbb vajdasági áldozat a Bácskában volt 21 533, azután Horvátországban 11 074, Szerbiában 10 374, Szerémségben 9582, Németországban 9788, a Bánátban 7084, Szlavóniában 4763, Magyarországon 2030, a Szovjetunióban 1307, Ausztriában 611, Romániában 155, Montenegróban 149, Szlovéniában 135, Norvégiában 102, stb.[14] A Vajdaságból származó áldozatok voltak még Lengyelországban, Franciaországban, Csehországban, Olaszországban, Macedóniában, Boszniában, Finnországban, Görögországban, Albániában, Bulgáriában, Hollandiában, stb. Ha párhuzamba állítjuk a nemzetiségi származást és a haláleset helyét, akkor megállapíthatjuk, hogy a legtöbb vajdasági szerb áldozat a Szerémségben, Horvátországban, a Bácskában, Szerbiában, Szlavóniában, Boszniában, a Bánátban, Magyarországon, stb. volt. A legtöbb zsidó áldozat Németországban, Szerbiában, Horvátországban, a Bácskában, a Szovjetunióban és a Bánátban volt. A legtöbb német áldozat a Bácskában, Szerbiában, a Bánátban és Szerémségben fordult elő. A magyarok többsége a Bácskában, Szlavóniában, Magyarországon és Baranyában vesztette életét.[15]

A Vajdaságon belül legtöbb áldozat a Bácskában (16 293), majd a Szerémségben (9852), a Bánátban (7084) és Baranyában (1558) volt.[16]

Ha a halálesetek évét figyeljük, akkor megállapíthatjuk, hogy legtöbb áldozat 1944-ben volt, összesen (a Tényfeltáró Bizottság adatai alapján) 22 704 fő. A haláleseteket tekintve a második év 1942 volt, amikor 20 686 ember vesztette életét. Harmadik az 1945. év volt, amikor 11 503 ember vesztette életét, míg 1941-ben 7813 áldozat volt. 1947-től érezhetően csökken az áldozatok száma, a vizsgált időszak végén, 1948-ban az áldozatok száma 55.[17]

Ha az áldozatok életkorát vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a férfiáldozatok között legtöbben 20-35 évesek voltak, míg a női áldozatoknál legtöbb a 60-70 évkor közötti.[18]

A Tényfeltáró Bizottság a kutatás okozta nehézségek ellenére óriási munkát végzett, azonban az általa nyilvánosságra hozott és az egyes kutatók által korábban publikált adatok között eltérések mutatkoznak. Ahhoz, hogy pontosabb adatokat kapjunk (mert a végleges adatokat megfelelő számú megbízható forrás és összeírás hiányában

[13] A Tényfeltáró Bizottság pontos adatai, illetve az 1941–1948 között történt események valósághű feltárására vonatkozó projekt nemzeti és nemi felosztása A Vajdaság AT 1941–1948 közötti áldozatainak névjegyzéke IV. (szerbek), V. (zsidók), VI. (németek), VII. (magyarok), VIII. (többiek) kötetében található.

[14] PROF. DR DRAGOLJUB ŽIVKOVIĆ: Vajdaságiak szenvedése 1941 és 1948 között. Az igazság felé vezető út. Dokumentumgyűjtemény. Fő- és felelős szerkesztő prof. dr Dragoljub Živković. Novi Sad, 2009. 63. (54–73.)

[15] Ua. 64.

[16] Ua. 65.

[17] Ua.

[18] Ua. 69–70.

— amelyek idővel „eltűntek" különösen a zavaros események alkalmával és azzal a szándékkal, hogy egyes emberek bűnösségét eltussolják, akik közül a múlt század második felében többen fontos tisztségeken voltak — valószínűleg soha nem tudjuk meg), a Vajdaság területéről származó 1941–1948 közötti ártatlan polgári áldozatokkal kapcsolatos kutatást folytatni kell, mert ez az itt élők közös érdeke, mindannyiunk érdeke.

pripadnost i mesto stradanja, onda se može zaključiti da su vojvođanski Srbi najviše stradali u Sremu, Hrvatskoj, Bačkoj, Srbiji, Slavoniji, Bosni, Banatu, Mađarskoj, itd. Pripadnici jevrejskog naroda su najviše stradali u Nemačkoj, u Srbiji, u Hrvatskoj, u Bačkoj, u SSSR-u i Banatu. Nemci su najviše stradali u Bačkoj, u Srbiji, u Banatu i u Sremu. Najviše stradalih Mađara je bilo u Bačkoj, u Slavoniji, u Mađarskoj i Baranji.[15]

Unutar Vojvodine je najviše stradalo stanovništvo Bačke (16 293), zatim Srema (9852), Banata (7084) i Baranje (1558).[16]

Ako uzmemo godine stradanja, onda se može konstatovati, da je najviše stradalih bilo 1944. ukupno (po podacima Anketnog odbora) 22 704 stradale osobe. Druga godina po broju stradalih je bila 1942, kada je stradalo 20 686 ljudi. Treća je 1945. godina, kada je stradalo 11 503 osobe, dok je 1946. stradalo 9569 lica. Godine 1943. je bilo 8184 stradalih, dok je 1941. bilo 7813 stradalih. Od 1947. osetno opada broj stradalih osoba, tako da je na kraju posmatranog perioda 1948. stradalo 55 lica.[17]

Ako se pogleda životno doba stradalih, onda možemo konstatovati da su kod muškaraca najviše stradali oni koji su bili između 20 i 35 godine života, dok je kod žena najviše stradalih bilo između 60 i 70 godine života.[18]

Nesumnjivo je posle ovako obimnog posla, a suočavajući se sa svim teškoćama istraživačkog rada, da je Anketni odbor uradio veliki posao, ali se iz njegovih iznetih podataka i podataka iznetih od strane ranijih istraživača u ovom radu vide i suprotnosti. Da bi se došlo do tačnijih podataka (jer konačne podatke u nedostatku dovoljnog broja relevantnih izvora i popisa – koji su vremenom „nestali" i to posebno za vreme burnih događaja i namernog prikrivanja krivice određenih ljudi, od kojih je ne mali broj u drugoj polovini prošlog veka bio na značajnim funkcijama — nećemo možda nikad saznati) istraživanja o broju nevinih civilnih žrtava u periodu između 1941–1948. sa teritorije današnje Vojvodine moramo nastaviti, u interesu svih nas koji živimo na ovim prostorima.

[15] Isto, 64.
[16] Isto, 65.
[17] Isto
[18] Isto, 69–70.

SLOBODAN BJELICA

A KOMMUNISTA HATALOM ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS A VAJDASÁGBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ELSŐ ÉVEKBEN

Összegzés: A nemzetiségi kérdés mindig kiemelkedő helyet foglalt el azon témák között, amelyekkel a kommunisták foglalkoztak Jugoszláviában, mitöbb, gyakran a jugoszláv állam léte szempontjából kulcskérdésének tekintették. Ez különösen jellemző volt Vajdaságra, amelynek területe etnikailag igen tarka. Az, hogy a kommunista vezetők milyen figyelmet fordítottak a nemzetiségek közötti viszonyra, kitűnik az SZKP Vajdasági Tartományi Pártbizottságának jegyzőkönyveiből, amelyek e munka megírásának alapját képezik. A felszabadulás után és az azt követő néhány éves időszakban a Tartományi Pártbizottság szinte minden ülésén a vajdasági „sovinizmus" kérdése került előtérbe. Ebben a munkában az 1945-től, azaz a kommunisták hatalomra kerülésének évétől 1948-ig terjedő időszakot vizsgáljuk, mivel a Tájékoztató Irodával való szembefordulás a Vajdaságban tovább bonyolította a nemzetiségi kérdést, s új dimenziót kölcsönzött neki.

Kulcsszavak: Vajdaság, kommunisták, nemzeti kisebbségek, nemzetiségi kérdés.

Vajdaság többnemzetiségű jellege különleges kihívást jelentett minden rezsimnek, amely e területet irányította. A második világháború után a jugoszláv kommunisták is kényes feladat előtt álltak, hiszen össze kellett hangolniuk a fasizmus elleni ellenállást hordozó többségi nemzetet, azokkal az egyéb nemzetekkel, amelyeknek anyaországa a háborúban vesztes volt.

A nemzetiségi közösségek közötti viszonyt — azon felül amivel 1918-ban az első jugoszláv állam szembesült — megterhelték a háború folyamán Vajdaság területén elkövetett tömeges bűncselekmények, illetve közvetlenül a felszabadulás után végrehajtott megtorlások. Másrészről a kiegyensúlyozott nemzetiségek közötti viszony nemcsak kommunista rezsim fennmaradása miatt volt szükséges, hanem a népi demokrácia országaival — Magyarországgal, Romániával, Csehszlovákiával — 1945 után kötött szövetség miatt is. Ezért a Jugoszláv Kommunista Párt, politikai érdekeivel és ideológiájával összhangban, igyekezett egy toleráns nemzetiségi politikát folytatni, illetve, minden nemzeti türelmetlenséget felszámolni.

A JKP nemzeti kérdésekben elfogadott álláspontja 1919. évi megalakulásától a második világháborúig sajátos fejlődésen ment át. Kezdetben nemzeti unitarizmus jellemezte, majd a húszas évek közepén e tekintetben teljes fordulat állt be. A jugoszláv királyság területén több külön nemzet létezését ismerte el, de kibontakozóban volt egyrészt a „nagyszerb hegemónia", másrészt az „elnyomott népek" elmélete.

Abban az időben a nemzeti kérdés megoldását a jugoszláv kommunisták a saját államuk lerombolásában látták, amelynek romjain több új létesülne, azokat a területe-

ket pedig amelyeken a nemzeti kisebbségek élnek, a szomszédos, revizionista államokhoz csatolnák. A harmincas évek közepén elálltak az ehhez hasonló radikális elméletektől, és magukévá tették a szovjet típusú föderalista elméletet, melyről úgy vélték, hogy megfelelő megoldás lesz Jugoszlávia nemzeti kérdéseinek kezelésére.[1] Az 1945 utáni hatalomra jutással a kommunisták meg is valósították programjukat a hat tagú föderáció megalakításával; Vajdaság Autonóm Tartomány létrehozását elsősorban a lakosság heterogén nemzeti összetételével indokolták.

A felszabadulást követően hamarosan, jelentősen megváltozott Vajdaság etnikai képe. A hazai németeket, kollektíven, a megszállókkal együttműködőnek nyilvánították, vagyonukat elkobozták és sokan közülük arra kényszerültek, hogy elhagyják az országot, egyesek pedig tragikus sorsra jutottak. A felszabadulás után bizonyos mértékben tömeges büntetés sújtotta a magyarokat is.[2] Volt olyan követelés, hogy ha részben is, de költözzenek ki Vajdaságból, — ezek közül a legkomolyabb Sreten Vuksanović, betelepítés ügyi miniszter álláspontja volt[3] — de ez nem következett be. A többi nemzeti kisebbség nem volt alávetve olyan eljárásnak, mint a németek és magyarok, mert tagjaik nem vettek részt a szerbek, a zsidók, a cigányok elleni népirtásban. Meg kell említeni, hogy a felszabadulás után a „forradalmi igazságtétel" a jugoszláv népek tagjait is elérte, közöttük a szerbeket is. A kommunisták véleménye szerint épp az „osztálymegközelítés" az az eszköz amelynek segítségével a nemzeti kisebbségek soraiban megvalósul a differenciálódás, és ez után széles rétegek támogatják az új hatalmat.

A történelmi leírásokban gyakran emlegetik az SZKP Vajdasági Tartományi Pártbizottságának Újvidéken, 1945. április 5-én és 6-án megtartott a JKP VII hetedik értekezletét,[4] ahol a vajdasági kommunisták előtt a nemzeti kérdést mint égető politikai kérdést vetették fel. Az értekezleten Vajdaság minden körzetéből és a katonaságtól mintegy 150 küldött vett részt. Jelen volt Blagoje Nesić, szerbiai párttitkár és Kosta Nadj, tábornok is. A konferenciát Jovan Veselinov Žarko, a Tartományi Pártbizottság titkára nyitotta meg, politikai beszámolójában beszélt a nemzetiségek viszonyáról Vajdaságban a második világháború alatt. Kiemelte a szerémségiek, főleg a szerbség tömeges részvételét a felkelésben, de önkritikus is volt: „Érthető, Szerémségben, a mi munkánkban is voltak hiányosságok. Első hibánk az volt, hogy kevéssé kerültünk közel a horvát tömegekhez. Mi itt a gyengébb ellenállás útján haladtunk. A szerbek könnyen körénk csoportosultak. Okosan tettük, hogy a szerb falvakat tettük mozgalmunk bázisává, de többet kellett volna dolgoznunk a horvátokkal. Ami a szlovákokat illeti, ők 1941-ben mellettünk voltak, később sokáig közömbösek maradtak, majd 1943-ban és 1944-ben újra közeledtek a mozgalomhoz. Bánátban a kép sokkal világosabb. Ott a

[1] Milivoj Bešlin: A jugoszláv kommunisták és a nemzeti kérdés. Kultura polisa. Novi Sad. 8-10/2008. sz. 85–92.

[2] Prof. Aleksandar Kasaš véleménye szerint a „a megszállás jellege és a vajdasági magyarok magatartása a háborúban, nagymétékben kihatott helyzetükre a Vajdaság felszabadítását követő első hónapokban". Aleksandar Kasaš: A magyarok Vajdaságban 1941–1946. Novi Sad, 1996. 190.

[3] Prof. Branka Petranović adatai szerint Rákosinak Titó marsallnál tett látogatása mentette meg a magyarokat a kitoloncolástól és az a kérés, hogy a magyarok kitoloncolásával ne nehezítsék meg a magyar kommunisták helyzetét. Branko Petranović: Jugoslavija na razmedju (1945–1950). Podgorica, 1998. 397.

[4] Volt olyan elképelés, hogy Jugoszlávia és Románia között „lakosság cserét" hajtsanak végre, a szlovák értelmiség pedig propagandát fejtett ki annak érdekében, hogy a vajdasági szlovákok költözzenek a Csehszlovák Köztársaságba. Jelena Popov: A Népfront Vajdaságban 1944–1953. Novi Sad, 1986. 249.

szerbség fele mellettünk volt és a magyarok magatartása is más volt, mint Bácskában. Bácskai bajtársaink nem tudtak közelebbi kapcsolatot létesíteni a sajátjainkkal, azaz a szerbekkel és a bunyevácokkal..."[5]

A beszámoló folytatásában Veselinov részletesebben beszélt a nemzeti kisebbségekhez való viszonyról az adott helyzetben. Leszögezte, hogy a szlovákokkal és a románokkal szemben szektásan léptek fel, s külön foglalkozott a legnépesebb kisebbség, a magyarság helyzetével és jövőbeli státusával: „A magyarokkal a helyzet sokkal összetettebb. Önök tudják, hogy a sok magyar részt vett a Horthy-féle vérengzésben. A magyarok irányában azonban különleges az álláspontunk. Magyarország mint állam számunkra soha nem lehet olyan veszélyes, mint Hitler Németországa, mert Németország az az ország, amely újra népünk ellen fordulhat, ha nem győzzük le. A magyarokkal nem ez a helyzet. Ezenkívül, mi kommunisták nemzetköziek vagyunk A magyarok iránt a következő elvet alkalmaztuk: kifejleszteni azt az érzést hogy ebben az országban éljenek, és érte küzdjenek. De itt nehézségbe ütközünk. Mi gyakran beszélünk a tájékozatlan parasztoknak a magyarokkal való testvériségről, egységről, de ekkor bírálatot kapunk. Itt a párt irányvonalát kellene alkalmaznunk és megvalósítanunk. Beszédeinkben sok a merev sablon, s ezzel megnehezítjük a magyarok és szerbek közötti viszony normalizálódását, mert különféle helyeken és különféle feltételek között ugyan azt mondjuk. Vannak hibák a szerbeknél és magyaroknál is, és a viszony emiatt nem normalizálódik. Előfordult, hogy a magyarság irántunk való viszonyulását azzal próbálták magyarázni, hogy korábban a nagyszerb hegemónia elnyomta őket. Ez téves. Azokat a bűncselekményeket, amelyeket a megszállás alatt elkövettek, mi a háborús bűnökhöz kötjük. Itt nem lehet arra hivatkozni, hogy mi volt korábban. Azok a magyarok, akik ezeket a bűncselekményeket elkövették, a megszálló szolgái voltak, és mi így ítélkezünk felettük..."

Veselinov mellesleg kitért a jugoszláv népek közötti nemzeti problémáról alkotott uralkodó nézetre: „A szerb népnél a helyzet körülbelül a következő: a dolgozók, a parasztok és a munkások mozgalmunk mellett vannak... Ugyanez elmondható a szerémségi horvátokról is. A horvát dolgozó nép mellettünk van. A bunyevácok irányában szintén meg kell határozni álláspontunkat, álláspontunkat mint párt, nem mint szerbek. Van olyan téves felfogás is, hogy szerb bajtársaink a Pártban a szerbeket képviseli, a horvátok a horvátokat, a szlovákok a szlovákokat, stb., csakhogy ez a jelenség a szerbek között a legkisebb. És utána egyik a másik érdekében interveniál... A bunyevácoknál van némi helyi sovinizmus. Ez Szabadkán és Szabadka környékén összpontosul. Egyes vezető beosztású bunyevác bajtársainknak az a meggyőződésük, hogy a szerbek ugyanazt a politikát folytatják, mint azelőtt. Ebből vita alakult ki: azelőtt Szabadkán a szerbeknek volt hatalmuk, most minden hatalommal a bunyevácoknak kell rendelkezniük. Ez téves. Szabadkán egyáltalán nincs cirill írásmód. Ez helytelen. Ott kialakult egy sovinizmus ami ránk nézve nagyon veszélyes lehet."

Végezetül, Veselinov felhívta a Tartományi Pártbizottság tagjainak figyelmét a nemzetiségi kérdés jelentőségére a kommunista hatalom számára Vajdaságban, valamint arra az esetleges veszélyre, hogy az új rezsim ellenségei ezt az égető kérdést a sa-

[5] Vajdasági Levéltár Novi Sad (a továbbiakban: VL), fond 334. SZKP Vajdasági Tartományi Pártbizottságának 1945. április 5-6. ülésének jegyzőkönyve.

ját céljaik érdekében felhasználják: „Addig amíg mi Vajdaságban nem oldjuk meg jól a nemzeti kisebbség kérdését, nem leszünk képesek más kérdéseket sem megoldani. Mert kivel veszekednek ők: a szerbekkel és a horvátokkal. E kisebbségek megfelelő viszonyulása a szerbekhez és horvátokhoz nagymértékben függ a megfelelő szervezeti munkaformák kialakításától, a merevség és a szektásság elvetésétől. Azt akarjuk, hogy ezeknek a nemzeti kisebbségeknek legyen saját iskolájuk, saját lapjuk, legyenek saját kulturális rendezvényeik. Eddig ezt fékezték... Szintén feladatunk a nemzeti kisebbségek iránti viszonyulásunkban felbukkanó hibák kiküszöbölése. Mihamarább teljes mértékben meg kell szüntetni a magyarok és a románok iránti szektásságot. Hangsúlyozom, e nélkül sem a szerbeket sem a horvátokat nem fogjuk magunk mellett tudni. Feladatunk, hogy felszámoljunk minden csetnik, Macsek-féle és usztasa ellenséges elemet. Ugyanis, kihasználják azokat a hibákat, amelyeket mi vétünk. Nálunk, Vajdaságban leggyakrabban a nemzetiségi kérdésben elkövetett hibáinkat használják ki. Az ellenségtől állandóan hallható valamilyen jelmondat a nemzetiségi kérdésekről."[6]

Az SZKP Vajdasági Tartományi Pártbizottsága üléseinek jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a vajdasági kommunisták a következő időszakban komolyan vették Jovan Veselinovic Žarko figyelmeztetését, és nagy figyelmet fordítottak a nemzetiségi kérdésekben elkövetett azon hibák kiküszöbölésére, amelyekre a Tartományi Párbizottság titkára rámutatott. Felfigyeltek arra, hogy 1946 áprilisában a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség kongresszusára vonatkozó választások a Vajdaságban nem a lefektetett politika szellemében történtek. A következőket állapították meg: „a magyar és a román ifjúság részvétele gyenge volt (különösen Szabadkán). Különösen a magyarok, akiknek mint a mozgalom aktivistáinak a tömegek között kellene dolgozniuk, nem érzik magukat aktivistának, hanem a „saját" népük képviselőinek a mozgalomban. Kiderült, hogy van sovinizmus is: a szerbek nem szavaztak a magyar küldöttekre, a magyarok nem szavaztak a szerb küldöttekre — többnyire.[7] A következő ülésen már konkrét szabálytalanságokat soroltak fel, a horvát tanítók és tanárok elhelyezése és „egyes idegen nevű horvátok gyűjtőtáborba hurcolása" kapcsán, amit „soviniszta természetű hiba"-ként jellemeztek.[8]

A nemzetiségi kérdésről sokkal alaposabban tárgyaltak ez év júniusának végén Petar Stambolić és Jovan Veselinov jelenlétében. A szerémségi helyzet volt napirenden. A vitában hangsúlyozták, hogy a legnagyobb gond e területen a „a megoldatlan horvát kérdés", és hogy a pártszervezet nem fogott teljes mértékben helyesen e kérdés rendezéséhez. Egy felszólaló beszámolt a golubinci gyűlésről. Ezen a gyűlésen mindössze két horvát volt jelen, de az egybegyűlt szerbek majdhogynem kémkedésként értékelték jelenlétüket. Isa Jovanović felszólalásában felhívta a figyelmet, hogy a helytelen politika miatt a szerémségi horvátok körében erősödik a katolikus egyház befolyása Petar Masnić, ismert lelkészen keresztül, aki a horvátok védelmezőjeként lép fel. A vitában megemlítették, hogy hasonló a helyzet Zomborban, miközben megállapították hogy Szabadkán a „helyzet javul". Rámutattak annak veszélyére, hogy Vajdaságban Masnić a horvátok vezérévé válik: „Téves azt gondolni, hogy nincs hatással azokban a

[6] Ua.
[7] VL, fond 334. a Tartományi Pártbizottság 1946. április 23. ülésének jegyzőkönyve.
[8] VL, fond 334. a Tartományi Pártbizottság 1946. május 3. ülésének jegyzőkönyve.

helységekben is, ahol nem ismerik" Dobrivoje — Baja Vidić arra figyelmeztetett, hogy „szerémségi bajtársaink úgy gondolják, hogy a horvátokkal kapcsolatos kérdést a Népvédelmi Osztály révén lehet megoldani!". Žarko Veselinov reményét fejezte ki, hogy a pártnak mégis sikerül megoldania ezt a problémát, és lakonikusan rámutatott a szerémségi nemzeti türelmetlenség gyökerére: „A szerbek harcoltak, a horvátok nem. Az ellenszenv még onnan ered."[9]

Nem egészen egy hónappal később ez a testület, többek között, határozatott hozott arról, hogy szigorúan meg kell valósítani az ellenőrzést és támogatást kell nyújtani a szerémségi pártszervezeteknek „az egyes szervezetekben jelentkező soviniszta törekvésekre vonatkozóan." Ezzel kapcsolatban egész Vajdaság területén erősíteni kell a soviniszta jellegű hibák elleni harcot hasznosítva a szerémségi tapasztalatokat (nem elvont propagandát a sovinizmus elleni harchoz, hanem a hibák konkrét kiküszöbölését).[10] A Tartományi Pártbizottság tagjai a soviniszta tevékenységnek sokkal komolyabb megjelenési formájáról, az ún. *keresztesek* megjelenéséről értesültek Szerémség területén már szeptemberben.[11] A Népvédelmi Osztály ugyanis jelentésben kitér arra, hogy „komoly" formát öltött a *keresztes* mozgalom, amely szervezetileg összekapcsolódik. Bázisa az usztasa irányultságú tömegekben volt. Mint szervezetet, felszámoltuk, vezetőjüket Ivica Popićot likvidáltuk. A *keresztes* szervezetek terepen tevékenyek, különösen az iskolákban".[12]

Azt, hogy abban az időben létezett sovinizmus a horvátok között, azt a KP Újvidéki Helyi Bizottságának jelentése is bizonyítja. E jelentés szerint a magyarok között a Katolikus egyház hatásának ellenére a soviniszta tendencia lanyhult. Leszögezék azonban, hogy „Péterváradon, a horvátok közt sokkal nagyobb a sovinzmus mint a városban a magyarok közt."

Végül megállapították, hogy „a helyzet a szlovákok közt a legjobb". Az Újvidéki körzeti bizottság jelentése szerint a Sajkásgyörgye környéki ruszinok közt észleltek soviniszta jelenségeket. Hangsúlyozták az egyház negatív befolyását a magyarokra, de más népekre is „általánosságban a különböző nemzetiségű papok a nemzeti gyűlölet szítói". A Zombori Körzeti Bizottság is figyelmeztetett, hogy a papok nem csak a népek között, hanem egy nemzetiségen belül is megoszlást váltanak ki, erre példaként a szelencsei szlovákok esetét hozta fel, mivel abban az időben a katolikusok és protestánsok közötti a viszony nagyon kiéleződött. Egyidejűleg megállapították, hogy bizonyos soviniszta jelenségek ellenére is a helyi szlovákok meglehetősen ragaszkodnak az új hatalomhoz.[13]

1947 végén a Tartományi Pártbizottság szervei észlelték hogy egyes „telepes járásokban" a pártvezetők némelyikénél fejlett sovinizmus uralkodik, „ami abban nyilvánul meg, hogy a párszervezetből eltávolítják a nemzeti kisebbségek tagjait, vagy nem gon-

[9] VL, fond 334. a Tartományi Pártbizottság 1946. június 25. ülésének jegyzőkönyve.
[10] VL, fond 334. a Tartományi Pártbizottság 1946. július 23. ülésének jegyzőkönyve.
[11] A keresztesek a Független Horvát Államnak a felszabadulás után hátramaradt fegyveres erőiből jött létre. Ustasa beállítottságúak voltak és kapcsolatban álltak a nyugati országok titkosszolgálataival, akik gerillaharcosként számítottak rájuk egy külföldi intervenció esetében. ZDENKO RADELIĆ: Horvátország Jugoszláviában 1945–1991. Zagreb, 2006. 128.
[12] VL, fond 334. a Tartományi Pártbizottság 1946. szeptember 10. ülésének jegyzőkönyve.
[13] VL, fond 334, a *körzeti* pártbizottságok titkárainak a Tartományi Pártbizottságban 1946. szeptember 28. megtartott tanácskozás jegyzőkönyve.

doskodnak a pártszervezetnek a kisebbségek soraiból való tömegesítéséről". Ezért javasolják, hogy a Tartományi Pártbizottság Agitprop osztálya ezekben a járásokban népnevelő képzéseket szervezzen a nemzetiségi kérdésekről.[14] Hasonló jelenséget észleltek a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetségben is, ugyanis a harmincháromezer vajdasági tag közül több mint huszonötezer szerb, háromezer pedig montenegrói volt. A JKISZ járási szervezeteinek vezetőségében a nemzeti kisebbségek az arány még rosszabb volt. A járási bizottságok 257 tagja közül 220 szerb volt, 13 magyar, 9 horvát, 9 montenegrói, 1 szlovák és 1 ruszin. A kis létszám oka „a nemzeti kisebbségi fiatalok iránti magas mérce, ami azonban az egyes szervezeteknek a nemzeti kisebbségek iránti soviniszta hozzáállása is tükröződik. Olyan esetek is vannak, amikor a JKISZ titkára szerb, noha a településen a többséget nemzetiségek alkotják."[15]

A következő időszakban a jugoszláv kommunisták nagy figyelmet fordítottak a „sovinizmus elleni propagandaterv" megvalósítására. A Tartományi Pártbizottság tagjainak feladatául szabták, hogy járásukban tekintsék át a kommunisták viszonyulását a nemzeti kérdéshez, miközben minden párttagnak részt kellett venni a sovinizmus elleni harcról szóló tanácskozáson.[16]

Azonban 1948 szeptember elején a Tartományi Pártbizottság megállapította, hogy a nemzetiségi politika terén foganatosított addigi intézkedések eredménytelenek és elégtelenek, valamint, hogy a sovinizmus elleni harc a kommunisták elsődleges feladata kell hogy legyen. Konkrét intézkedéseket tettek azért, hogy a nemzeti kisebbségeket nagyobb számban vonják be a pártbizottságokba, pl. egyes pártsejteket két részre bontották, mivel több magyar és román nem értette a szerb nyelvet.[17]

A JKP Központi bizottsága is rámutatott a sovinizmus megjelenésére a vajdasági pártszervezetekben, ezért a Tartományi Pártbizottság tagjai kötelesek voltak jelentést tenni e kérdésről. A Tartományi Pártbizottság 1948 áprilisi ülésén a jelentések alapján megállapította, hogy „Az SZKP Központi Bizottsága helyesen értékelte a nálunk megjelenő nemzetiségi kérdést — sovinizmust, hogy a Tartományi Pártbizottság eddig csupán felvetette a sovinizmus kérdését, de nem oldotta meg, és hogy a Kommunista Szövetség ezt a kérdést figyelmen kívül hagyta." Leszögezték, hogy Vajdaságban a sovinizmus minden pártszervezetben megmutatkozik. „A sovinizmus a Kommunista Szövetségben a kisebbségi falvakban a szervezet kis taglétszámában mutatkozik meg". A sovinizmus kérdésének megoldásában tanúsított téves hozzáállásuk miatt, a Tartományi Pártbizottság egyes tagjaival szemben bírálat is elhangzott; konkrétan Isa Jovanović, Sóti Pál és Djura Jovanović kapcsán, akik „egyes dolgokat túl keményen vetettek fel." Ugyanakkor felhívták a figyelmet annak veszélyére, ha a pártszervezetek „ész nélkül tagosítanak ahelyett, hogy a jelöltet előbb felkészítenék a pártba való belépésre", illetve, „ha a sovinizmus kérdésének megoldását szervezeti kérdésnek tekintik, pusztán arányok kérdésének a szervezetben és a vezetőségben szem elől tévesztve és elhanyagolva minden mást, még a jelölt kvalitását is, sőt a tömeges politikai-nevelő munkát". E megállapítások alapján határozatot hoztak, hogy a következő időszakban meg kell oldani a tömeges pártszervezetek, valamint a helyi Népbizottságok nemzetiségi kérdését, mivel felfigyeltek olyan esetekre amikor „a tiszta kisebbségi faluban a tisztviselők mindannyian szerbek."[18]

[14] VL, fond 334. a Tartományi Pártbizottság 1947. november 11. ülésének jegyzőkönyve.
[15] VL, fond 334. a Tartományi Pártbizottság 1947. november 22. ülésének jegyzőkönyve.
[16] VL, fond 334. a Tartományi Pártbizottság 1948. június 1. ülésének jegyzőkönyve.
[17] VL, fond 334. a Tartományi Pártbizottság 1948. március 9. ülésének jegyzőkönyve.

Tekintettel arra, hogy a következő időszakban a Jugoszláv Kommunista Párt szembesült az Tájékoztató Irodával való szembefordulás okozta problémával, ami különösen Vajdaságban befolyásolta nagymértékben a nemzetiségekkel szembeni álláspontját, nem elemezzük tovább azokat az intézkedéseket, amelyeket a vajdasági kommunisták foganatosítottak a sovinizmus elleni harcban.

Csupán Petar Stambolićnak az SZKP Vajdasági Tartományi Pártbizottsága 1948 végén megtartott VIII. ülésén elhangzott néhány tézisét soroljuk fel, amelyek összefoglalják az előző három évben a sovinizmus letörésére foganatosított akciók eredményét: „Ki akarom emelni, hogy Vajdaságban a felszabadulás után a pártszervezet igen jelentős eredményeket ért el. Az egyik legfontosabb kérdés, és egyben a pártunk legnagyobb sikere a Párt nemzetiségi kérdésekre vonatkozó irányelveinek megvalósítása során kifejtett harc — a Vajdaság területén élő népek testvériségért, egységéért vívott harc. Ez a kérdés nagyon fontos volt, mert a régi Jugoszláviában az elmúlt húsz évben sok minden történt a Vajdaság népei közötti bizalmatlanság és gyűlölet szítása és a nemzeti kisebbségek elnyomása kapcsán. A háború folyamán a megszállónak sikerült ezt a szakadékot elmélyíteni. Noha Jugoszláviában a nemzetiségi kérdés a felszabadító háborúban alapjában véve megoldódott, a Vajdasági Kommunista Pártnak fontos feladata volt a sovinizmus elleni harc; a nagyszerb sovinizmus és azon sovinizmus ellen, amelyet a reakciós elemek szítottak a nemzeti kisebbségek között. A JKP KB idejében felhívta a pártszervezet figyelmét e problémára, és segített a vajdasági pártszervezetnek, hogy e kérdés megoldását helyesen a marxizmus-leninizmusnak elvei alapján közelítse meg. A KB nemzeti kérdésekre vonatkozó álláspontja megvalósításának érdekében folytatott harc során a pártnak sok nehézséget kellett legyőznie."[19]

A továbbiakban Petar Stambolić az SZKP KB titkára megnevezte a sovinizmus jelenségének állítólagos felelőseit, felhívta a figyelmet azon új tényezőkre, amelyek érdekeltek a nemzeti szenvedély terjesztésében Vajdaságban, és figyelmeztette a vajdasági kommunistákat, hogy ne lankadjanak hanem folytassák a nemzetek közötti egyenlőségért folytatott politikát: „A sovinizmus elért bizonyos párttagokhoz is, és különböző formákban jelent meg."

Ma elmondhatjuk, hogy Vajdaságban a pártszervezet sikeres harcot folytatott a sovinizmus ellen, Vajdaság minden népének testvérisége és egysége, valamint a nemzeti kisebbségek háborítatlan kulturális fejlődése érdekében. Elmondhatjuk-e azt, hogy e kérdést egyszer és mindenkorra megoldottuk, és elmondhatjuk-e azt, hogy az eddig ezen a téren elért eredményeinket megóvtuk az ártó, romboló kísérletekkel szemben? Nem mondhatjuk el. A sovinizmus hordozója a burzsoázia, s amíg a burzsoá felfogás él és hat az emberekben, addig a sovinizmus jelensége állandó fenyegetést jelent. Sajnos, van itt egy új momentum, ugyanis egyes szomszédos országok, ahol szintén megdöntötték a burzsoáziát, a népi demokrácia országai a hivatalos nyilatkozatok ellenére,

[18] VL, fond 334. a Tartományi Pártbizottság 1948. áprilisi ülésének jegyzőkönyve.
[19] VL, fond 334. Az SZKP Vajdasági Tartományi Pártbizottsága 1948. december 23-25-én megtartott VIII. ülésének jegyzőkönyve.

objektíve, igyekeznek soviniszta hangulatot teremteni a Vajdaságban élő nemzeti kisebbségek között. Vajdaságban a párszervezet előtt továbbra is megmarad a nagy feladat: megőrizni, amit elértünk, és tovább fejleszteni a testvériséget, az egységet, és tovább küzdeni a sovinizmus minden jelensége ellen. Ez csak úgy érhető el, ha teljes egészében életre keltjük és megvalósítjuk a Pártnak a nemzetek és nemzetiségek jogaira és egyenjogúságára vonatkozó álláspontját.[20]

[20] Ua.

SLOBODAN BJELICA

KOMUNISTIČKA VLAST I NACIONALNO PITANJE U VOJVODINI PRVIH GODINA NAKON DRUGOG SVETSKOG RATA

Sažetak: Nacionalno pitanje je oduvek zauzimalo istaknuto mesto među temama kojima su se bavili komunisti u Jugoslaviji, štaviše, često je posmatrano kao ključno pitanje postojanja jugoslovenske države. To je posebno bilo karakteristično za Vojvodinu, čiji je prostor bio etnički veoma šarolik. Koliko su komunistički rukovodioci pridavali pažnje međunacionalnim odnosima, vidi se i iz zapisnika Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Srbije za Vojvodinu, a koji su predstavljali dokumentarni osnov za pisanje ovog rada. U periodu od oslobođenja pa tokom narednih godina, gotovo da nije bilo sastanka PK a da problem „šovinizma" u Vojvodini nije dominirao u raspravi. U ovom radu posmatran je period od 1945. godine, kada su komunisti i došli na vlast, pa do 1948. godine, budući da je sukob sa Informbiroom dodatno iskomplikovao nacionalno pitanje u Vojvodini, koje je tada dobilo jednu novu dimenziju.

Ključne reči: Vojvodina, komunisti, nacionalne manjine, nacionalno pitanje.

Višenacionalni karakter Vojvodine predstavljao je poseban izazov za svaki režim koji je tom teritorijom upravljao. Tako su se i jugoslovenski komunisti, odmah nakon završetka Drugog svetskog rata, našli pred delikatnim zadatkom da usklade odnose između većinskog naroda, kao nosioca otpora fašizmu i ostalih naroda, čije su matične države bile poražene u ratu. Odnosi između nacionalnih zajednica, za razliku od situacije sa kojom se 1918. godine suočila prva jugoslovenska država, dodatno su bili opterećeni masovnim zločinima koji su se na prostoru Vojvodine dogodili u toku rata, odnosno slučajevima odmazde neposredno nakon oslobođenja. Sa druge strane, skladne međunacionalne odnose ne samo da je nametala potreba opstanka komunističkog režima, nego i savezništvo koje je posle 1945. godine uspostavljeno sa zemljama „narodne demokratije" — Mađarskom, Rumunijom i Čehoslovačkom. Stoga se Komunistička partija Jugoslavije, u skladu sa svojim političkim interesima, ali i ideološkim postulatima, trudila da vodi jednu tolerantnu nacionalnu politiku, odnosno da suzbija bilo kakve pojave nacionalne netrpeljivosti.

Od svog osnivanja 1919. godine pa do Drugog svetskog rata. KPJ je izvršila svojevrsnu evoluciju svojih pogleda na nacionalno pitanje. U samom početku karakterisao ju je nacionalni unitarizam, da bi polovinom dvadesetih godina bio načinjen potpuni zaokret u tom pogledu. Priznato je postojanje više posebnih nacija na prostoru jugoslovenske kraljevine, a počinje da se razvija teza o „velikosrpskoj hegemoniji" sa jedne strane, odnosno „ugnjetenim" narodima sa druge strane. Rešenje nacionalnog pitanja jugoslovenski komunisti su u to vreme nalazili u razbijanju svoje države, na čijim bi ruševinama nastalo više novih, a teritorije naseljene nacionalnim manjinama bile bi

MEZEI ZSUZSANNA

RENDSZERVÁLTÁS A VAJDASÁGBAN 1944/45-BEN A VAJDASÁGI LEVÉLTÁR FONDJAINAK TÜKRÉBEN

BEVEZETŐ

Az 1944–45-ös rendszerváltás témájára a Vajdasági Levéltár nyolc fondját választották ki a levéltár dolgozói. Az ezekben található dokumentumok segítenek hitelesebb képet festeni azokról a vészterhes időkről. A fondok bemutatásakor a fond-dossziét vettem alapul, mert ezekben nemcsak a fond keletkezéséről, de szerkezeti felépítéséről is a legszélesebbkörű információkhoz juthattam. Miután a fond anyagának a szerkezeti felépítését áttanulmányoztam, magával a fond iratanyagával ismerkedtem, majd néhány reprezentatív iratot kiválasztottam, amelyekről analitikus leírást készítettem. (Az analitikus leírás az ügyirat rövid tartalmi kivonata a legfőbb adatokkal). A válogatás alkalmával azokat az iratokat részesítettem előnybe, melyek a délvidéki magyarság meghurcoltatásáról, történelmének egyik leggyászosabb időszakáról tanúskodnak. Bemutatok néhány olyan iratot is, amelyek a hatalomváltás körülményeire, folyamatára világítanak rá. Természetesen figyelmem nem terjedhetett ki mindenre, és nem is ez volt a célom, hanem az, hogy felkeltsem a kutatók figyelmét a Vajdasági Levéltár ezen fondjainak a kutatására, feltárására.

Megjegyzés: minden fond anyaga szerb nyelvű, az iratokból való idézés a szerző fordítása.

F. 169 VAJDASÁGI NÉPFELSZABADÍTÓ FŐBIZOTTSÁG ÚJVIDÉK (1943–1945), 1944–1945

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és fondtörténeti jegyzet, analitikus leltár, személynévmutató,tárgymutató, helynévmutató.

A fondot 23 doboz és 4 könyv képezi, összesen 3,16 ifm.

A fond egy kisebb része, kb. 150 ügyirat, a Vajdasági Múzeumban található meg. (Az M megjelölés erre utal az analitikus leírások mellett).

1944. március 10-én alakult meg a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság. Mivel ebben az időben Vajdaság területén még dúlt a háború, csak illegálisan folytathatta tevékenységét. 1944 októberében, amikor már Vajdaság legnagyobb része felszabadul, a Főbizottság székhelye Újvidék lett. Október végén, amikor bevezették a katonai közigazgatást, a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság hatalma csak látszólagossá vált, és tulajdonképpen csak Szerémségre korlátozódott. 1945. február 15-e után, amikor megszűnt a katonai közigazgatás, tevékenységét újból kiterjesztette az egész Vajdaság területére, egészen szeptember elsejéig, amikor megalakult Vajdaság Autóm Tartomány

Képviselő Háza és annak testületei, és azok átvették a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság hatásköreit.

A fond anyagát könyvek és iratok képezik. A könyvek: a bizalmas iratok iktatókönyve 1945-ből és1946-ból és egy iktatókönyv 1945-ből.

Az iratok a következőképpen vannak csoportosítva: az elnökség levelezésének anyaga, a pénzügyi részleg iratai. Külön csoportot képeznek a pénzérmék visszavonásával foglalkozó iratok.

Az összes iratokról analitikus leltár készült, összesen 2657 darab, melyet könyv alakjában is kiadtak a személynévmutató, a tárgymutató és a helységnévmutató melléklettel együtt.

Vajdasági Népfelszabadító Főbizottságon belül különböző ügyosztályok működtek, mint végrehajtó szervek. Volt belügyi, pénzügyi, tanügyi, mezőgazdasági és erdészeti, ipari-kereskedelmi és kisipari, a szociális- és népegészségügyekkel foglalkozó ügyosztály, végül az építészeti-műszaki kérdésekkel foglakozó osztály. Később alakult meg a bíráskodási ügyosztály.

Az iratokat tartalmuk szerint rendeletek, utasítások, körlevelek, jelentések, tájékoztatások, szabályzatok, előírások, felszólítások, stb. alapján csoportosítjuk.

Ezekből választottam ki néhányat. Az 1944-ben keletkezett iratok legnagyobb része a Vajdasági Múzeumban van.

1944. augusztus 20., Újvidék M. 557

Az országos háborús bűnöket kivizsgáló bizottság továbbítja a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének az űrlapok kitöltésére vonatkozó utasításokat. Az utasítás megmagyarázza a nép ellen elkövetett bűntett, hazaárulás, kémkedés, a megszállók erkölcsi támogatása kifejezéseket. (2 lap)

1944. augusztus 30., Újvidék M. 1261

Vajdaság Népfelszabadító Főbizottság felszólítása a rumai Népfelszabadító Bizottsághoz, hogy azonnal küldjenek jelentést arról, hogy kinek a parancsára kobozták el a kivégzett hazaárulók vagyonát Pećinciben és Petrovciban, és kinek a parancsára alakították meg a konfiszkációs bizottságot. (1 lap)

1944. november 15., Újvidék 12

Vajdaság Népfelszabadító Főbizottságának átirata Bácska területen működő Népfelszabadító Bizottságokhoz, hogy továbbítsák a helyi bizottságokhoz azt a felszólítást, miszerint a letartóztatott személyeket kötelesek átadni a járási Népvédelmi Osztálynak (OZNA). (1 lap)

1945. március 14., Újvidék 388

Vajdaság Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének határozata arról, hogy a zentai gimnáziumban a felső osztályokban megnyílhatnak a párhuzamos magyar tagozatok. (1 lap)

1945. április 10., Újvidék 573

Vajdaság Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének rendelete a belügyi osztálynak, hogy vizsgálja ki, milyen szabálytalanságok történtek Adán egyes árúk elkobzása során. (1 lap)

1945. április 20., Újvidék 659

Vajdaság Népfelszabadító Főbizottság törvénykezési osztálya továbbítja Vajdaság Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének az „Utasítást a rendes bíróságok felállításáról Vajdaság területén", azzal a kéréssel, hogy azt az Elnökség fogadja el. (8 lap)

1945. június 9., Újvidék 1095

A vajdasági háborús bűnöket kivizsgáló bizottság elküldi jelentését a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének arról, hogy egyes ügyvédeket háborús bűnösöknek nyilvánítottak. Mellékelve van az ügyvédek névsora. (2 lap)

1945. augusztus 18., Újvidék 1558

Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnöksége kéri a Vajdasági Ügyészséget, hogy a jugoszláviai ügyész közvetítésével hasson a Postaügyi Minisztériumra, vegye vissza azokat a magyar nemzetiségű alkalmazottakat, akiket a katonai közigazgatás alatt bocsátottak el, mivel az ország számára nagyon fontos feladat a nemzetek közötti egyenjogúság betartása. (1 lap)

F. 170 BÁNÁT, BÁCSKA ÉS BARANYA KATONAI KÖZIGAZGATÁSA – ÚJVIDÉK (1944–1945), 1944–1945

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és fondtörténeti jegyzet, analitikus leltár, tárgymutató, helységnévmutató.

A fond 16 dobozból és 5 könyvből áll, összesen 2,07 ifm.

A fond besorolása: különleges jelentőségű fond.

Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatását 1944. október 17-én vezették be Tito parancsára, és ugyanúgy az ő parancsára is szüntették meg 1945. január 27-ei dátummal, azzal, hogy a parancs csak február 15-én lépett életbe. A katonai közigazgatás élére Ivan Rukavina vezérezredest nevezték ki, aki személyesen a főparancsnoknak, Titónak volt alárendelve.

Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatása területileg a Bánáti és a Bácska-Baranyai Katonai Körzetre oszlott, továbbá katonai térségparancsnokságokra, városi parancsnokságokra és falusi katonai állomásokra. Az egész végrehajtó és bírósági hatalmat ez a szerv gyakorolta, a Népfelszabadító Bizottságoknak csak tanácsadói szerepük volt. Bácska és Baranya Katonai Körzetnek Újvidék volt a székhelye, Bánát Katonai Körzeté Nagybecskerek (Petrovgrad). A katonai igazgatás szervezte meg a mozgósítást, a ruhanemű és a cipők begyűjtését, az egészségügyi kellékek beszerzését a hadsereg számára. Megszervezte a hadikórházakat, katonai begyűjtő központokat, és több más hasonló tevékenységgel foglalkozott. Többek között gondoskodott a hadsereg és a

lakosság élelmezéséről, a közlekedési útvonalak, ipari létesítmények felújításáról és kiépítéséről, a megművelhető földterületek megművelésérő1. Továbbá megszervezte az ipari és kisipari termelés újraindítását, az oktatási és kultúrintézmények munkájának újbóli beindítását, valamint szorgalmazta a kulturális hagyaték védelmét.

A fond iratainak a tartalma: Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatás megalakításáról és szerkezeti felépítéséről szóló iratok. A különböző profilú szakemberek biztosítására, a felnőtt lakosság mozgósítására, új katonai alakulatok létrehozására vonatkozó iratok. Az iratok egy része a Vörös Hadsereggel és a Bolgár Hadsereggel való együttműködésről szól. A front visszavonulása után az ipari létesítmények felújítása és üzembe helyezése, továbbá az élet normalizálása volt az egyik fő feladata a katonai közigazgatásnak, ezekről a tevékenységekről számos dokumentum tanúskodik.

A fond két csoportra oszlik: a könyvekre és az iratokra. A könyvek a műszaki, közlekedési osztály iktatókönyvei, továbbá a vízügyi részleg iktatókönyvei.

Az iratok egy részét a Katonai Közigazgatás parancsnokának levelezései képezik, majd osztályok szerint vannak rendezve az iratok: általános, gazdasági, műszaki, egészségügyi, tanügyi osztály. Nyolc dobozban a jelzet nélküli iratok vannak, melyeket levéltári jelzettel láttak el.

Az iratokról analitikus leltár készült (összesen 1661 darab) tárgy- és helységnévmutatóval.

Illusztrációként kiválasztottam néhány ügyiratot.

1944. december 1., Újvidék 69/1944

Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatás parancsnokának rendelete a katonai körzeteknek, katonai térségparancsnokságoknak, városi parancsnokságoknak és falusi katonai állomásoknak a magyarokkal és a németekkel való bánásmódról, mivel „több helységben és falban helytelen bánásmódot alkalmaztak, amelyek rossz fényben tüntetik fel hadseregünket, és ártanak népünk és országunk hírnevének" (kiemelés - a szerző). Az 1-es bekezdés alatt meghatározza a magyarokkal való bánásmódot, „akiket jogban és kötelességben kiegyenlít a többi lakossággal. Ez alól csak azok a magyarok képeznek kivételt, akik mint háborús bűnösök részesei voltak a magyar fasiszták bűncseleményeinek..." (kiemelés - a szerző). Az a) pont alatt elrendeli, hogy „minden büntetőtábort, ahol magyarokat tartanak fogva, feloszlassanak, és csak azokat a magyarokat tarthatják fogságban, akik ellen bírósági eljárás folyik, vagy már elítélte őket az illetékes hadbíróság." A 2-es bekezdés alatt „meghatározza a németekkel való bánásmódot, akik többségükben a gonosztevő német fasiszták oldalára álltak" (kiemelés - a szerző). (2 lap)

1944. november 28. V - 599/1944

A *Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság*, a *Petrovgradi (Nagybecskereki) Postaigazgatóság (távirat és telefon)* megküldi a német, a magyar és a román hivatalnokok jegyzékét (8 lap)

Levéltári egység 94/1945

Kimutatások a lakosság létszámáról, nemzetiségi összetételéről, háztartások számáról,a fasiszták elhagyott házainak számáról, megrongálódott és összedőlt házakról Bánát területén 1945-ben. Egy lapon, melyen nincs keltezés, az összeíráshoz készült útmutatón a megjegyzés rovatban a következőket írja: „A német lakosságot kitelepítik, és büntető táborokban helyezik el, így az összeírt német lakosság száma nem felel meg a valóságnak. A magyar lakosságot a Megszállók és Együttműködők Bűncselekményeit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság (háborús bűnöket kivizsgáló bizottság) javaslatára kitelepítették a csurogi és zsablyai községből, és büntető táborokban helyezték el őket. Ezeknek a száma 1945. március végén 5180." (kiemelés - a szerző) (47 lap)

F. 171 BÁCSKA ÉS BARANYA KATONAI KÖRZETE – ÚJVIDÉK (1944–1945), 1944–1945

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és fondtörténeti jegyzet, analitikus leltár, tárgymutató, helységnévmutató.

A fond 13 dobozból és 6 könyvből áll, összesen 13,72 ifm.

Bácska és Baranya Katonai Körzete öt katonai térségparancsnokságra volt felosztva: az Újvidéki, Zombori, Becsei, Szabadkai és a Baranyai Térségparancsnokságokra.

A fond iratainak a tartalma közvetlenül a felszabadulás utáni helyzetet tükrözi.

A könyvek az általános és a gazdasági osztály iktatókönyvei 1944–45-ös évből, és az általános osztály névmutatója.

Az iratok az általános, gazdasági, egészségügyi, tanügyi osztály levelezései. A jelzet nélküli iratokat levéltári jelzettel láttak el. Az összes iratról analitikus leltár készült (összesen 1821 darab) tárgy- és helységnévmutatóval.

Illusztrációként kiválasztottam néhány ügyiratot.

1945. február 1., Kiskér (Bačko Dobro Polje) I - 1048/1945

A Kiskéri Katonai Állomáshely válaszol a Katonai Körzet 804/945-ös számú iratára, és kijelenti, hogy ebben a helységben nem volt vezetéknév-változtatás. A vezetéknév megváltoztatásának tilalmát azért vezette be a hatalom, hogy nehogy valamelyik háborús bűnös ily módon próbáljon megszökni a felelősségrevonás alól. (2 lap)

1944. december 14., Újvidék III - 86/1944

Bácska és Baranya Katonai Körzetének Parancsnoksága Újvidéken a *tengerészlaktanyában* levő munkatáborból három asztalost, Meringer Istvánt, Raffai Nándort és Kolai Jánost küldi ki az Isidor Bajić zeneiskolába helyreállítási munkálatokra. (2 lap)

1944. december 4., Újvidék III - 752/1944

Az Iparos Egyesület javasolja az Újvidéki Helyi Parancsnokságnak, hogy ellenőrizzék a nemzeti kisebbséghez tartozó iparosokat — ez főleg a magyarokra vonatkozott —, hogy együttműködtek-e a megszállókkal és kérjenek jellemzést róluk. (2 lap)

1945. január 29., Újvidék III - 1780/1945

Bácska és Baranya Katonai Körzet Gazdasági Osztályának az ellátással megbízott részlegének a főnöke beszámol a csurogi népellenségek vagyonának elkobzásáról az 1945. január 23-tól 28-ig tartó akcióban. Szám szerinti kimutatás készült az elhajtott jószágokról, baromfikról, kocsikról, szekerekről, szánkókról stb. (1 lap)

1944. december 6., Szabadka VI - 43/1944

Bácska és Baranya Katonai Körzet Tanügyi Osztályának utasítása Szabadka Katonai Körzet Tanügyi Részlegéhez, hogy a magyar tanulóknak és azoknak a diákoknak, akiknek a szülei elmagyarosodtak, az iskolába való beiratkozásakor vegyék figyelembe a szülők kívánságát. (2 lap)

1944. decembar 19., Újvidék VI - 78/1944

Az Oktatási Ügyosztály vezetőjének válasza a Zombori Területi Katonai Parancsnokság Oktatási Osztályának: engedélyezni kell Apatinban a cigányoknak, hogy az oktatási nyelvet szabadon válasszák meg. A magyar tanítóképzőkben végzett tanítók pótképzések nélkül dolgozhatnak. A magyaroknak és a bunyevácoknak engedélyezik a tanítói továbbképzéseken való részvételt. (2 lap)

Levéltári egység (Dátum nélküli) 175

Bácska és Baranya háborús áldozatinak kimutatása az 1941. április 13. és 1944. október 23-ai közötti időszakban. A jelentés Bajcsy-Zsilinszky Endre 1942. február 4-ei memorandumának adataira hivatkozik. (3 lap)

F. 172 BÁNÁT KATONAI KÖRZETE - NAGYBECSKEREK (PETROVGRAD) (1944–1945), 1944–1945

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és fondtörténeti jegyzet, analitikus leltár, tárgymutató, helységnévmutató.

A fond 5 dobozból áll, összesen 0,62 ifm.

Bánát Katonai Körzete négy katonai térségparancsnokságra volt felosztva: a Kikindai, Nagybecskereki (Petrovgrádi), Pancsevói és a Verseci Térségparancsnokságokra.

A fond iratainak a tartalma Bánát újjáépítéséről, a hadsereg és a lakosság ellátásáról, a káderkérdés megoldásáról, a vízszabályozó társaságokban uralkodó helyzetről és az alkalmazottak fizetéséről szólnak. Az összes iratról analitikus leltár készült (összesen 234 darab) tárgy- és helységnévmutatóval.

F. 177 VAJDASÁG NÉPEINEK NEMZETI BECSÜLETE ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK ÉS KIHÁGÁSOK ELÍTÉLÉSÉT VÉGZŐ BÍRÓSÁG (1945), 1945

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és fondtörténeti jegyzet, analitikus leltár.

A fond 1 dobozból és 3 könyvből áll, összesen 0,11 ifm.

A fond besorolása: különleges jelentőségű fond.

Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének határozata alapján 1945. április 30-án felállították Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróságot (becsületbíróság). Ez a bíróság munkáját illetően teljesen független volt. Székhelye Újvidéken volt, de Mitrovicán és Nagybecskereken kihelyezett bírósági tanács működött. A bíróság a Megszállók és Együttműködők Vajdasági Bűncselekményeit Kivizsgáló Bizottság, az ügyészség, a hadbíróság, a rendes bíróságok, magánszemélyek feljelentése alapján, illetve a bíróság saját maga kezdeményezésére kezdte meg az eljárást. Vajdaság Autonóm Tartomány Elnöksége 1945. szeptember 13-ai ülésének határozata alapján beszüntetik ennek a különleges bíróságnak a működését, és az illetékességet átruházzák a járásbíróságokra.

A bíróság létrehozásának célja a lakosság széleskörű átvilágítása volt. A Vajdaság népeinek becsülete elleni bűncselekmények körébe tartozott a megszállókkal és hazai árulókkal történt mindenféle együttműködés. Nemcsak a gazdasági, politikai együttműködés, hanem pl. a kulturális, művészeti és jogi együttműködés is bűncselekménynek számított. Az ítéletek többségében a következő büntetési tételek szerepelnek: pl. a magyar nemzeti becsület elvesztése, a közéletből való kizárás, a közfunkciók ellátásának tilalma, valamint valamennyi, a korszakban a Vajdaság polgárait megillető jog és kedvezmény megvonása.

A fond iratainak a tartalma: Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság munkájáról szóló jelentések,

a bírósági tanács fizetési listája, a bíróság megszűnésekor készül jegyzőkönyvek a bevégzett és a folyamatban levő eljárásokról, az irodai kellékekről készült leltár, az alkalmazottak személyi lapjai, hiteligénylések és a bírósági ítéleteknek egy kisebb hányada. Mivel a Vajdasági Levéltár csak nagyon kis mennyiségű iratot vett át, feltételezhető, hogy az iratok legnagyobb része a vajdasági járásbíróságokon maradt, mivel azok lettek az illetékesek a becsületbíróságok megszűntetése után.

Más fondok átvizsgálásakor több olyan dokumentumra akadtam, amelyek ennek a bíróságnak a munkájára vonatkoznak. Pl. a 209-es fondban, a Vajdasági Ügyészség irataiban Sn 51/1945 jelzetű 1945. július 4-ei dátummal ellátott ítéletet találtam. Az ítélet mellett ott volt a Vajdasági Ügyészség vádemelése is. Az ítéletet Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság hozta meg. A vádlott Kolár Ferenc (Franje) volt kulai tanító, leventeoktató, magyar, a vád ellene: politikai propaganda és a megszállókkal való együttműködés. Az ítélet: a magyar nemzeti becsület elvesztése 12 éves időtartamra és öt éves nehéz kényszermunka. (Az ügyirat 7 lapból áll.)

A fond átnézésekor néhány ügyiratot kiválasztottam illusztrációképpen.

1945. szeptember 24., Nagybecskerek Su 46/1945

Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság Bírósági Tanácsa Nagybecskereken továbbítja a Pancsovai Kerületi Bíróságnak, mint területileg illetékes bíróságnak azt a jegyzéket, melyen összesen 14 lezárt ügy iktatószáma szerepel.

A nagybecskereki Bírósági tanács jegyzőkönyve alapján 23 lezárt ügyről szóló kimutatást továbbították a nagybecskereki Kerületi Bíróságnak, mint illetékes bíróságnak, miután megszűnt a Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság. (1 lap)

1945. június 28., Nagybecskerek Su 17/1945

A Bírósági Tanácsa Nagybecskereken továbbítja Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság elnökének Újvidékre a havi jelentést, melyben beszámol arról, hogy Marko Gyuric, Csicsai Ignác, Aranyos József és Balog Sándor ellen indított eljárásokat befejezték, és az ítéleteket kihirdették. (1 lap)

Keltezés nélkül, Újvidék Sn 33/1945

Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság Újvidéken vádat emel Pap született Prangel Karolina ellen, aki szabadkai lakos, nemzetisége szerint magyar. A vád ellelne közvetlen feljelentés. A bíróság ítéletet hoz Pap Karolina, banktisztviselő ügyében a megszállókkal való politikai együttműködés és feljelentés miatt, és a magyar népi becsületének 5 évre történő elvesztésére, valamint egy év kényszermunkára ítéli. Az indoklásban a következő áll: „Az elítélt tettével beszennyezte a magyarságát, és azoknak a magyaroknak a nevét, akik Petőfi zászlaja alatt harcoltak a Pannon síkságon az egész európai reakciós erők ellen." (kiemelés - a szerző)

1945. augusztus 20., Újvidék Sn 102/1945

Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság Újvidéken ítéletet hoz Jakobcsity Konen Vilim ellen, aki szabadkai lakos, nemzetisége szerint magyar, a megszállókkal való gazdasági együttműködés miatt, és a magyar népi becsületének 3 évre történő elvesztésére, egy év kényszermunkára és vagyona tetemes részének az elkobzására ítélik. (Megmaradt egy háza és 120 lánc földje Szabadkán). (1 lap)

F. 183 A MEGSZÁLLÓK ÉS BŰNCSELEKMÉNYEIT KIVIZSGÁLÓ VAJDASÁGI BIZOTTSÁG (HÁBORÚS BŰNÖKET KIVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG)

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és fondtörténeti jegyzet, a fond egy részéről analitikus leírás készült, továbbá helynévmutató az ügyiratok azon részéről, amelyek az áldozatokról és károsultakról szólnak

A fond 549 dobozból + 24 doboz rendezetlen irat és 79 könyvből áll, összesen 82,5 ifm.

A fond besorolása: különleges jelentőségű fond.

Megjegyzés: a fond egy része a Vajdasági Múzeum tulajdonában van, erről a levéltári anyagról semmilyen kimutatással nem rendelkezik a Vajdasági Levéltár.

A Megszállók és Bűncselekményeit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság, közismert nevén a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság a Népfelszabadító Bizottság 1944. március 11-től 13-áig tartó ülés határozataként alakult meg, és szerkezetileg a Népfelszabadító Bizottság Oktatásügyi és a Propaganda tárcájához tartozott. A munkaügyi szabályzata 1944. május 6-án lépett életbe. A Jugoszláv Föderatív Népköztársaság Képviselőházának Elnöksége az 1948. április 14-én kihirdetett rendeletével beszüntette az állami bizottság munkáját, és ezzel egy időben a vajdasági bizottság munkája is megszűnt.

A vajdasági bizottság feladata az volt, hogy összegyűjtse az adatokat a háborús bűnökkel gyanúsított helyi polgárokról, a bűntettekről, gyilkosságokról, gyújtogatásokról, erőszakokról, továbbá, hogy névsort készítsen azokról a személyekről, akiket munkatáborokba, börtönökbe hurcoltak el, jegyezze le azoknak a nevét és összes személyi adatát, akik ezekért a bűntettekért felelősek. Az összegyűjtött adatok alapján a bizottság megállapította a bűntett fajtáját.

A fond iratainak tartalma: a fond legnagyobb részét a begyűjtött feljelentések teszik ki az áldozatokról és a károsultakról, a bűntettekről és a bűnösökről. A feljelentések alapján elkészültek a bűntettekről és a bűnösökről szóló határozatok, az áldozatok és kárvallottak tanúvallomásairól jegyzőkönyvet vettek fel. A fondhoz tartoznak még egyéb bizonyítékok és közérdekű közlemények, rendeletek, kimutatások, stb.

A fond legnagyobb részét a feljelentések teszik ki, ez kb. 284 doboz anyaga. A feljelentések helységek szerint ábécé sorrendbe vannak csoportosítva. A feljelentések a következő adatokat tartalmazzák: adatok a bűntettről és a bűnösről, a színhelyről, a bűntett leírása, bizonyítékok, a kár milyensége és végül a megjegyzés rovatban azoknak a személyeknek a neve is mag van említve, akik részesei voltak a bűntettnek.

A helységenkénti feljelentések jegyzékében fel van tüntetve a kárt szenvedett neve és a kár nagysága dinárban kifejezve.

A feljelentés alapján készült el a megszállók által elkövetett bűntettekről és a velük együttműködőkről szóló határozat. A határozatot a vajdasági bizottság hozta meg, melyben a feljelentésben megjelent adatokra hivatkozva a büntetett különböző csoportokba sorolta be. A bűntetteket előre megállapított csoportokra osztották: Bácskában és Szerémségben 8-8 csoport létezett, míg Szerémségben 6, melyeket számokkal is megjelöltek. Például Bácskában és Baranyában a „bevonulás"-t egyes számmal jelölték, és a bevonulás alkalmával elkövetett bűncselekményeket sorolták ide. A 19 dobozban kb. 7900 határozat van.

A bűntettekkel és a bűnözőkkel kapcsolatos dokumentumok területi felosztás szerint vannak csoportosítva: Vajdaság, Bácska, Baranya, Bánát, majd ezeken belül járások, majd helységek szerint. Összesen 27 dobozt tesz ki a fondnak ez a része.

Ezután a bűnösök és a népellenségek nyilvántartó kartonjai következnek. Ezek kis kartonocskák, kb. 10x7 cm méretűek, és dobozonként három csoportra vannak felosztva. Vannak az "I", "O" és "P" betűsek. Az "I" azt jelenti, hogy a személy vizsgálat alatt van (pod istragom), az "O"-n (optužen) az elítéltek nevei vannak, míg a "P" (presuđen) csoportban levő lapocskákon azoknak a nevei vannak feltüntetve, akiket

mindenféle bírósági ítélet nélkül likvidálták. Az "I" és "O" kartonokon a név mellett fel vannak tüntetve azok az adatok, melyek az eljárásra vonatkoznak, az elítélteknél a bírósági ítélet száma is megtalálható, viszont a "P" kartonokon a néven kívül esetleg a nemzetiségre, ritkán a foglakozásra utaló adatok mellett csak a kivégzés helye van feltüntetve.

Ugyanilyen nyilvántartás készült a népellenségekről. Külön sorozat van a bácskai és baranyai népellenségekről.

A fond-dosszié szerint a12 dobozban összesen 30 000 nyilvántartó karton van.

Körülbelül 100 dobozban vannak elhelyezve azok az ügyiratok (inventar predmeti), melyek a háborús bűnösökre vonatkoznak. A körülbelül 34 000 ügyiratot tartalmazó anyagot a vizsgáló bizottság gyűjtötte és állította össze. Ezek az ügyiratok fontos adatokat tartalmaznak úgy a bűntettekről, mint azok elkövetőiről, és a bírósági eljárás megindításához szolgáltak alapul. A keresett ügyirat minél eredményesebb felkutatását szolgája az a könyv, melynek a neve „A dokumentumok leltára" (Inventar predmeta).

A 496. doboztól az 530-adikig azok az iratok vannak elhelyezve, melyek a járási vizsgáló bizottságok és kirendeltségek munkáját tükrözik. Például az 524-es dobozban azoknak a tanúvallomásoknak a jegyzőkönyvei vannak, melyek Zomborban és környékén történtek, továbbá itt vannak még különböző utasítások, jelentések, rendeletek is, melyek erre a körzetre vonatkoznak.

Külön nyilvántartási kartonokat vezetett a Menekültügyi Hivatal az 1941-es menekültekről. Ez az anyag 11 dobozban van összegyűjtve.

Nagyon értékes az 595-os doboz tartalma, mert ebben vannak a hadbíróság töredékeiben megőrzött ítéletei.

Hátra maradtak azok a dobozok, melyekben ún. „minden" megtalálható. Ezek közül a fénykép- és újságkivágások gyűjteményét emelném ki, melyek között megtalálható például a Zentai Újság 1941-es, 1942-es és 1944-es évfolyama. Az 532. dobozban egy 280 oldalas elaborátum van az 1941–42-es razziáról, melyhez egy névsor van csatolva azoknak a nevével, akik részt vettek a razziában. A névsoron 1250 név szerepel.

A fond szerves részeit képezik a könyvek, melyek segítik az iratokban való könnyebb tájékozódást. Ezek iktatókönyvek, névmutatók, a dokumentumok leltára (inventar dokumenata) és különböző mutatók. A legsűrűbben forgatott könyvek egyike a háborús bűnök áldozatainak névjegyzéke az újvidéki, nagybecskereki, pancsevói, szabadkai kerületi kirendeltség területéről. A háborús bűnösök nevei két könyvben vannak regisztrálva (63. és 64. sorszám alatt) összesen 7739 név szerepel a jegyzékben. A 11. rubrikában arra a kérdésre, hogy a háborús bűnös ítélet által lett-e kivégezve vagy anélkül, külön meg vannak jelölve azok a nevek, ahol nem volt bírósági ítélet, vagyis önkényes ítélkezés áldozatáról van szó. Néhány név mellett hivatkoztak a hadbíróság ítéletének a számára vagy a határozat számára, amelyet a bizottság hozott meg. A 65. és 66. könyvben a népellenségek nevei vannak feltüntetve, de itt is kiemelték azoknak az áldozatoknak a nevét, akik mindenféle bírósági ítélet nélkül lettek kivégezve. A név mellett „Presuđen" megjelölés áll. A népellenség névmutatójában 8640 név szerepel. A 67-es sorszámú könyv a háborús bűnösök nevét tartalmazza. Itt, ebben a könyvben van egy melléklet kettes sorszámmal, melybe a kivégzett magyarok, szerbek és más nemzetiségűek nevét rögzítették. A 73-as könyv 1944–1945-ben önkényesen kivégzett háborús bűnösök nyilvántartása (Knjiga evidencije streljanih ratnih zločinaca, 1944–1945).

Abban a rubrikában, ahova azt kellett bejegyezni, hogy ki hozott határozatot a kivégzésről mindig az OZNA (Népvédelmi osztály) rövidítés van bejegyezve. A könyvben nem található adat arról, hogy ki és mikor vezette a könyvet. 1106 magyarnak a neve van felírva és külön 468 horvát és más nemzetiségű név szerepel a könyv végén. A kivégzések dátuma 1944 októbere és novembere.

Külön könyvet vezettek a vádlottakról és azokról a személyekről, akik kárt szenvedtek az újvidéki és pancsevói körzetben.

F. 207 VAJDASÁGI LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG - ÚJVIDÉK (1945–1991), 1945–1986

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és fondtörténeti jegyzet.

A fond 1151 dobozból és 434 könyvből áll, összesen 166 ifm.

A fond besorolása: különleges jelentőségű fond.

A fondképző rövid története:

Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság elnökségének 1945. április 27-ei ülésén meghozták Vajdaság területén levő rendes bíróságok működési szabályzatát, és egész Vajdaság területére egy legfelsőbb bíróságot állított fel. A Szerbiai Képviselőház 1991. július 11-ei 5. rendkívüli ülésén a bíróságokról hozott törvény 1992. január elsejétől megszüntette a Vajdasági Legfelsőbb Bíróságot.

A fondot a könyvek és az iratok együttese alkotja. A bíróságoknál alkalmazott rövidítések szerint vannak az ügyiratok csoportosítva.

A fond anyagának megvizsgálásakor megállapítottam, hogy az 1945-ös évből csak nagyon kevés ügyirat van, ami érthető is, mivel idő kellett míg a fellebbezések eljutottak a legfelsőbb bíróságig.

Az áttekintő raktári jegyzék szerint az 1945-ben keletkezett iratok többsége a „K" és a „KŽ" jelzést viseli, vagyis büntető és büntetőjogi fellebbezések. Ebből összesen 137 ügyirat van, de a következő évben ez a szám már jóval nagyobb, és majdnem eléri az ezret (928). Ezek az ügyiratok tartalmukban az 1944–45-ös évekhez kapcsolódnak, de már néhány a kötelező beszolgáltatásokkal is foglalkozik.

Az „R" jelzés alatt, melyek peren kívüli megegyezésekre vonatkoznak, többnyire olyan ügyiratok vannak, melyek az ügyvédi tevékenységgel, az ügyvédi kamarával kapcsolatosak. Több ügyirat az ügyvédi kamara döntésére vonatkozó fellebbezés, mivel a kamara betiltotta egyes ügyvédeknek a működését a megszállókkal való együttműködés miatt. Az 1945-ös évből 50 ilyen tartalmú ügyirat van, a következő évben már 300.

A „RK" jelzés alatt levő iratok csak 1947-ben jelennek meg, de amikor beletekintettem ezekbe, láttam, hogy olyan ügyekről van szó, melyek még 1945-ben kezdődtek.

Az előbb felsorolt jelzések mindegyikéből kiválasztottam egy-egy ügyiratot illusztrációképpen.

1945. október 31., Újvidék KŽ 44/1945

Az 1945. október 31-ei nyilvános tárgyaláson a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság a következő ítéletet hozta: elveti az ügyész vádját és teljes egészében jóváhagyja az Újvidéki Kerületi Bíróság ítéletét. Az Újvidéki Kerületi Népbíróság ítélete szerint Balaton

Margitot bizonyítékok hiányában felmentik a vád alól. A vád ellene az volt, hogy 1942 januárjában, az újvidéki razzia első napján néhai Radujkov Darinka háza előtt megállította a magyar katonákat, és a következőket mondta nekik: „Itt vannak a csetnikek, és fönt a padláson főzik a paprikást", majd a katonákat beküldte a házba, akik Radujkov Darinkát elhurcolták és megölték. (1 lap)

1945. december 27., Újvidék R 1/1945

A Vajdasági Legfelsőbb Bíróság vita tárgyává tette Dr Maros Károly fellebbezését az Ügyvédi Kamara Ideiglenes Vezetőségének 1945. június 2-ai 74/1945 számú határozata ellen. Az 1945. december 27-én megtartott tárgyaláson a következő határozatot hozta: Dr Maros Károly fellebbezését elveti, és az Ügyvédi Kamara Ideiglenes Vezetőségének határozatát megerősíti, mellyel a kamara megvonta Dr Maros Károlytól azt a jogot, hogy bejegyeztesse magát ügyvédként, mivel nem rendelkezik választói joggal, és nem méltó, hogy ügyvédi tevékenységet folytasson a megszállókkal való együttműködése miatt. A határozathoz csatolva vannak a következő iratok: A Vajdasági Legfelsőbb Bíróság kérvénye a belügyi osztályhoz, melyben jelentést kér arról, hogy Dr Maros Károly rajta van-e a választói névjegyzéken, valamint a Vajdasági Ügyészség fellebbezése, az újvidéki belügyi és általános osztály káderjellemzése Dr Maros Károlyról. (6 lap)

1945. január 13., Újvidék RK 6/1947

A Vajdasági Legfelsőbb Bíróság 1945. január 13-ai ülésén meghozott határozatában elfogadja az ügyész ajánlatát Bencsik Mihály büntetésének enyhítésére. A Zentai Járásbíróság és a Szabadkai Körzeti Bíróság is Bencsik Mihályt jogerősen elítélte egy év szabadságvesztéssel járó kényszermunkára és 5000 dináros pénzbüntetésre meg nem engedett üzérkedés miatt (20 kg zsírt adott el 110-120 dináros kilógrammonkénti áron). A büntetést oly módon enyhítik, hogy a szabadságvesztéssel járó kényszermunkát elengedik jó magatartás miatt. A megszállás alatt is kifogástalanul viselkedett, és enyhítő körülménynek számít, hogy az elítéltnek két kiskorú gyermeke van. Csatolva van az ügyész ajánlata Bencsik Mihály büntetésének enyhítésére, a Zentai Járásbíróság jelentése az üggyel kapcsolatban és a a Zentai Járásbíróság ítélete. (8 lap)

F. 209 VAJDASÁGI ÜGYÉSZSÉG - ÚJVIDÉK (1945-1991), 1945-1965

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és fondtörténeti jegyzet.
A fond 256 dobozból és 83 könyvből áll, összesen 34,5 ifm.
A fond besorolása: különleges jelentőségű fond.

Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság elnökségének 1945. május 4-ei ülésén meghozott határozata értelmében Dr Slavko Kuzmanivićot, újvidéki ügyvédet jelölte ki vajdasági ügyésznek, és kinevezését kérte a Demokratikus Föderatív Jugoszláv Ügyészségétől, melyet az 1945. május 12-én meg is tett. Ettől a dátumtól számítják a Vajdasági Ügyészség tevékenységét. A Szerbiai Képviselőház 1991. július 16-ai ötödik rendkívüli ülésén a Ügyészségekről hozott törvény értelmében 1992. január elsejétől megszüntette a Vajdasági Ügyészséget.

Az ügyészségen a következő ügyosztályok működtek:
1. büntetőjogi,
2. polgári,
3. katonai,
4. népvédelmi osztály,
5. általános felügyeleti,
6. személyzeti ügyosztály.

A fondot a könyvek és az iratok együttese alkotja. Az Ügyészségnél alkalmazott rövidítések szerint vannak az ügyiratok csoportosítva. Az ügyiratok tartalmát tekintve a fond anyagának nagyobbik részét azon magánszemélyek elleni vádiratok teszik ki, akik büntető kihágást követtek el, továbbá vádemelések állami tulajdon hűtlen kezelése miatt és fellebbezések a járási és kerületi bírósági ítéleteire. A fond egy részét a bizalmas iratok alkotják. A különböző levelezési anyagok betekintést nyújtanak a Ügyészség munkájába és hatáskörébe.

A fond-dossziéban található megőrzési iratjegyzékben a rövidítésekhez tartozó témakörök jegyzéke található, ami segít az eligazodásban.

A fond anyagának átvizsgálásakor látható, hogy az 1945-ös évből csak nagyon kevés ügyirat van.

A szigorúan bizalmas és bizalmas ügyiratok közül egy sincs az 1945-ös évből.

A fondból 1944-45-ös évekre vonatkozó ügyiratokat választottam ki.

1945. június 5., Újvidék A 14/1945

Az országos háborús bűnöket vizsgáló bizottság továbbítja a Vajdasági Ügyészségnek azt az értelmezést, amely Vajdaság népeinek nemzeti becsülete elleni bűncselekmények és kihágások elítélését végző bíróság munkájára vonatkozik, és amelyben meghatározzák a bűncselekmény fogalmát, tartalmát és fajtáját, illetve azokat a kritériumokat, melyekkel a bűntetteket megkülönböztetik a kihágásoktól. (9 lap)

1945. június, Belgrád A 107/1945

Demokratikus Föderatív Jugoszlávia ügyésze továbbítja a vajdasági ügyésznek azt a leiratot, melyben meghatározzák a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság hatáskörét. (1 lap)

1945. augusztus 8., Újvidék A 132/1945

A vajdasági ügyész továbbítja a járási ügyészeknek a büntetések fajtáiról hozott törvényt és a kapcsolódó utasítást, amely 1945. július 26-án lépett életbe.

1945. július 29., Zsablya K 49/1945

A Zsablyai Járási Népbíróság továbbítja a vajdasági ügyésznek Kalocsi József zsablyai lakosra vonatkozó teljes dokumentációt, mely a szabadkai katonai parancsnokság hadbíróságának ítéletére vonatkozik. Kalocsait golyó általi halálra és vagyonának teljes elkobzására ítélték a Népfelszabadító Hadsereg egységének megbontására irányu-

ló romboló tevékenysége miatt, mivel a Petőfi Brigád ellen nyilvánosan agitált. A vajdasági ügyész jelentést kér arra vonatkozóan, hogy végre hajtották-e az ítéletet és a vagyonelkobzást. (7 lap)

1945. december 10., Újvidék K 294/1945

A vajdasági ügyész továbbítja Szerbia ügyészének Kurti József, zsablyai lakos ügyiratát, akit az Újvidéki Kerületi bíróság halálra ítélt, és ezt az ítéletet a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság megerősítette. A vajdasági ügyész kéri, hogy a megkegyelmezési kérvényt minél előbb tárgyalják meg, és vessék el, mivel Kurtit a razziában való részvétel miatt ítélték el. Az ítélet végrehajtása elégtételül szolgálna Zsablya lakosai számára. (6 lap)

1945. november 21., Újvidék K 306/1945

A vajdasági ügyész fellebbezést nyújt be a Zombori Kerületi Bíróság ítéletére, és indítványozza, hogy a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság semmisítse meg Pál Oszkár, bezdáni lakos, a leventék nevelőjének megkegyelmezéséről hozott határozatát. Mellékletként csatolva van a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság ítélete, melyben Pál Oszkárt bűnösnek nyilvánítják, és szabadságvesztéssel egybekötött 5 évig terjedő kényszermunkára ítélik. (10 lap)

1945. augusztus 16., Újvidék KSČ 2/1945

A vajdasági ügyész átiratot intéz a Mitrovicai Kerületi ügyészhez, melyben jelentést kér arról, hogy Haug Antal csonoplyai katolikus pap, gyanúsított, a mitrováci börtönben van-e. Erre a jelentésre azért van szükség, mert a Vajdasági Ügyészség vádat emelt Haug Antal ellen a megszállókkal való politikai együttműködés gyanúja miatt. A Mitrovicán lévő büntetést végrehajtó intézet átirata értesíti a vajdasági ügyészt, hogy Haug Antal a Zombori Hadbíróság ítélete alapján ebben az intézetben töltötte büntetését, de vérhasban elhunyt. (21 lap)

1945. november 18., Újvidék OZ 7/45

A vajdasági ügyész, Dr Slavko Kuzmenović, jelentést küld az újvidéki Népvédelmi Bizottságnak (OZNA) Dr Pumer Sándor topolyai királyi jegyzőről. Csatolva van Dr Gyetvai Károly, vajdasági ügyészhelyettes jelentése Dr Pumer Sándor magatartásáról a megszállás alatt. (4 lap)

1945. november 21., Belgrád OZ 8/45

Demokratikus Föderatív Jugoszlávia ügyésze továbbítja a vajdasági ügyésznek azt a körlevelet, miszerint azoknak a bírósági eljárásoknak, amelyeket a Népvédelmi Osztály kezdeményezésére indítottak el, a teljes dokumentáció egy példányát a nyilvántartás miatt vissza kell juttatni a Népvédelmi Osztálynak, mivel az Népvédelmi osztálynak nincs joga a bíróságoktól elkérni az ítéletek egy példányát. A vajdasági ügyész továbbítja a körlevelet az összes kerületi ügyésznek. (6 lap)

Keltezés nélkül OZ 9/45

Szigorúan bizalmas jelzéssel ellátott irat a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia Honvédelmi Minisztérium Népvédelmi Osztálya számára, mely a vizsgálati eljárás levezetésével kapcsolatos utasításokat tartalmazza. Az utasítás meghatározza az eljárás minden részletét, az eljárás elindítását, felderítését és kivizsgálását, a vizsgálati fogságot, a gyanúsított előállítását, az előállított jogát és kötelezettségét, a jegyzőkönyv vezetését, a lakások átkutatását és a megmotozást. Az utasítást Dr Joža Bilfan ügyész írta alá. (6 lap)

AZ ALÁBBI FONDOK KERÜLTEK BEMUTATÁSRA

F. 169 Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság - Újvidék (1943-1945) 1944-1945
F. 170 Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatása - Újvidék (1944-1945), 1944-1945
F. 171 Bácska és Baranya Katonai Körzete - Újvidék (1944-1945), 1944-1945
F. 172 Bánát Katonai Körzete - Nagybecskerek (Petrovgrad) (1944-1945), 1944-1945
F. 177 Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság (1945), 1945
F. 183 A Megszállók és Bűncselekményeit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság (Háborús Bűnöket Kivizsgáló Bizottság) (1944-1948), 1941-1947
F. 207 Vajdasági Legfelsőbb Bíróság - Újvidék (1945-1991), 1945-1986
F. 209 Vajdasági ügyészség - Újvidék (1945-1991), 1945-1965

Bez datuma OZ 9/45
Sa oznakom strogo poverljivo: *Privremeno uputstvo u istražnom postupku Organa odelenja zaštite naroda (OZNA)* Ministarstva narodne odbrane Federativne Jugoslavije. Uputstvo podeljeno na sledeća poglavlja: nadležnosti OZNA-e, osnov pokretanja postupka, uviđaji i istraga, pritvor i istražni zatvor, privođenje osumnjičenih, prava i dužnosti optuženih, zapisnici, pretres stana i lica i završna odredba. Uputstvo je potpisao javni tužilac dr Joža Vilfan. (Srpski, 6 listova)

PRIKAZANI SU SLEDEĆI FONDOVI

F. 169 Glavni narodnooslobodilački odbor Vojvodine (GNOOV) 1944–1945
F. 170 Vojna uprava za Bačku, Banat i Baranju - Novi Sad (1944–1945), 1944–1945
F. 171 Vojna oblast za Bačku i Baranju - Novi Sad (1944–1945), 1944–1945
F. 172 Vojna oblast za Banat - Petrovgrad (Zrenjanin) (1944–1945), 1944–1945
F. 177 Sud za suđenje zločina i prestupa protiv nacionalne časti naroda Vojvodine - Novi Sad (1945), 1945
F. 183 Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini - Novi Sad (1944–1948), 1941–1947
F. 207 Vrhovni sud Vojvodine - Novi Sad (1945–1991), 1945–1986
F. 209 Javno Tužilaštvo Vojvodine - Novi Sad (1945–1991), 1945–1965

TARTALOM

BEVEZETŐ 5
PREDGOVOR 7
A. SAJTI ENIKŐ: A magyarok elleni partizán megtolás a Délvidéken: a történetírás eredményei és kérdőjelei 9
ENIKŐ A. SAJTI: Partizanska odmazda protiv Mađara u vojvodini: rezultati i upitnici istoriografije 25
ZORAN JANJETOVIĆ: A magyarok helyzete Vajdaságban a második világháború után 41
ZORAN JANJETOVIĆ: Položaj Mađara u Vojvodini na kraju Drugog svetskog rata i njegovi uzroci 53
MOLNÁR TIBOR: A zentai Népfelszabadító Bizottság tevékenysége 1944 októberében 65
A hatalomváltás előzményei 65
A hatalomátvétel: a Népfelszabadító Bizottság tevékenysége 1944. október 8-tól a katonai közigazgatás bevezetéséig 66
A Népfelszabadító Bizottság a katonai közigazgatás időszakában (1944. október 20–31.) 69
A Népfelszabadító Bizottság 1944. október 31-ei jelentése 74
Összefoglaló: a zentai Népfelszabadító Bizottság 1944 októberében 75
Levéltári források 76
Felhasznált irodalom 76
TIBOR MOLNÁR: Delovanje senćanskog Narodnooslobodilačkog odbora u oktobru 1944. godine 77
Uvertira u promenu vlasti 77
Preuzimanje vlasti: delatnost Narodnooslobodilačkog odbora od 8. oktobra 1944. do zavođenja vojne uprave 78
Narodnooslobodilački odbor za vreme vojne uprave (20–31. oktobar 1944.) . 81
Izveštaj Naodnooslobodilačkog odbora od 31. oktobra 1944 85
Rezime: senćanski Narodnooslobodilački odbor oktobra 1944. 86
Arhivski izvori 87
Korišćena literatura 87
PÁL TIBOR: Az igazság útján. Az 1941-től 1948-ig tartó időszakban történt események valósághű feltárására alakult tartományi tényfeltáró bizottság munkájáról 89
A valósághű tényfeltáró bizottság munkájáról 89
A Tényfeltáró Bizottság adatai 93

TIBOR PÁL: Na putu istine. O radu pokrajinskog anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1948. godine 97
O radu Anketnog odbora za utvrđivanje istine 97
Podaci Anketnog odbora za utvrđivanje istine 101
SLOBODAN BJELICA: A kommunista hatalom és a nemzetiségi kérdés Vajdaságban a második világháború utáni első években 103
SLOBODAN BJELICA: Komunistička vlast i nacionalno pitanje u Vojvodini prvih godina nakon Drugog svetskog rata 111
MEZEI ZSUZSANNA: Rendszerváltás a vajdaságban 1944/45-ben a vajdasági levéltár fondjainak tükrében 119
Bevezető 119
ŽUŽANA MEZEI: Fondovi Arhiva Vojvodine u vezi sa promenama režima u Vojvodini 1944/45. godine 135
Uvodna reč 135
TARTALOM 149

